

UNIVERZITET U SARAJEVU – FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA KNJIŽEVNOSTI NARODA BOSNE I HERCEGOVINE

ZAVRŠNI RAD

**METODIČKI PRISTUP PISCU (KNJIŽEVNO DJELO SKENDERA KULENOVIĆA
U METODIČKOM KONTEKSTU)**

MENTOR: prof. dr. Muhidin Džanko

STUDENTICA: Hana Hajrudinović

Sarajevo, juli 2024.

UNIVERSITY OF SARAJEVO – FACULTY OF PHILOSOPHY
DEPARTMENT OF LITERATURES OF THE PEOPLE OF BOSNIA AND
HERZEGOVINA

FINAL MASTER'S THESIS
**THE METHODOLOGICAL APPROACH TO THE AUTHOR (LITERARY WORK
OF SKENDER KULENOVIĆ IN A METHODOLOGICAL CONTEXT)**

MENTOR: prof. dr. Muhidin Džanko

STUDENT: Hana Hajrudinović

Sarajevo, July 2024.

SAŽETAK

Ovaj rad istražuje novi pristup interpretaciji Kulenovićevih djela unutar obrazovnog okvira Kantona Sarajevo. Kroz temeljitu analizu života i stvaralaštva Skendera Kulenovića, rad istražuje njegovu važnost kao jedne od ključnih figura u književnosti Bosne i Hercegovine. Kulenovićev opus, koji obuhvaća poeziju, prozu, dramu i esej, često se koristi kao sastavni dio nastavnih programa u školama, što postavlja temelje za dublju analizu njegovih djela u kontekstu metodike nastave književnosti. Analizirajući trenutni položaj Kulenovićevih djela u nastavnom procesu, rad ističe nedostatke tradicionalnih metoda interpretacije te predlaže nove pristupe koji bi omogućili učenicima/ama dublje razumijevanje i kritičko promišljanje književnosti. U radu se naglašava važnost uključivanja manje poznatih djela Skendera Kulenovića kako bi se obogatilo obrazovno iskustvo učenika/ca i promovirala raznolikost književne baštine. Uz to, rad istražuje potencijalne strategije za inkluziju ovih djela u nastavne planove i programe, naglašavajući važnost prilagodbe obrazovnog sadržaja savremenim pedagoškim potrebama učenika/ca. Kroz promicanje suptilne interpretacije i uključivanje manje poznatih djela, rad doprinosi raznolikosti obrazovnog iskustva te potiče razvoj analitičkih i interpretativnih vještina kod učenika/ca. U radu su sumirani glavni razlozi i zaključci istraživanja, ističući potrebu za kontinuiranim unapređenjem metodike nastave književnosti kako bi se osiguralo dublje razumijevanje i cijenjenje književnosti među učenicima/ama. Cilj je pružiti doprinos polju metodike nastave književnosti i pružiti osnove za dalja istraživanja i razvoj obrazovne prakse u oblasti književnosti i jezika. Kroz promociju suptilne interpretacije i inkluzije manje poznatih djela, pruža se doprinos edukativnom iskustvu učenika/ca u oblasti bosanskohercegovačke književnosti. U prvom dijelu rada, detaljno je analiziran život i djelo Skendera Kulenovića, ističući njegov značaj kao jednog od najvažnijih književnih figura u Bosni i Hercegovini. Drugi dio rada istražuje položaj Kulenovićevih djela u nastavnim planovima i programima Kantona Sarajevo analizirajući postojeće metode interpretacije u školskim udžbenicima, prepoznajemo nedostatke u tradicionalnom pristupu te identificiramo potrebu za novim metodama i pristupima. U tom kontekstu, predlaže se uvođenje manje poznatih Kulenovićevih djela u nastavu književnosti. Treći dio rada istražuje nove pristupe interpretaciji Kulenovićevih djela. U ovom dijelu analizirani su različiti tematski i stilistički elementi u Kulenovićevim radovima te su ponuđeni prijedlozi za interpretaciju koje bi mogli unaprijediti postojeće metode. Zaključak rada sumira glavne nalaze i zaključke, ističući važnost novih pristupa interpretaciji Kulenovićevih djela u metodici nastave književnosti. Naglašena je potreba za kontinuiranom evolucijom obrazovnog sistema kako bi

se osiguralo da učenici/ce steknu dublje razumijevanje i cijenjenje književnosti. Ovaj rad može poslužiti kao smjernica za dalja istraživanja i praktične primjene u oblasti obrazovanja.

Ključne riječi: analiza književnih tekstova, edukacija, inkluzija književnosti, inovativne strategije, interpretacija književnosti, kritičko mišljenje, kritičko razmišljanje, metodološki pristup, nastavni programi, obrazovna praksa, obrazovni sistem, pedagoški pristupi, raznolikost književne baštine, učeničko razumijevanje, učenici/ce.

ABSTRACT

This master's thesis explores a new approach to interpreting Kulenović's works within the educational framework of the Sarajevo Canton. Through a thorough analysis of Skender Kulenović's life and work, the paper examines his importance as a key figure in the literature of Bosnia and Herzegovina. Kulenović's oeuvre, which includes poetry, prose, and drama, is often used as an integral part of school curricula, laying the groundwork for deeper analysis of his works in the context of literature teaching methodology. By analyzing the current position of Kulenović's works in the educational process, the paper highlights the shortcomings of traditional interpretation methods and proposes new approaches that would enable students to gain a deeper understanding and critical reflection on literature. The paper emphasizes the importance of including lesser-known works by Skender Kulenović to enrich students' educational experiences and promote the diversity of literary heritage. Additionally, the paper explores potential strategies for including these works in curricula, emphasizing the need to adapt educational content to contemporary pedagogical needs. By promoting subtle interpretation and including lesser-known works, the paper contributes to the diversity of educational experiences and encourages the development of analytical and interpretative skills among students. The paper summarizes the main reasons and conclusions of the research, highlighting the need for continuous improvement of literature teaching methodology to ensure a deeper understanding and appreciation of literature among students. The goal is to contribute to the field of literature teaching methodology and provide a foundation for further research and development of educational practices in the field of literature and language. Through the promotion of subtle interpretation and the inclusion of lesser-known works, the paper contributes to the educational experience of students in the field of Bosnian-Herzegovinian literature. The first part of the paper provides a detailed analysis of the life and work of Skender Kulenović, highlighting his significance as one of the most important literary figures in Bosnia and Herzegovina. The second part explores the position of Kulenović's works in the curricula of the Sarajevo Canton. By analyzing existing interpretation methods in school textbooks, we recognize the shortcomings of the traditional approach and identify the need for new methods and approaches. In this context, the introduction of lesser-known Kulenović's works into literature teaching is proposed. The third part of the paper explores new approaches to interpreting Kulenović's works. This section analyzes various thematic and stylistic elements in Kulenović's works and offers suggestions for interpretations that could enhance existing

methods. The conclusion summarizes the main findings and conclusions, emphasizing the importance of new approaches to interpreting Kulenović's works in literature teaching methodology. The need for the continuous evolution of the educational system is stressed to ensure that students gain a deeper understanding and appreciation of literature. Through this paper, we aim to contribute to the field of literature teaching methodology and provide guidelines for further research and practical applications in the field of education.

Keywords: literary text analysis, education, literature inclusion, innovative strategies, literature interpretation, critical thinking, methodological approach, curriculum, educational practice, educational system, pedagogical approaches, diversity of literary heritage, student understanding, students.

SADRŽAJ

1. Uvod	8
2. Život i književno djelo Skendera Kulenovića.....	9
3. Skender Kulenović u školskom sistemu.....	27
3.1. U nastavnom planu i programu i eksternoj maturi.....	27
3.2. U udžbenicima	31
3.3. U metodičkoj literaturi	34
3.4. Primjer časa iz nastave	35
4. Prijedlog novih nastavnih časova.....	37
4.1. Prijedlog za pristup analizi soneta <i>Stećak</i>	39
4.2. Prijedlog za pristup analizi soneta <i>Nad mrtvom majkom svojom</i>	49
4.3. Prijedlog za pristup analizi soneta <i>Ponornica</i>	59
4.4. Prijedlog za pristup analizi romana <i>Ponornica</i>	65
4.5. Prijedlog za pristup analizi priče <i>Abez</i>	76
4.6. Prijedlog za pristup analizi priče <i>Šarenka</i>	83
4.7. Prijedlog za pristup analizi drame <i>Djelidba</i>	91
4.8. Prijedlog za pristup analizi eseja <i>Iz smaragda Une (Grozdanin kikut Hamze Hume)</i> ...	107
5. Zaključak	115
6. Literatura	116

1. Uvod

Ovaj završni magistarski rad bavit će se metodičkim pristupom književnom djelu Skendera Kulenovića u metodičkom kontekstu. Dio rada će biti posvećen liku i djelu Skendera Kulenovića. Rad će prikazati položaj djela Skendera Kulenovića u školskom sistemu na primjeru nastavnog plana i programa za osnovne i srednje škole u Kantonu Sarajevo kao i postojeći način interpretacije tih djela u školskim udžbenicima. U radu će se ponuditi prijedlog novih analiza i interpretacija Kulenovićevih pjesama, priča, romana, drame i eseja. Rad nudi prijedloge za interpretaciju i onih djela koja još uvijek nisu uvrštena u nastavni plan i program i razloge zbog kojih se ta djela mogu iskoristiti u nastavi. Cilj je ponuditi školskom sistemu novi način interpretacije Kulenovićevih pjesama, priča, romana, drame i eseja.

2. Život i književno djelo Skendera Kulenovića

Prije detaljne analize životnog i književnog puta Skendera Kulenovića, predstaviti ćemo biografsku hronologiju koju je pažljivo sastavio Fahrudin Rizvanbegović¹. Ova hronologija omogućava uvid u ključne događaje i razvojne faze pisčevog života, pružajući dragocjeni kontekst za bolje razumijevanje njegovog doprinosa književnosti:

1910 – Rođen 2. septembra. 1910. godine u Bosanskom Petrovcu. Tu je završio osnovnu školu.

1921 – Nakon naglog osiromašenja njegove ugledne begovske porodice, otac je preselio u Travnik, rodno mjesto njegove majke. Tu je pohađao jezuitsku gimnaziju.

1929 - Završio gimnaziju i upisao se na Pravni fakultet u Zagrebu, koji nikada nije završio. Upoznao se i surađivao s Ognjenom Pricom, Otokarom Keršovaniem, Hasanom Kikićem. Tu je upoznao Miroslava Krležu. Brat mu Muhamed je još iz Petrovca otišao u Krakov u Poljsku na studij slikarstva (“Njega je, tako reći, ukrao Jovan Bijelić, slikar iz Kolonića”). Muhamed je izvršio snažan utjecaj na Skendera Kulenovića. Drugi mu brat Muzafer studirao je pravo u Beogradu, a sestra Čamka je bila učiteljica.

1933 – Član SKOJ-a.

1935 – Član KPJ.

1937 – Zajedno sa Hasanom Kikićem i Safetom Krupićem pokreće i uređuje časopis “Putokaz”; uređuje časopis “Seljačka misao” u Zagrebu; u sukobu na književnoj ljevici staje na stranu Miroslava Krleže.

1940 – Ženidba s Anom Prokop.

1941 – Odlazak u partizane, pogibija brata Muhameda u Kerestincu.

1942 – Urednik (s Nikicom Pavličem) lista “Krajiški partizan” zatim uređuje “Bosanski urednik”; jedan je od pokretača lista “Glas” i “Oslobođenje”.

---

¹ Rizvanbegović, Fahrudin (1990), „Svjetlosti divanhane“, *Nišro - oslobodjenje*, 149.

1943 – Vijećnik ZAVNOBiH-a i AVNOJ-a; pogibija brata Muzafera u logoru na Banjici.

1945 – Upravnik drame Narodnog pozorišta u Sarajevu; ženidba s Verom Crvenčanin, glumicom i režiserom.

1948 – Prestaje biti direktor Drame poslije paizvedbe komedije “Djelidba” u Narodnom pozorištu u Sarajevu. Odlazak u Beograd; urednik “Književnih novina” (s Milanom Bogdanovićem) i časopisa “Nova misao”.

1950 – Sekretar Vijeća naroda Savezne skupštine FNRJ.

1952 – Nakon poznatih tekstova Milovana Đilasa u “Novoj misli” lektor u “Borbi” i časopisu “Naša stvarnost”.

1956 – Dolazak u Mostar gdje je bio dramaturg Narodnog pozorišta u Mostaru. Od tada do kraja života boravi u Mostaru i Beogradu.

1965 – Penzioniran kao urednik beogradske “Prosvete”.

1978 – Umro je 25. januara 1978. godine u Beogradu. Nosilac je Partizanske spomenice, Ordena zasluge za narod I reda, ordena Bratstva i jednistva I reda, Ordena Republike sa zlatnim vijencem, Ordena Jugoslovenske zastave sa lentom. Dobitnik je tri nagrade Komiteta za kulturu Savezne vlade FNRJ (Stojanka majka Knežopoljka, Večera, Zbor derviša), 27-julske nagrade SR BiH, 7-julske nagrade SR Srbije, nagrade AVNOJ-a, Oktobarske nagrade Beograda, nagrade Izd. pred. “Svjetlost” iz Sarajeva, Šantićeve i Zmajeve nagrade, i nagrade “Neven” Saveta za obrazovanje i brigu o deci SR Srbije. (Duraković, 1990, 149)

Skender Kulenović, kroz svoj životni put obilježen izazovima, političkim angažmanom i književnim radom, ostavio je dubok i neizbrisiv trag u kulturnoj baštini bivše Jugoslavije. Njegova biografska hronologija, predstavljena kroz ključne događaje i životne faze, pruža dragocjen kontekst za bolje razumijevanje njegove književne baštine kroz različite uloge koje je obavljao kao pisac, novinar, urednik i politički aktivista. Kulenović je ostavio neizbrisiv pečat na političkom, književnom i kulturnom pogledu.

Skender Kulenović je rođen 2. septembra. 1910. godine u Bosanskom Petrovcu. Osnovnu školu je završio u rodnom mjestu, a nakon naglog osiromašenja njegove porodice preselio se u Travnik. U Travniku je završio Jezuitsku gimnaziju. U trećem razredu gimnazije počeo je sa svojim prvim književnim radovima u srednjoškolskom almanahu *Hrvatska vila*. „Kulenović usvaja sonet, oblik u kojem se bit pokazuje skladnošću govora. U tome je istaknuto pitanje o nadlaženju logike u svijetu svedenom na materijalno postojanje bez njegove povezanosti s višim razinama.“ (Mahmutćehajić, 2000: 19) Kroz sonet, Kulenović istražuje teme koje nadilaze površinske materijalne aspekte svijeta, potičući nas na razmišljanje o dubljim pitanjima postojanja i povezanosti s višim razinama svijesti. Kroz svoje sonete istražuje unutarnje konflikte i duhovne dimenzije čovjekovog postojanja. Kulenović je imao sposobnost da kroz poetski oblik prenese složene ideje o transcendenciji i smislu života. Moramo naglasiti da je za razliku od ostalih nacionalnih književnosti u kojim je sonetna forma cvjetala još u šesnaestom stoljeću, u poeziji južnoslavenskih naroda ona se javila mnogo kasnije. Pet soneta, objavljenih pod nazivom *Ocvale primule* povezani su motivskom i idejnom strukturom te sam naslov *Ocvale primule* označava mali, sonetni vijenac. Krtika je, čak i u novije vrijeme, osporavala i zanemarivala njegove prve sonete², ali i većinu njegovih djela prije pojave romana *Ponornica*,

Sve do pojave romana „Ponornica“ 1977. godine, od kada je napisano nekoliko prigodnih prikaza ovog romana i poneki osvrt na ostalu prozu, Kulenovićevo izuzetno i bogato pripovijedno djelo ostalo je manje poznatno književnoj kritici, historiji književnosti i, razumljivo, čitalačkoj publici. (Rizvanbegović 1990: 3)

Kulenovićev opus, prepun složenih tema i inovativnih stilskih pristupa, zaslužuje dublju analizu i širu prepoznatljivost. Kroz istraživanje i interpretaciju njegovih djela, moguće je osigurati njihovo zaslužno mjesto u kanonu bosanskohercegovačke književnosti. Samo kroz takvu posvećenost, njegov doprinos književnosti može biti u potpunosti priznat i cijenjen. Što se tiče poezije kritika se uglavnom bavila njegovim ratnim poemama, a kasnije i sonetima² i tako ostavila neistraženim čitav predratni period njegovog književnog stvaranja.

---

² ² Sonet je najpoznatiji metrički oblik italijanske književnosti prihvaćen u skoro svim evropskim nacionalnim književnostima. Jedna od najznačajnijih karakteristika soneta je rima.

Skender Kulenović nije bio pjesnik koji stvara postepeno i metodično u skladu sa izvjesnom "logikom" prihvaćene konvencije – forme. Zato su zakonitosti dvaju osnovnih pjesničkih oblika – soneta i poeme – samo onaj daleki orijentir koji je možda značajniji za kritičare i istoričare književnosti nego za pjesnika samog. (Petrov Nogo 1978: 105)

Njegova poezija tako nastaje kao rezultat spontanog nadahnuća, a ne pridržavanja formalnih pravila. Ovaj pristup omogućio mu je da stvori autentična, lična i formom raznovrsna djela. Kulenović je istraživao slobodnije izražajne puteve, što je dodatno naglašavalo njegovu inventivnost i originalnost. Ova sloboda izražavanja omogućila je Kulenoviću da stvori poetska djela koja su bila autentična i bogata, izvan okvira konvencionalne poezije. Zato je važno sagledati njegovu poeziju u kontekstu cjelokupnog opusa. Skender Kulenović je ostavio dubok trag u književnosti kroz raznolika književna djela. Pored poezije pisao je dramu, pripovijetke, romane, eseje, putopise, kritike i feljtone. Ova raznovrsnost stvaralaštva čini ga jednim od najznačajnijih pisaca dvadesetog stoljeća na našim prostorima. Baza Kulenovićeve poezije je vitalnost života i poetsko viđenje svijeta, ispunjeno ekstazom. Poznat je kao jedan od malobrojnih pjesnika koji su poeziju doživljavali kao emotivnu povezanost, estetski čin i egzistencijalnu dubinu. Duraković napominje da se poezija Skender Kulenovića se očituje kao dinamičan, dramski monolog unutar kojeg se smjenjuju elementi epike, lirike i drame otvarajući stvarajući simboličke dubine i svojevrsnu cjelinu. Kulenović je pjesnik revolucije i slobode, a kroz svoja djela neprestano je nadogađivao svoju kompleksnu umjetničku viziju univerzalnog svijeta. (Duraković, 1983: 5)

Ovako posmatrana, Kulenovićeva poezija se otkriva kao grčevit dramski solilokvij u kojem nadvlada čas epska, čas lirska faktura stiha i simbolika značenja, neka vrsta dovršenog i cjelovitog romana u kojem pratimo tu unutarnju žudnju da se egzistencijalna sudbina i estetska vrijednost sjedine u himničkoj ekstazi pjevanja. (Duraković 1983: 6)

Njegova poezija reflektuje duboku borbu između unutrašnjih emocija i vanjskih formi, stvarajući dinamičan i često napet dijalog unutar svake pjesme. Kroz ovaj pristup, Kulenović uspijeva spojiti lično i univerzalno, čineći svoje stihove relevantnim i snažnim za sve čitatelje. Ova slojevitost i kompleksnost čine njegovu poeziju trajno vrijednom za kritičko proučavanje. Ovakav opis sugerira da je Kulenovićev poetski izraz bogat i kompleksan, poput dobro strukturiranog romana, koji istovremeno otkriva unutrašnju težnju za sjedinjenjem egzistencijalne sudbine i estetske vrijednosti. Kulenovićev pristup poeziji je putovanje kroz

unutrašnji svijet pjesnika, gdje se emocije, misli i simboli stapaju kako bi stvorili duboku poetsku sliku ljudskog iskustva. Zbirku *Ocvale primule* Kulenović je napisao u sedamnaestoj godini života i zbirka predstavlja alegoriju prolaznosti ljudske sudbine, simbolički oslikanu. „Od tog ranog prozbornja, u kojem su čistina i ljepota riječi zahtijevali sebi prikladniji oblik, pjesnik je prošao brojne ophodnje, prijelaze i vraćanja. Izvorni glas i zvon, koji svjedoče svjetlost neostvarenog uma u srijedi bića, vodili su ga konačnom iskazu istog“ (Mahmutćehajić, 2000: 7). Kulenović bio vođen unutarnjim glasom, originalnim zvukom koji odražavao je unutarnju svjetlost i neostvoreni potencijal uma. Njegova poezija nije samo bilježila njegov lični put, već je istovremeno istraživala univerzalne istine i ljepote ljudskog postojanja. Kroz svoje stvaralaštvo, nastojao je da prenese te duboke spoznaje i iskustva na način koji je bio istinski i autentičan. U *Ocvalim primulama* ogleda se životni put čovjeka, od stidljivog buđenja do sutonskih čežnji, prolazeći kroz sve faze postajanja i sazrijevanja, obilježene tajanstvom i strašću mladosti, te postepenim prihvatanjem prolaznosti i ravnodušnošću prema toku vremena.

Utjecaj Antuna Gustava Matoša i prihvatanje impresionističko-simbolističke poetike postmatoševske generacije osjeća se, prije svega, u načinu konstruiranja pjesničke slike, u posvuda prisutnom nastojanju da se prirodom izabranih detalja, bojom i zvukom sugerira subjektivni doživljaj i utisak što fluidno emanira iz naslikanog pejzaža. (Duraković 1983: 15)

Impresionističko-simbolistička poetika kombinira osjećajnost i subjektivnost impresionizma s dubokim simboličkim slojevima simbolizma. U ovom književnom pravcu, opisi i senzacije služe kao sredstvo za prenošenje dubljih metafizičkih ideja i osjećaja, stvarajući tako tekstove koji pozivaju na introspekciju i refleksiju. Kroz ovu poetiku, pisci nastoje stvoriti djela koja ne samo da očaravaju čitatelja svojom ljepotom, već i potiču na dublje razumijevanje unutarnjeg svijeta i ljudskog iskustva. Kulenovićeva inspiracija ogleda se u načinu na koji je stvarao poetske slike te u njegovom stalnom traganju da kroz detalje, boje i zvukove sugerirše subjektivno iskustvo i utisak koji proističu iz prirode. Prihvatio je estetiku koja je naglašavala individualno iskustvo i emocionalnu vezu s prirodom, što je bila ključna karakteristika impresionizma i simbolizma u književnosti. To se posebno vidi u pažljivom odabiru prirodnih detalja, boja i zvukova koji sugeriraju subjektivan doživljaj i utisak, koji proizlazi iz opisanog pejzaža. *Ocvale primule* obiluju i riječima koje rijetko susrećemo u svakodnevnom govoru i našoj poeziji.

Primule-jagorčevine, jagorčike, kako ih kasnije naziva pjesnik, proljetno je cvijeće kratkog vijeka, koje nježno i skriveno raste u vlažnoj zavjetrini. Žudi za suncem koje donosi život, ali i kraj. Nježnost i krhkost, kao i naglašena čulnost, upućuju na sladostrast pjesnikovih najdubljih emocija preplašenih onim što dolazi nakon noći. Njegov i život njegovih primula postaju jedno, stapaju se u panvitalističkoj viziji svijeta: "Tako pjesnik, poetski predmet i pjesma, u mladalačkoj egzaltaciji bivaju jedno!" (Petrov Nogo 1978: 34)

Kroz simboliku nježnosti, krhkosti i senzualnosti primula, autor otkriva duboke emocije pjesnika, koje su prožete strahom od neizvjesnosti budućnosti. U ovoj slici, pjesnikov život postaje neraskidivo povezan sa životom samih cvjetova, stapajući se u cjelovitu viziju svijeta gdje se poetika i predmet pjesme sjedinjuju u jedinstvenoj i mladenačkoj radosti. Ova duboka povezanost između pjesnika i prirode ističe univerzalnu ljepotu i prolaznost ljudskog iskustva, dok istovremeno naglašava važnost poetičkog izraza u tumačenju svijeta. Tako *Ocvale primule* ilustriraju sinesteziju pjesnikovih unutarnjih iskustava s prirodnim svijetom, u kojoj primule postaju simbol egzistencije. Panvitalistička vizija svijeta predstavlja filozofsku perspektivu prema kojoj se sve stvari i fenomeni u svemiru smatraju živima ili posjeduju neku vrstu vitalne energije. Ova vizija naglašava povezanost svih živih i neživih stvari te promatra svijet kao jedinstvenu živu i dinamičnu cjelinu. Panvitalistički pogled na svijet inspirira duboko poštovanje prema prirodi i svim njenim manifestacijama te potiče na razumijevanje svijeta kao složenog sistema koji pulsira vitalnošću. Ovakav pristup, gdje se svaki aspekt prirode percipira kao živ i animiran, omogućava pjesniku da transcendirira individualnu subjektivnost s univerzalnom prirodnom harmonijom. Ova fuzija reflektuje ne samo poetsku ekstazu već i životnu integraciju pjesnika s njegovim okruženjem. Pjesnikovo poistovjećivanje s jagorčevinama naglašava dijalektičku tenziju između životne želje i neizbježnosti kraja, dok istovremeno otkriva njegovu sposobnost da estetski sublimira prolaznost i smrtnost u poetski narativ. Begić smatra da u *Ocvalim primulama*, u njihovu impresionističkom ugođaju ima „mirnog previranja ritmova kroz čije brujanje kao pred početak koncerta probija u naglašeniji pojedinačni glasovi pojava i predmeta. Ali slike koje iz njih izbijaju i trepere na njihovim izdancima iskazuju uzdrhtalu revnost duha, razdraganost pred slutnjama svijeta, njegovim doživljajem obećanjima, sa izdašnošću prvobitnih darova, prirodom razasutih ljepota po okrajcima prostora, razastrtih boja cvata i rastinja, sve to prevučeno lakim velom sjećanja iz djetinjstva“. (Begić, 1981: 10) Priroda, kroz svoje čudesne pojave i boje, komunicira s čitateljem na emotivnom nivou, podsjećajući nas na djetinjstvo i nevinost. Ovaj opis dubine prirode i njenog uticaja na ljudsku emocionalnost naglašava vezu između čovjeka i prirode, te

potencijal umjetnosti da izrazi te duboke emocionalne vezanosti. Nakon ovog ostvarenja, koje je otkrivalo neosporni talenat za poeziju Kulenović je neočekivano prestao pisati poeziju. Skender Kulenović 1931. godine odlazi na studije prava u Zagreb gdje se pridružio revolucionarnoj studentskoj organizaciji. Lirsku inspiraciju zamijenio je revolucionarnim entuzijazmom te je 1933. godine postao član SKOJ-a, a član KPJ-a 1935. godine. U ovom periodu Kulenović je potpuno potisnuo svoj poetski glas. Ipak, radio je za časopise kao što su *Novi behar*, *Putokaz*, *Hrvatski dnevnik*, *Izraz* gdje je objavljivao eseje, članke i književne kritike. U tom periodu Kulenović je bio jedan od urednika časopisa *Putokaz*. S obzirom da je časopis bio pod direktnim utjecajem KPJ-a isti je podvrgnut cenzuri, zabranama i hapšenjima. Poeziju je ponovo počeo pisati usred fašističkih napada, a iz ove poezije je odjekivao kolektivni duh naroda izražen kroz patnje i herojstva. Ratna poezija u našoj kritici posmatrana je nezavisno od njegovih prethodnih književnih dostignuća iako je on kada je napisao *Stojanku majku Knežopoljku*, koja je nastala 1942. godine, imao veliko stvaralačko iskustvo. Ovu poeziju objedinjuju djela različite literarne vrijednosti ispjevana slobodnim stihom, živopisnim i raznovrsnim ritmom. „Ratna poezija se i oblikovno razlikuje od Ocvalih primula, jer su novi pjesnički sadržaji i inspirativni impulsi zahtijevali pogodnije i preciznije oblike pjevanja“ (Duraković 1983: 38). Kulenović je i tada zadržao poetski duh koji karakteriše autentičnu poetsku ličnost. U ovom historijskom trenutku njegov stvaralački čin je akt potpune pobune, odbrana života i osnovnog prava na egzistenciju. Pjesnički subjekt u poemi *Stojanka majka Knežopoljka* je glas herojskih žena revolucije te joj se na taj način pridonosi opće značenje. O nastanku ove pjesme pjesnik je izjavio: „Sjećam se jednog trenutka iz same ofanzive: duboko sam zaželio da o svemu tome nešto rekнем, možda bolje rečeno da nešto urliknem.“³ Isto tako, u poemi *Ševa* vizija kolone boraca koje je presrela ptica prerasta u sliku zemlje i opće slike jednog trenutka u povijesti.

Većina kritičara saglasna je da je Ševa artistički dovršenija i u njoj se, jednako kao u ranim sonetima, sažimaju osnovne vrijednosti Kulenovićeve poetike. A na nju je među prvima uputio i Enes Duraković naglašavajući da je dvije godine prije objavljivanja poeme Ševa Kulenović napisao kraću poemu Pred zurne i tapan, koja se čini kao lirski sažetak Ševe, “njena simbolička poanta i nadopuna” i koja predstavlja “metaforu pjesničkog čina i stvaranja oslobođenog pragmatične i utilitarne funkcije neposrednog dnevno-političkog angažmana. (Pečenković 2018: 23, prema Duraković)

---

³ Duraković (1983), prema Kulenović, Intervju u knjizi „Pisci govore”.

Naglašava se važnost metaforičkog i simboličkog sloja u Kulenovićevoj poeziji te njegovu sposobnost da kroz umjetnost prenese kompleksne društvene i emocionalne teme. Kulenovićeve pristup umjetnosti ističe se svojom poetičkom suptilnošću i dubinom, koja ga čini značajnim književnikom svog vremena. Osim u poemi *Stojanka majka Knežopoljka* majka je središnji motiv i u poemi *Na pravi put sam ti, majko, izišo*. Majka je glavni motiv u oba djela. U prvoj majka govori epskim jezikom, a u drugoj poemi sin oživljava majku kroz vlastitu perspektivu. U ovoj poemi posmatramo majku kroz prizmu njenog života od najmlađih dana do momenta kad se s njom sreće nakon povratka iz vojske.

“Utvaranje” u likove poema (osim invokativne „Na pravi put sam ti, majko, izišo” kao da potvrđuje Kulenovićev pokušaj da prevlada svoju intimnu nutrinu, da se poistovjeti s onom ruralno-ratničkom sredinom i likovima koji će u svojoj autonomnoj i autohtonj vokaciji iskazati sebe. (Rizvanbegović, 1990: 33)

Utvaranje u likove poema predstavlja njegovu težnju da se poveže s ruralnim i ratničkim iskustvima, kao i s tradicijom i kulturom svog naroda. Ova poistovjećivanja omogućuju mu da premosti jaz između svoje intimne nutrine i vanjskog svijeta, istovremeno pružajući prostor za izražavanje autentičnih autorskih glasova. Stoga, Kulenovićev rad nije samo poetsko istraživanje, već i proces samootkrivanja i povezivanja s vlastitim naslijeđem i identitetom.

O Kulenovićevoj opsjednutosti motivom majčinstva pisao je i Vešović koji naglašava: “U ratu napisana, a tek posmrtno objavljena poema Na pravi put sam ti, majko, izišo, koja nije nađena u pjesnikovim hartijama, nego ju je sačuvala Branko Ćopić, sa Stojankom i Ševom sačinjava trolist ratnih pjesama koje otkrivaju Kulenovićevu opsjednutost načelom materinstva, jednako snažno prisutnog i u ženi i u zemlji. Jer šta je Ševa ako ne, ponajprije, himna majci zemlji kao neiscrpoj “porodilji izobilja” ? I šta je Kozara, kao “druga majka”; kao “pomajka” Stojankinog Mladena ako ne zemlja koja joj jeste uzela sina, ali pjesnik, skupa s junakinjom, ima snage da, u najtežem času, u toj zemlji ne vidi samo onu koja uzima već i onu koja daje život. I šta je majka Hanifa ako ne zemlja hraniteljka: “A ona, ko zemlja pregladnjela, u žile sinu – jablanu svoj zadnji sok je brizgala ?” (Pečenković 2000: 33, prema Vešović)

Kulenovićeva poetika majčinstva transcendirala je individualno iskustvo i postala simbol šireg kulturnog i nacionalnog identiteta. Njegova opsesija ovim motivom nije samo poetska, već i filozofska, otkrivajući duboke slojeve ljudske egzistencije i njihovu neraskidivu vezu s prirodom i zemljom. Moramo napomenuti da je *Stojanka majka Knežopoljka* tužbalica. Bitna

karakteristika tužbalice jeste osobina da se tragičnost životne stvarnosti prevazilazi arhetipskim obrascem kolektivne svijesti povijesne sudbine. Tako njegovi likovi postaju čuvari domovine u ovom periodu. Pjesme Skendera Kulenovića jasno pokazuju razvoj i transformaciju iako su nastajale u širokom vremenskom razdoblju pedeset godina. Njegova poezija nosi stabilnost, ali tragovi tih promjena ne mogu ostati neprimijećeni što pokazuje njegovu otvorenost prema novim pravcima i metodama. Kulenović je pokazao introspekciju i stvarao je poeziju samo kada nije mogao suzbiti obilje inspiracije, vjerujući da će ta duboka iskrenost života dodati autentičnost njegovim stihovima. S poezijom se ponovo pojavio 1968. godine, zbirkom pjesama *Soneti I* koja predstavlja njegov najveći doprinos poslijeratnoj bosansko-hercegovačkoj poeziji nakon perioda tišine.

Imeđu njegovih mladalačkih i kasnih soneta, smjestilo se četrdesetak godina pjesničke šutnje, ali po mišljenju brojnih teoretičara i za cijelo to vrijeme, Kulenović je osjećao pjesničke damare: "Skender Kulenović je čitavo ovo vrijeme na jedan zatajeni način, nosio u sebi permanentnog pjesnika u stalnom intelektualnom i umetničkom rastu koji se međutim pesnički iskazivao u svega nekoliko kratkotrajnih navrata: 1927. Godine – Očvalim primulama, 1942 – 45. Godine – ratnom lirikom, a nekoliko poslednjih godina, 1961 – 66. Godine – jednom nevelikom rukoveti soneta. Sav onaj, daleko veći vremenski ostatak, između ovih njegovih zvezdanih trenutaka, bio je ispunjen askeзом pesničkog ćutanja" (Pečenković, 2000: 25, prema Raičković).

Kroz četrdesetogodišnji period poetske šutnje, Kulenović je, nosio u sebi latentnog pjesnika u stalnom intelektualnom i umjetničkom rastu. Ovaj period, iako obilježen povremenim izlivima poetske inspiracije, ostavlja prostor za razmišljanje o unutarnjem procesu koji je Kulenović prolazio. Očigledno je da je za njega poetika bila nešto što se nije svelo samo na stvaranje vidljivih djela, već je duboko prožimala njegovu svakodnevicu i unutarnji svijet. Tokom tih dugih četrdeset godina, Kulenovićeva kreativna energija možda nije bila eksterno vidljiva, ali je sigurno bila prisutna. Ova šutnja može se smatrati plodnim periodom kroz koji je Kulenović izgrađivao svoj poetski identitet i oblikovao teme koje će kasnije istražiti kroz svoje radove. Stoga, Kulenovićeva poetika nije samo rezultat stvaranja konkretnih djela, već je i plod dubokog unutarnjeg rada i pripreme za trenutke kada će njegova inspiracija procvjetati u obliku rijetkih, ali intenzivnih poetskih izliva. Zbirka *Soneti I* se sastoji od dvadeset pjesama, a kroz oblikovnu inovaciju Kulenović se vraća sonetnoj formi dok semantičkim i idejnim sklopom ova zbirka oblikuje njegovo ranije pjesničko iskustvo započeto ciklusom soneta *Očvale*

primule. Bitna karakteristika ove poezije bila je impresionistička opčinjenost ljepotom prirode, svijet je bio dio ljudske unutrašnjosti i odraza ljudskog bića predstavljenog vječnim poput prirode. Drugu zbirku pjesama *Soneti II* Kulenović je objavio 1974. godine. Ova zbirka nije imala bitne semantičke i izražajne promjene u odnosu na prvu. U njoj je pjesnik sažeo i objedinio svoje dugogodišnje pjesničko stvaranje. Druga knjiga soneta je konstituent misli, riječi i poetskog izraza pjesnika, ali ovdje je pjesnik stvorio još zatvoreniju, alegorijsku sliku svijeta: sa jedne strane su mrtve stvari, a s druge prostor koji ih okružuje. Kulenović je u tim sonetima uspostavio kritičku distancu prema smislu života. Ona mu omogućava da se stopi sa stvarima, da bude i nestane sa njima, vrati se u drugom obliku i ponovo projicira u prostoru i vremenu. „O smislu života i stvaranja Kulenović više ne piše iz urnebesnog propnja životnih snaga i hučne matice revolucionarnih gibanja, nego iz zatišja osamljenosti i povučenosti, uz staračku gorčinu osmijeha nad prohujalim ekstazama mladosti“ (Duraković 1983: 114). Ova promjena fokusa reflektira Kulenovićevu evoluciju kao umjetnika i njegovu duboku introspekciju nad smislom ljudskog postojanja. Kroz ove riječi, Duraković ističe značajne tematske i stilističke transformacije u Kulenovićevom stvaralaštvu te naglašava njegovu sposobnost da se prilagodi i istražuje različite aspekte ljudskog iskustva. Pjesnikov odnos prema svijetu i prirodi značajno je drugačiji u sonetima. To je i naglasio Kulenović u intervjuu *Umjetnost je jedno treperenje prirode*: „U poratnim godinama opet se u meni zaobličilo jedno osjećanje sebe i svijeta, i kud će suza nego na oko – opet u sonet, u mnogo čemu drukčiji, jer tu je i osjećanje svijeta i sebe drukčije“. U sonetima prikazao je dramu intimnog samoispitivanja, razlogom postojanja, traganja za smislom i straha od nepoznatog. U njegovim ratnim poemama primjećuje se uticaj Spinozinog učenja, a ista su se kasnije pretočila u njegove sonete kroz motive.

Možda je Kulenovićevo dugogodišnje drugovanje sa teatrozom poticalo iz njegove želje i sposobnosti da svoje pjesničko lice zaodjene maskom različitih likova i životnih sredina. Ali takva drama "preobražavanja" ipak je svoj napuniji iskaz imala u prostoru lirske pjesme ili, tačnije, u kretanju između njenih polarnih mogućnosti : soneta i poeme. (Rajko Petrov Nogo 1978: 5)

Ova drama "preobražavanja" najviše je došla do izražaja u prostoru lirske poezije, posebno u kretanju između njenih polarnih mogućnosti: soneta i poeme. Kulenović je vješto balansirao između ova dva poetska oblika, koristeći sonet kao formu za izražavanje intimnih osjećanja i dubokih emocija, dok je poema pružala širinu i dubinu za istraživanje kompleksnih tematskih

slojeva. Kroz sonete, Kulenović je uspio uhvatiti trenutke intime i osobnih refleksija, dok su poeme omogućile širu perspektivu i dublje propitivanje društvenih i ljudskih tema. Njegova sposobnost da se kreće između ova dva pola lirске poezije svjedoči o njegovoj vještini i dubokom razumijevanju poetskog izraza. Stoga, teatarsko iskustvo Kulenovića nije samo obogatilo njegovu poetiku već i doprinijelo razvoju njegove sposobnosti da se izrazi kroz različite poetske forme, istražujući različite aspekte ljudskog iskustva i emocija. Uvodna pjesma u prvoj knjizi soneta nosi naziv *Rusa pjesma*. Ovaj sonet nosi negativno određenje jer pjesnik pjeva gorčinom iskustva. Posljednja pjesma u ovoj zbirci, čija je detaljna analiza ponuđena u nastavku rada jeste Kulenovićev sonet *Stećak*. “Ovaj sonet dovršava dramatični monolog pjesničkog subjekta koji se pita o svrsi i smislu vlastite umjetnosti. Čovjek biva usmjeren tim putem polazeći od svoje razine, te jezika znakova u obzorjima i sebi” (Mahmutćehajić, 2000: 33). Od tamnog i bolnog u *Rusoj pjesmi* u *Stećku* osjećanje u ovoj zbirci završava opravdanjem vlastitog smisla i pjesničkog stvaranja nad nedokučivom ljepotom nadgrobnoг spomenika. “Kulenović, poput Maka Dizdara u *Kamenom spavaču* nalazi se pred slikom završenog spomenika s tajnama, znakovima i pitanjima pronalazeći odgovore vlastite umjetničke sudbine. Čovjekova temeljna misao jeste besmrtnost.” (Rizvanbegović, 2000: 51) Bitno je naglasiti da se kod Dizdara stećak javlja kao simbol egzistencijalne drame kod Kulenovića se stećak javlja kao simbol nadmoćnosti umjetnosti nad prolaznim životom.

Zato će u Dizdarevim stihovima kamena ornamentika sa stećka oživjeti glasom ljudske čežnje za transcendentalnim spasom, a kod Kulenovića izgubiti ovu prvotnu simboliku i utopijsku funkciju. Zatvoren u svoj, sebidovoljan svijet estetskog stećak postoji i vjekuje izvan ljudskim iskustvom, željama i strepnjama omeđenog vremena, podsjećajući svojom trajnošću na davno nestale ljude i događaje. (Duraković 1982: 102)

U Dizdarevim stihovima, kamena ornamentika sa stećka dobija glas ljudske čežnje za transcendentalnim spasom, dok kod Kulenovića ta simbolika gubi svoju prvobitnu dubinu i postaje više vezana za estetiku i trajnost. Kulenovićev pristup ovim simbolima nije usmjeren ka transcendentnim iskustvima, već naglašava izoliranost stećka izvan ljudskih emocija i vremena. Dok stećak u Dizdarevim stihovima oživljava duhovne misli i težnje, kod Kulenovića on ostaje kao simbol statičnosti i vječnosti, naglašavajući svoju estetsku ljepotu i trajnost, ali

bez dubokih duhovnih implikacija. Vera Crvenčanin Kulenović⁴, Kulenovićeva supruga, u biografskoj knjizi *Skenderova trajanja* naglasila je da se njegovi soneti ne mogu sasvim razumjeti ako se smetne s uma da ih je pisao prozni Skender, tj. čovjek koji se suočio s dramom biološkog gašenja, bolešću, unutarnjim opustošenjem, slutnjama smrti. Sintagma “kandže kiše” upotrijebljena u ovom sonetu jedna je od najsnažnijih metafora u Kulenovićevom pjesništvu (Crvenčanin, 2010). Skender Kulenović iste godine kad je objavio *Ocvale primule* objavio je i njegova prozna djela *Ribareva refleksija o sutonu* i *Jesenske vode*. Do kraja svog života Kulenović je istovremeno pisao poeziju, prozu i drame. Prije rata je objavio devet pripovijednih proza, a u toku rata je napisao ratne priče i pripovijetke. Od šezdesetih godina intenzivnije se bavio prozom i objavljivao je kratke priče u časopisima. Uvidom u njegov prozni opus Fahrudin Rizvanbegović⁵ u knjizi *Svjetlosti divanhane* Kulenovićovo djelo podijelio je u četiri perioda:

I – Prva predratna faza sa vitalističko-erotskim doživljajima svijeta u lirskim prozama (“Ribareva refleksija o sutonu”, “Jesenske vode”, “Živjeti kao vi”, “Progutane suze” itd.)

II – Sredinom tridesetih godina u krugu pisaca okupljenih oko Krleže, Kulenović ima vidnu ulogu. Tada u Zagrebu, s Hasanom Kikićem, pokreće časopis “Putokaz” i objavljuje pripovijetke “Noć u vezirskom gradu” i “Rakije” koje nastaju na zanimljivom amalgamskom spoju ekspresionističkog izraza i socijalne tematike, a na fonu Krležine tradicije sa zanimljivom paralelom Kulenović - Kikić.

III – Ratne reportaže će poslužiti kao zanimljiv predložak za pripovjedne proze s ratnom tematikom, te će to biti predmet istraživanja ove faze Kulenovićeva stvaranja.

IV - Šezdesetih godina Skender Kulenović piše novele mahom zasnovane na anegdoti, a sedamdesetih, na kraju svoga stvaralačkog i životnog kruga, na vrhuncu ove, za prozu, najizrazitije i najznačajnije faze, objavljuje roman “Ponornica”. U ovom periodu u

---

^{4 4} Vera Crvenčanin Kulenović rođena je 24. decembra. 1920. godine u Novom Sadu. Bila je pozorišna rediteljka, glumica, dramaturškinja i prva žena koja se bavila filmskom režijom i scenaristikom u Jugoslaviji. Ostala je upamćena kao supruga Skendera Kulenovića, a u svojim memoarima ona je to i predvidjela, cjelokupnu odgovornost preuzimajući na sebe i činjenicu da nije arhivirala svoj rad. Umrula je 23. januara. 2013. godine u Beogradu.

⁵ Rizvanbegović, Fahrudin (1990), „Svjetlosti divanhane“, Sarajevo, 8.

Kulenovićevoj prozi, uostalom kao i u istovremeno objavljenim "Sonetima", struji složeni, gusto izatkani životni i poetski tok stvaralačke ponornice melanholični doživljaj nekadašnje aktivističke, vitalističke vizije svijeta (Rizvanbegović 1990: 8).

Rizvanbegovićeva analiza Kulenovićevog stvaralaštva kroz četiri različita perioda pruža dubok uvid u raznovrsnost i evoluciju njegovog književnog opusa. Kroz ove faze, Kulenović demonstrira svoju sposobnost prilagođavanja različitim književnim formama i temama, od mladenačke strasti do dubokog introspektivnog sagledavanja ljudske sudbine i univerzalnih životnih pitanja. Ova podjela omogućava nam da pratimo Kulenovićev put od ranog poetskog izraza do zrelosti kao pisca, istražujući širok spektar tema i stilova. Kulenovićevi radovi odražavaju njegovu duboku povezanost s društvenim i političkim kontekstom svog vremena, ali isto tako istražuju unutarne svjetove likova i univerzalne ljudske emocije. Kroz promjene u temama, tonu i stilu, Kulenović ostaje vjeran svojoj poetičkoj viziji, koja se manifestira kroz bogatu i slikovitu književnost koja nadilazi vremenske i prostorne granice. Rizvanbegovićeva analiza pruža dubok uvid u Kulenovićevu književnu zaostavštinu, ističući njegov značaj kao književnika koji je oblikovao modernu bosanskohercegovačku književnost i ostavio trajni utjecaj na književnu scenu regiona. Kroz Kulenovićevo djelo, čitatelji se suočavaju s pitanjima identiteta, ljubavi, rata, i prolaznosti, što ga čini relevantnim i danas, svjedočeći o univerzalnosti njegovih tema i njegovom dubokom razumijevanju ljudske psihe. *Jesenske vode* su lirska poezija koja se stopila s ljepotom *Ocvalih primula*. U njima se ogleda sve – mirisi, boje i zvukovi prirode uz ton gorčine, slasti i erotike. U *Jesenskim vodama* proljeće i jesen se stapaju u jedno. Sve ono što nije moglo biti iskazano u *Ocvalim primulama* zbog ograničenja izraza usmjerenog formom soneta u *Jesenskim vodama* je nadogarađeno. Nekoliko godina kasnije, Kulenović piše esej *Iz smaragda Une (Grozdanin kikut Hamze Hume)* privučen vitalizmom života pod utjecajem Hamze Hume. Kad se Kulenović pridružio revolucionarnom pokretu prva proza koju je objavio je bila *Žena umire*, kasnije poznata kao *Živjeti kao vi*. U ovoj prozi ključna su dva elementa njegovog stvaralašta: ekspresionizam i socijalni angažman. Pripovijetka *Noć u vezirskom gradu* nastoji prenijeti poruku kroz grotesknu prizmu. Već u lirskom opisu *Žena umire* iz 1931., Kulenović pokazuje interes za ekspresionističku atmosferu povezanu sa socijalnom problematikom. Ipak, ova lirska proza razdvaja te dvije dimenzije, ostavljajući ih odvojenim. Priča *Rakije* objavljena dvije godine nakon *Noći u vezirskom gradu*, predstavlja značajan pomak od socijalne proze, donoseći potpuno nove forme umjetničkog izražavanja socijalnih tema. Kulenović je rano pristupio partizanima i pod utjecajem okolnosti, razvio je ratnu poeziju. Snaga revolucije, koju je prvo izrazio kroz kritičke tekstove, a zatim

kroz pripovijetke Kulenović kasnije manifestira u prethodno spomenutim poemama. Prva pripovijetka s ratnom tematikom bila je *Starac i dijete*, objavljena 1950. godine. Ova pripovijetka nastala je u revolucionarnim godinama u okviru koji je do tada bio prihvatljiv. Iako su neka djela iz tog vremena dobila pohvale, poput onih koje su nastale u *Divanhani*, ipak književna kritika je zanemarila i ovu pripovijetku. Pripovijetka *Cigara* također nije ispričana prihvatljivo za vremenski okvir u kojem je nastala. Pripovijetka *Slijepa zora* ipak ima ratni tematski okvir dok pripovijetka *Pod grafitom* najavljuje karakteristike novela iz *Divanhane*, pripovijetka s ljubavnom tematikom što je prisutno i u kasnijem periodu njegovog stvaralaštva. Priča *Čovjek iz tri carevine* iz 1948. nema ratnu tematiku. U njoj je primijenjen prelaz iz ekspresionizma u uvođenje svijeta u jednu ličnost. Ova novela donosi priču o jednom čovjeku istražujući njegove dileme i borbe. Za razliku od prethodnih, ova novela ima novelistički pristup pripovijedanju koji će Kulenović nastaviti njegovati. U takvoj priči svi sporedni junaci služe za iznošenje svijeta glavnog junaka. Neusklađenost Kulenovićevih razmišljanja i svijeta u kojem živi odražava se naročito u njegovim novelama. Zato on izabire forme poput novele i soneta i iste su donijele najbolje rezultate u njegovom stvaralaštvu. Zbirka *Divanhana* donosi sljedeće pripovijetke: *I u oblacima, Tomana, Kapetanova tajna, Agan, Kukuruzi – Prijatelj vode, Vitezovi, Branitelji istine, Kante, Puče ti žica, Pomračenje sunca, Otac, Salkan Sitnica, Avlija*. Zbirka *Divanhana* nije imala nijednog prikaza u novinama i časopisima, kritika je ovu zbirku potpuno zanemarila. Ipak, Rizvanbegović povodom ove problematike u svojoj knjizi navodi sljedeće:

Međutim, novele objavljivanje krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina, istovremeno sa sonetima, kao da s njima čine jedinstvo: hermetičnost soneta otvorila se relativnom jednostavnošću novela, a njihova neosporna prožimanja očita su i nedvojbeno. Odgovori na neke hermetičnost soneta nerijetko se nalaze u novelama baš kao što se pitanja novela gonetaju, sukladno, u sonetima. U tom smislu, posljednja najzrelija faza Skendera Kulenovića je cjelina koja baca svjetlo na prethodno stvaralaštvo, a svojim autonomijom umjetnine stoje visoko u muslimanskoj, bosansko-hercegovačkoj i jugoslavenskoj književnosti (Rizvanbegović 1990: 55).

Ova sprega soneta i novela ne samo da pokazuje evoluciju njegovog književnog izraza, već i njegovu sposobnost da istražuje različite teme i slojeve ljudskog iskustva na različite načine. Vidljivo je da se tema i odgovori na pitanja iz soneta često reflektiraju i raspravljaju u novelama, dok se ključni motivi istražuju na suptilan i dubok način. Kroz ovaj skladan spoj,

Kulenovićeva umjetnička autonomija postaje očita, a njegovo djelo se izdiže kao važan doprinos široj književnoj sceni. Ova analiza ne samo da nam pomaže da bolje razumijemo Kulenovićevu poetiku, već i naglašava njegov značaj kao centralne figure u književnom svijetu regije. Zbirka crtica za djecu *Gromovo đule* počinje pričom *Cesta*. *Cesta* je priča o dječaku koji trči za svojom željom, simbolično predstavljena kao želja Kulenovića koja ga prati kroz cijelo djetinjstvo.

Koliko je ta dječija vizura relativna, ponajbolje potvrđuje izvrsna pjesma u prozi „Najljepše i najglavnije” kada starost „sadašnosti” dječaka i sijedog dječaka ne može biti razdijeljena jer razdioka beharu djetinjstva i sjedini starosti nema. To je jedan od mogućih načina razumijevanja svekolika djela Skendera Kulenovića. (Rizvanbegović 1990: 91)

Dječja vizura nije ograničena samo na djetinjstvo, već ima dublje značenje koje se proteže i u kasnije godine života. Priča je ispričana kroz jednostavan doživljaj dječijeg svijeta, s razumijevanjem doživljaja dječijeg svijeta, ali i sijedog dječaka koji priču donosi. Sadašnjost sijedog dječaka i dječaka iz naratorove prošlosti nije razdvojena. U ovoj zbirci sažete su karakteristike prethodnih Kulenovićevih ostvarenja: melanholičnost iz *Očvalih primula*, ekspresionizam iz *Živjeti kao vi*, vitalizam iz *Stojanke majke Knežopoljke* i iskustvo iz *Divanhane*, sve ispričano iz dječije perspektive. Dječak iz prošlosti vraća se zapravo dječaku iz starosti. Ova zbirka prvenstveno je namijenjena djeci, ali je postala zbirka koju su čitali i odrasli. *Gromovo đule* donosi nam i sljedeće priče: *Abez* (priča koja je detaljno analizirana u nastavku ovog rada), *Dobri moj hodža*, *Nisu došli oni pravi*, *Kamena s boljeg ramena*, *Vršnjaci...* Roman *Ponornica* koji se pojavio 1977. godine zamišljen je kao tetralogija, ali Kulenovića je u toj zamisli prekinula smrt. U ostavštini Kulenovića pronađen je i početak romana *Ponornica II* koji je imao dvanaest stranica, a osim ovoga pronađeno je i sedam dovršenih pripovijetki. Roman *Ponornica* vraća nas u period bosanske povijesti obilježen smjenom vlasti i civilizacijskim promjenama. Osmasko Carstvo i Austro-Ugarska ostavljaju svoj trag koji se odrazio u ovom i mnogim djelima. Tema austrijske vladavine u Bosni i Hercegovini je prisutna decenijama, a za bosanskohercegovačke pisce mnogo je značajna. Roman prodire duboko u ovu temu, prikazujući kako se stari svijet urušava pred novim vrijednostima, ali kako u potpunosti ne nestaje. *Ponornica* je roman ličnosti, društveni i povijesni roman i hronika jedne porodice. Fabula je složena, a likovi se razvijaju i otkrivaju kroz centralnu priču lika Muhameda kroz čiju se prizmu sagleda ponornica jednog mjesta. Ključan momenat u romanu jesu likovi ženskih pobunjenica, o kojima ćemo više govoriti u

nastavku rada. U nastavku rada ponuđena je analiza i interpretacija romana. Žene su te koje nose novu dimenziju pobune i borbe za vlastiti identitet u patrijarhalnom društvu. Jezik koji Kulenović koristi u ovom romanu odražava bogatstvo bosanske kulture i tradicije i nosi emotivnu i umjetničku snagu kroz stilske tehnike kroz koje autor uspijeva prenijeti kompleksnost ljudskog iskustva u vremenu koje se mijenja. *Ponornica* je vanvremenski roman jer donosi duboku analizu ljudske prirode, borbe za identitet u društvenim promjenama te postavlja pitanja o ljudskoj sudbini i vrijednostima koje oblikuju život.

Tako se Kulenovićevo djelo stalno dopjevalo da bi se završilo romanom "Ponornica". Ovaj sjetni roman punoće i mozaičnosti opće atmosfere, porodična hronika po svom vanjskom tematskom okviru, bogato polifonijski razučena velikim brojem umjetnički funkcionalnih varijacija osnovne teme, a likovi sazđani tradicionalno i istovremeno izatkani u više ravni, pa je sudbina, svakog ponaosob, mogućnost za novo tkanje drukčije priče, čime je Kulenović, u najboljoj tradiciji muslimanske i bosanske književnosti istovremeno i klasičan i moderan. (Rizvanbegović 1990: 154)

Likovi u romanu su složeni i višestruko razvijeni, tradicionalno oblikovani ali istovremeno duboko prožeti različitim dimenzijama. Svaka sudbina predstavlja potencijal za nove, jedinstvene priče. Kulenović u ovom djelu uspijeva da spoji klasične i moderne elemente, nastavljajući tako najbolju tradiciju muslimanske i bosanske književnosti dok istovremeno uvodi nove, savremene aspekte. Kritika je zanemarila i Kulenovićeve dramska ostvaranja. *Djelidba* je drama koja intenzivno prikazuje složene odnose između pravoslavaca, muslimana i katolika u Jugoslaviji. Kroz dramski tekst, autor postavlja provokativna pitanja koja idalje rezoniraju u savremenim društvima. Radnja je smještena u period nakon narodnooslobodilačkog rata u Jugoslaviji. Jedan od izazova s kojima se Kulenović suočavao nakon rata bio je suočavanje s jugoslavenskom revolucionarnom prošlošću i njenim značajem za budućnost. Istovremeno, morao je prepoznati neizvjesnost tadašnjeg trenutka, koja će se jasno odraziti u dramskoj sferi više od dvadeset godina kasnije. U takvom kontekstu nastala je ova drama, njegova druga komedija i ukupno drugi dramski tekst, napisana nakon uspjeha jednočinke *A šta sad?* iz 1945. godine. Za razliku od prethodnog djela, *Djelidba* je doživjela potpuni neuspjeh. Komedija u dva čina izvedena je samo jednom, 5. februara 1948. godine. Tokom te izvedbe, društveno-politički zvaničnici su, u znak protesta, demonstrativno napustili

gledalište. Kulenović se dramskom žanru vratio tek deset godina kasnije, kada je komedija, ponovo izvedena, ali ovaj put politički prilagođena. „Prisjećajući se te kobne februarske noći, Lešić, tada zbunjeni svjedok dramskog debakla, a kasnije ugledni historičar, postavljao je pitanja o dugotrajnoj šutnji oko Kulenovićevog dramskog opusa. “Da li je ta šutnja bila opravdana?”“ (Kodrić 2013, prema Lešić). U konačnici, opravdanost šutnje oko Kulenovićevog dramskog opusa ovisi o više faktora, uključujući političku klimu tog vremena i kontekst u kojem je drama nastala. Ovaj primjer podsjećaju nas na važnost zaštite umjetničke slobode i autonomije te potrebu za kritičkim promišljanjem o ulozi politike u kulturnom životu društva.

„Djelidba“ je postala dio kanona tekstova koji i dalje postavljaju pitanja o konačnom položaju ovog djela. U Kulenovićevu slučaju na vrlo indikativan način sučeljavaju se, naime, jedan gotovo zaboravljeni, a kasnije prerađeni ideološki sporni književno teatarski tekst, njegova negativna socrealistička kritika iz četrdesetih i nešto drugačija kasnija jugoslavenska književna historija, iz razdoblja do 20. st. (Kodrić, 2013: 86)

Potrebno je osvijetliti kompleksnost Kulenovićevog književnog naslijeđa, gdje se sukobljavaju različiti historijski i ideološki slojevi. Tekstovi koji su bili ideološki sporni i kritikovani u socrealističkom kontekstu četrdesetih godina, kasnije su prerađeni i reinterpetirani u drugačijem svjetlu kasnije jugoslavenske književne historiografije. Ova evolucija pokazuje kako književna djela mogu biti podložna promjenama u tumačenju zavisno od dominantnih kulturnih i političkih paradigmi. Reevaluacija Kulenovićevih djela u kasnijim periodima naglašava važnost konteksta u kojem se književnost stvara i kritikuje te kako se ideološke i estetske vrijednosti mogu mijenjati kroz vrijeme, dajući nov smisao i značaj ranije osporavanim tekstovima.

Djelidba je, naime u cjelosti karnevalizirala historijski ključni način predočavanja socijalističkog društva, depatetizirala ga i temeljito destruirala njegove zahtijevane reprezentacijske oblike, pokazavši tako uz njegovo lice i pripadno mu, tek smjehovnom skramom zamaskirano naličje, ali izvela na vidjelo i u socijalističkoj jugoslavenskoj stvarnosti prisutne himere prošlosti te ukinula mogućnost fingiranja apsolutne vladavine ideja “bratstva, slobode, ravnopravnosti i jedinstva naroda i narodnosti”. (Kodrić 2013: 89)

Djelidba je duboko ispitivala socijalističke ideale kroz humor i satiru, razotkrivajući njihove inherentne proturječnosti. Umjesto da glorificira tadašnje društvo, ova drama je s humorom razobličila njegove nedostatke i izazvala publiku da preispita svoje uvjerenja. Kulenović je tako, kroz svoje djelo, potaknuo kritičko razmišljanje o društvenoj stvarnosti i o prirodi

vladajućih ideologija. U nastavku rada ponuđeno je više informacija o drami i načinu na koji se može interpretirati.

3. Skender Kulenović u školskom sistemu

3.1. U nastavnom planu i programu i eksternoj maturi

Na stranici Ministarstva za odgoj i obrazovanje Kantona Sarajevo⁶ moguće je pronaći nastavne planove i programe za osnovne i srednje škole Kantona Sarajevo. Važeći Nastavni plan i program za Bosanski jezik i književnost/Hrvatski jezik i književnost/Srpski jezik i književnost od VI do IX razreda osnovne škole⁷ objavljen je i važi od 2018. godine kada je imenovana komisija za izmjenu nastavnih programa za osnovnu školu za Bosanski jezik i književnost/Hrvatski jezik i književnost/Srpski jezik i književnost. Prema ovom nastavnom planu i programu, što se tiče Kulenovićevih djela, predviđeno je da se u VII razredu radi kao lektira zbirka priča za djecu *Gromovo đule*, a u VIII razredu se, u okviru umjetničke poezije, obrađuje Kulenovićeva pjesma *Stećak*. Iste godine, imenovana je komisija i objavljena je Izmjena nastavnog plana i programa za Bosanski, hrvatski i srpski jezik i književnost za gimnazije⁸. U nastavnom planu i programu za gimnazije propisana su reprezentativna književna djela koja se moraju obrađivati uz određene nastavne teme i jedinice iz književnosti. Prema ovom nastavnom planu i programu predviđeno je, što se tiče Kulenovićevih djela, da se u I razredu, u sklopu diskurzivnih i književnih oblika, obrađuje Kulenovićev esej *Iz smaragda Une*, a u IV razredu kao lektira, u sastavu savremene jugoslavenske književnosti, čita se i obrađuje Kulenovićev roman *Ponornica*. Trogodišnje strukovne škole zbog svoga trajanja imaju skraćen nastavni program iz Bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika i književnost i učenici/ce obrađuju samo esej *Iz smaragda Une*, dok učenici/ce četverogodišnjih strukovnih škola se susreću s Kulenovićem i u četvrtom razredu kao i učenici/ce gimnazija. S obzirom na Kulenovićev širok opus djela, različitih po žanrovima, stilu i temama primjećuje se da postoje određeni propusti u nastavnim planovima i programima za osnovnu i srednju školu, naročito u okviru poezije. Učenici/ce se sreću sa Kulenovićevim *Stećkom* u šestom razredu osnovne škole te ostaju uskraćeni za ogroman broj soneta, a već je naglašeno da je Kulenovićev vrhunac stvaralaštva nabolje prikazan kroz sonete. Naročito bi dobro bilo prikazati njegovo napredovanje kao pjesnika soneta u njegovim počecima kroz zbirku *Ocvale primule* u poređenju sa zbirkama *Soneti I* i *Soneti II*. Također veliki broj eseja kao što su *Dno* i *obale*

---

⁶ <https://mo.ks.gov.ba/>

⁷ “Službene novine Federacije BiH“, broj 35/5; “Službene novine Kantona Sarajevo“, broj: 23/17 i 33/17

⁸ “Službene novine Federacije BiH“, broj 35/05; “Službene novine Kantona Sarajevo“, broj: 23/17

jedne literature (Prokleta avlija Ive Andrića), *Gama i riječ Isaka Samokovlije*, *Junaci ubiše pisca* (Hasan Kikić), *Lirski portret Vladimira Nazora*, *Jedna autentična poezija* (Vasko Popa), mogli bi poslužiti kao uvod u čas u kojem se obrađuju određena djela navedenih pisaca. Eseji nisu dugi i opravdano i korisno bi bilo koristiti ih na časovima. Međutim bitno je naglasiti da propisana djela u trenutnom nastavnom planu i programu su reprezentativna književna djela koja se moraju obrađivati.

Na stranici Ministarstva za odgoj i obrazovanje Kantona Sarajevo nalazi se Katalog pitanja⁹ za polaganje eksterne mature iz Bosanskog jezika i književnosti/Hrvatskog jezika i književnosti/Srpskog jezika i književnosti iz 2022. godine. U ispitnoj oblasti Književnost nalazi se pitanje *Šta simboliše pojam stihovi u pjesmi Stećak Skendera Kulenovića?* te su ponuđena četiri odgovora. U nastavku ovog rada biti će ponuđena, između ostalog, i neka pitanja koja bi mogla biti reprezentativna i u ovu svrhu.

U analizi Nastavnog plana i programa Ministarstva Kantona Sarajevo za Bosanski, hrvatski i srpski jezik i književnost u vezi s ponuđenim djelima autora Skendera Kulenovića, primjećujem da je okvir ponuđenih djela korektan, ali postoje određeni aspekti koji zahtijevaju dodatno razmatranje. U nastavku rada ćemo istražiti ove aspekte i ponuditi konstruktivne prijedloge za njihovo poboljšanje i obogaćivanje pristupa nastavi i interpretaciji Kulenovićevih djela. U cilju unapređenja nastave i pristupa interpretaciji djela Skendera Kulenovića, potrebno je pažljivo analizirati postojeći Nastavni plan i program i identificirati oblasti koje zahtijevaju poboljšanja. Dalje će biti navedeni neki od tih aspekata koji su važni za razmatranje i unapređenje nastave. Ovaj pregled nudi smjernice za dublje razmatranje i unapređenje Nastavnog plana i programa u vezi s djelima Skendera Kulenovića.

Raznolikost književnih djela: U okviru nastavnog plana i programa, važno je razmotriti uvođenje raznovrsnih književnih djela Skendera Kulenovića, uključujući one koji su manje poznati ili nedovoljno istraženi. Ovo bi omogućilo učenicima/ama da steknu sveobuhvatniji uvid u književni opus ovog autora. Umjesto uključivanja samo najpoznatijih djela Skendera Kulenovića, kao što su pjesma *Stećak* i zbirka priča *Gromovo đule* preporučuje se razmatranje uključivanja manje poznatih stihova i pjesama, ne zanemarujući važna djela. Ovaj pristup omogućava učenicima/ama da istraže manje istražene aspekte njegovog književnog opusa.

---

⁹ https://mo.ks.gov.ba/sites/mo.ks.gov.ba/files/katalog/Katalog_iz_BJK_HJK_SJK/index-h5.html#page=1

Kontekstualizacija: Važno je istražiti dodatne informacije o autoru, vremenskom periodu u kojem je živio i utjecaju društva na njegovo stvaralaštvo. Ove informacije mogle bi biti podjeljene u četiri faze Kulenovićevog stvaranja: mladost u Bosni, period između dva svjetska rata, Sarajevo kao centar kulture i reakcija na društvene promjene. Kulenović je rođen u specifičnom, multikulturalnom okruženju pod utjecajem različitih kultura, stvarao je između dva velika svjetska rata i te teme se odražavaju u njegovim djelima, Sarajevo kao središte utjecalo je na njegov život i stvaranje, a što se tiče reakcije na društvene promjene poezija je često odražavala njegove osjećaje i reakciju na društvene promjene koje su se događale u Jugoslaviji, posebno nakon Drugog svjetskog rata. Njegova poezija je odraz vremena u kojem je živio. Učenici/ce na ovaj način mogu bolje razumjeti i dublje interpretirati njegova književna djela, prepoznajući kako su se različiti konteksti odražavali na njegovu književnost.

Multidisciplinarni pristup: Program bi trebao poticati interdisciplinarni pristup proučavanju kulturne i književne baštine Skendera Kulenovića, obuhvaćajući aspekte jezika, književnosti, historije i sociologije. Kulenović je stvarao u periodu koji je obilježila politička i društvena previranja na Balkanu. Kroz historiju moguće je detaljno istražiti kako su geopolitički događaji utjecali na njegovo stvaralaštvo, uključujući i njegove sonete, ali i poeme. Kulenović je doticao važne društvene teme svojom poezijom i prozom, uključujući identitet, sudbinu pojedinca i društvene promjene. Kroz sociologiju moguće je istražiti koliko su te teme značajne u njegovim djelima. Majstorstvo u pisanju soneta dodatno obogaćuje analizu, jer soneti zahtijevaju preciznost u izražavanju, što je posebno izazovno u kontekstu društvenih tema.

Savremeni interpretativni pristupi: Nastava bi trebala podsticati kritičko razmišljanje i savremene metode interpretacije, kao što su analiza žanrova, feministički i postkolonijalni pristupi te hermeneutika. Feministički pristup može biti posebno značajan u analizi Kulenovićevog romana *Ponornica*. Kulenović istražuje kompleksne dinamike između muških i ženskih likova te njihove uloge u društvu tog vremena. Feministički pristup omogućava nam analizirati kako su ove teme obrađene, istražujući stereotipe, konflikte i emancipaciju likova. Roman se bavi temom okupacije Bosne i Hercegovine od strane Austro-Ugarske Monarhije te je pogodno tlo za korištenje postkolonijalnog pristup. Postkolonijalni pristup omogućava nam razumjeti kako su Kulenovićevi likovi tretirali kolonijalnu prisutnost i izražavali osjećaje o nacionalnom identitetu. Hermeneutika omogućava dublje razumijevanje simboličkog i metaforičkog jezika. Kroz primjenu ovih različitih metoda interpretacije, možemo dublje

razumjeti složenu književnu baštinu Skendera Kulenovića i kako su različite teme i žanrovi obrađeni u njegovim djelima.

Interaktivna nastava: Uvođenje interaktivnih elemenata, kao što su diskusije, seminari i radionice, može potaknuti dublje razumijevanje autora i djela.

Evaluacija učenja: Implementacija evaluacijskih metoda koje će omogućiti studentima da pokažu svoje razumijevanje i analitičke vještine u vezi s djelima Skendera Kulenovića.

Interkulturalni pristup: Važno je promicati interkulturalno razumijevanje i komparativne studije između Kulenovića i drugih književnika ili kultura kako bi se obogatila perspektiva učenika/ca.

3.2. U udžbenicima

Odabir Kulenovićevih djela razlikuje se od autora do autora čitanki kao i različitih godina izadanja. Kako je su i u osnovnoj i u srednjoj školi tačno propisana djela koja se moja obraditi u ovom radu ćemo pratiti udžbenike Almire Hadžihrustić za sedmi i osmi razred devetogodišnje osnovne škole iz 2010. godine.

U udžbeniku za sedmi razred devetogodišnje osnovne škole autorice Almire Hadžihrustić nalazi se u okviru lektira priča *Med i Koprive* iz Kulenovićeve zbirke *Gromovo đule*. U ovom udžbeniku autorica udžbenika analizu priče je zamislila u obliku razgovora u kojem će se obraditi sljedeće:

1. Izdvajanje glavnog događaja: učenicima/ama je sugerirano da identificiraju ključni događaj u priči, tj. onaj momenat ili situaciju koji ima najveći utjecaj na razvoj radnje ili karakterizaciju likova.
2. Mišljenje o postupcima likova: potrebno je potaknuti učenike/ce da iznesu svoje mišljenje i interpretaciju postupaka likova u priči te da analiziraju kako su ti postupci doprinijeli razvoju radnje ili komunicirali određene poruke.
3. Karakterizacija glavnog lika: od učenika/ca se traži da pronađu fizičke i psihološke karakteristike glavnog lika te da razmotre kako su te karakterizacije uticale na razumijevanje priče.
4. Uočavanje najbitnijih pojedinosti: autorica je istaknula važnost prepoznavanja ključnih detalja i elemenata u priči koji su od suštinskog značaja za dublje razumijevanje tema i poruka.
5. Naučene lekcije iz priče: učenike/ce se potaknulo da razmišljaju o poukama ili moralnim porukama koje se izvlače iz priče kako bi bolje razumjeli svrhu.
6. Identifikacija stilskih figura i glagolskih oblika: autorica je sugerirala da učenici/ce prepoznaju upotrebu stilskih figura (npr. metafora, personifikacija) i glagolskih oblika u priči te da analiziraju svrhu i efekte tih jezičnih elemenata.
7. Glavna misao i životna mudrost: učenici/ce treba da identificiraju centralnu temu priče i razmotre duboke životne pouke koje se izvlače iz nje.

Ova analitička metoda preporučena od autorice udžbenika. Analitička metoda obrade pripovijetke ima svoje prednosti i nedostatke, a njihova važnost može varirati ovisno o kontekstu i ciljevima proučavanja književnih djela. Prednosti analitičke metode su: dublje razumijevanje teksta, razvoj kritičkog mišljenja, sistematičnost i univerzalnost. Nedostaci su to što je moguća subjektivnost interpretacije, nije kreativna, ograničena je i zahtijeva vrijeme. Za svaku priču je ključno odrediti pravi tip analize kako bi analitički proces bio uspješan. Različite priče sadrže različite elemente, motive i teme te se dublje razumijevanje može postići odabirom odgovarajuće analitičke metode. Pravilan odabir analitičkog pristupa omogućava bolje istraživanje i tumačenje književnih djela, što rezultira dubljim i bogatijim razumijevanjem njihovih značenja i poruka.

Za analizu priče *Med i Koprive* iz zbirke *Gromovo đule* preporučuje se primjena kulturne ili sociokulturne analize. Ovaj pristup omogućava dublje razumijevanje odnosa između likova, kao što je odnos majke prema sinu, unutar specifičnog kulturnog i društvenog konteksta. Razlozi za primjenu ovog pristupa u analizi uključuju: kulturni i društveni kontekst (pomaže u razumijevanju utjecaja tradicije, običaja i društvenih normi vremena na ponašanje i odnose likova), rodne i porodične odnose (poput odnosa majke prema sinu koji je duboko ukorijenjen u kulturnim i društvenim normama), socijalne klase i status, socijalni konflikti i napetosti, dječije ponašanje, kulturni kontekst, simboličke elemente (analiza kulturnih simbola), strah od roditelja itd.

Primjena kulturne ili sociokulturne analize kontekstualizira književno djelo u širi društveni i kulturni okvir, omogućavajući istraživanje utjecaja tih faktora na razvoj radnje i karakterizaciju likova. Ovaj pristup pruža dublje razumijevanje književnog djela i omogućava istraživanje dubljih slojeva odnosa i dinamike unutar priče.

U udžbeniku za osmi razred devetogodišnje osnovne škole autorice Almile Hadžihrustić nalazi se u okviru poezije Kulenovićev sonet *Stećak*. Autorica udžbenika izdvojila je manje poznate riječi u sonetu te objasnila šta su to stećci. Analiza pjesme zamišljena je u formi razgovora te se primjenjuje analitički pristup. Učenici/ce se potiču na identifikaciju osnovnih motiva, interpretaciju simbolizma stećka, tumačenje ključnih riječi i izraza, analizu strukture strofa, prepoznavanje stilskih figura, razmatranje tema, identifikaciju retoričkih pitanja, analizu sonetne strukture, razmatranje smisaonih cjelina i odnosa među njima te proučavanje rima i vrsta rime. Za analizu pjesme koja se odnosi na kameni spomenik koji ima povijesni značaj za

državu može se primijeniti historiografski pristup. Ovaj pristup omogućava učenicima/ama da dublje razumiju historiju i značaj spomenika, koristeći analitički okvir usmjeren na historijske aspekte. Analiza pjesme s historiografskim pristupom razlikuje se od analitičke analize po tome što je u tom slučaju fokus na historijskom kontekstu (istraživanju momenta u kojem su nastali stećci, ali i momenta u kojem je nastala pjesma, saznajemo šta je pjesnika inspiriralo), povezivanje s historijskim događajima, osvježavanje historijskih činjenica (potiče učenike/ce da istraže historijske činjenice i kontekst kako bi bolje razumjeli tekst), ova analiza ima edukativni aspekt koji obogaćuje znanje učenika/ca. Analitička analiza pjesme fokusira se na jezičke elemente, stilske figure, teme i književne tehnike bez dubljeg istraživanja povijesti ili konteksta. Pristup je usmjeren na književnu analizu, interpretaciju i stilističke aspekte pjesničkog teksta te je svakako neizostavan u obradi ovog soneta. Međutim, poželjno bi bilo staviti u fokus i druge aspekte koji su navedeni.

Nastavnim planom i programom za 1. razred gimnazije preporučena je analiza eseja *Iz smaragda Une* autora Skendera Kulenovića. Ovaj esej ima posebno mjesto u književnom kanonu i nudi učenicima/ama vrijedan uvid u književnu i kulturnu baštinu. Međutim suočeni smo s izazovom jer mnogi stariji udžbenici koji se još uvijek koriste u gimnazijama nisu prilagođeni promjenama u nastavnim planu i programu kao što je udžbenik Zdenka Lešića iz 2008. godine. Da bismo nadomjestili ovu prazninu i obogatili književnu edukaciju učenika/ca, postoji nekoliko važnih koraka koje možemo poduzeti. U istim udžbenicima za 1. razred gimnazije, koji se također koriste i u trogodišnjim i stručnim školama, nalazi se pjesma pod naslovom *Hercegovački pejzaž* autora Hamze Hume. S obzirom se Kulenović u svom eseju bavi Humom i djelom *Grozdanin kikot* uvođenjem Kulenovićevog eseja kao dodatnog materijala unutar obrade pjesme *Hercegovački pejzaž*, učenicima/ama se omogućava dublje i šire razumijevanje Hamza Hume kao pisca. Učenici/ce će se također upoznati s formom eseja te moći istražiti kako su različite književne forme, u ovom slučaju esej i poezija, korištene za izražavanje misli, osjećaja i ideja autora. To otvara diskusiju o stilističkim i jezičkim aspektima književnosti te utjecaju društvenih, kulturnih i povijesnih faktora na književno stvaralaštvo. Kroz ovakav pristup, učenici/ce također dobivaju priliku bolje razumjeti odnos između ova dva značajna pisca, Hamze Hume i Skendera Kulenovića. Analizom stavova izraženih u eseju, učenici/ce će biti u mogućnosti sagledati način na koji Kulenović gleda i cijeni Humu kao književnika. Time se nastava književnosti transformira u duboko iskustvo koje potiče na razmišljanje i duboko razumijevanje književnosti i kulture, uz naglasak na vrijednosti dijaloga između različitih pisaca i književnih tradicija.

3.3. U metodičkoj literaturi

U kontekstu metodičke literature koja se bavi djelima Skendera Kulenovića, primjećujemo značajan izazov u obliku izrazito ograničenog broja dostupnih članaka, eseja, naučnih radova i knjiga posvećenih ovoj temi. Većina raspoloživih izvora koncentrira se na detaljnu analizu Kulenovićevog romana *Ponornica*, a posebno treba istaći knjigu *Metodička interpretacija romana Ponornica* autorice Naide Kolonić iz 2020. godine koja predstavlja izuzetno značajan doprinos domeni književne pedagogije. Knjiga je osmišljena kao koristan alat za nastavnike i profesore s ciljem pružanja konkretnih smjernica i praktičnih metoda za unapređenje procesa podučavanja književnosti u školskom kontekstu. U knjizi se nude praktični primjeri i smjernice za pripremu i provedbu nastavnih sati književnosti. Autorica nudi sažetke ključnih aspekata pripreme sata, kao i metodičke pristupe interpretaciji romana. Izuzetno je važno što naglašava interaktivni pristup nastavi, potičući učenike/ce na aktivno sudjelovanje u analizi književnih djela. Ovo djelo predstavlja vrijedan resurs za sve nastavnike/ce književnosti koji teže unaprijediti svoj pedagoški pristup predavanju književnosti te pomoći učenicima/ama da razviju dublje razumijevanje Kulenovićevog djela. Ipak, nužno je naglasiti postojanje primjetnog deficita materijala koji bi olakšao analizu ostalih Kulenovićevih djela, posebno onih koja nisu uključena u standardne nastavne programe i udžbenike. Paralelno s tim, opaža se mnogo dostupnih izvora koji se bave dubinskom naučnom analizom Kulenovićevog književnog opusa te njegovim iznimnim doprinosom bošnjačkoj književnosti. U svjetlu ovih izazova, svijest o potrebi za dodatnim materijalima koji bi olakšali analizu Kulenovićevih djela i unaprijedili nastavu potaknula je izradu ovog magistarskog rada. Unutar ovog rada, pružena je temeljna analiza djela Skendera Kulenovića koja jesu, ali i onih koja nisu obuhvaćena u standardnom nastavnom planu i programu, s ciljem stvaranja resursa koji će biti od koristi nastavnicima/ama književnosti ukoliko dođe do izmjena ili nadopuna nastavnog plana i programa. Ovaj pristup ima za svrhu proširiti razumijevanje i interpretaciju Kulenovićevih djela, pružajući dublji uvid u književno stvaralaštvo ovog autora. Kroz ovaj magistarski rad, doprinijet će se širem kontekstu bosanskohercegovačke književnosti i boljem razumijevanju značaja Skendera Kulenovića kao književnog stvaratelja. Svakako je potrebno naglasiti da ovaj rad neće sadržati čitav Kulenovićev opus ovog pisca.

3.4. Primjer časa iz nastave

Nastavni čas koji se opisuje u ovom radu odvijao se u jednoj osnovnoj školi u Sarajevu u drugom polugodištu i bio je namijenjen učenicima/ama osmih razreda. Fokus časa bio je na interpretaciji i analizi pjesme *Stećak* autora Skendera Kulenovića, primjenjujući analitičko-interpretativni pristup.

Nastavnica je iskoristila vizualni materijal na početku časa, prikazujući sliku stećka na panou, što je privuklo pažnju učenika/ca. Postavila je nekoliko pitanja o značaju stećaka u kulturi, motivima na njima i razlozima za naziv "stećak". Osim toga, pustila je audiosnimak s citatom¹⁰ o stećcima iz djela Miroslava Krleže. Ovako postavljen uvodni segment potaknuo je učenike/ce na razmišljanje o temi prije nego što su se upustili u dublju analizu pjesme. Nakon uvodnog dijela, nastavnica je predstavila autora i pročitala pjesmu iz udžbenika. Dodatno je istaknula važnost ove pjesme za bosanskohercegovačku književnost, što je kontekstualiziralo razumijevanje djela. Središnji dio časa bio je posvećen analizi pjesme. Nastavnica je postavljala pitanja analizirajući stih po stih, potičući učenike na dubinsko razmišljanje i interpretaciju. Obradili su aspekte kao što su motivi, izbor riječi, formalni zahtjevi soneta te stilske figure prisutne u pjesmi. Upotreba nastavnog listića s dodatnim pitanjima omogućila je učenicima dodatno vježbanje i samostalno razmišljanje o temi, poruci, vrsti stihova, rimama i stilskim figurama u pjesmi. Kako bi zaključila čas, nastavnica je pročitala citat¹¹ poznatog pjesnika Mehmedalije Maka Dizdara o stećcima te je kao domaću zadaću zadala istraživanje pojmova "topos" i "tarih". Ovaj nastavni čas ima brojne prednosti. Pristup početnog vizualnog materijala i audiozapisa dodatno je potaknuo interes učenika za temu. Nastavnica je postavljala pitanja koja potiču dublje razumijevanje pjesme, a korištenje nastavnog listića omogućilo je praktičnu primjenu stećenog znanja. Također, citat Mehmedalije Maka Dizdara dodao je kulturni kontekst i povezoao pjesmu s drugim književnim djelima. Unatoč ovim prednostima, čas se može dodatno obogatiti uvođenjem interaktivnih aktivnosti, kao što su grupne diskusije

---

¹⁰ „Neka oprostí gospođa Europa, ona nema spomenike kulture. Pleme Inka u Americi ima spomenike, Egípat ima prave spomenike kulture. Neka oprostí gospođa Europa, samo Bosna ima spomenike. Stećke. Šta je stećak? Oličenje gorštaka Bosanca! Šta radi Bosanac na stećku? Stoji uspravno! Digao glavu, digao ruku! Ali nigdje, nigdje, nikad, niko nije pronašao stećak na kome Bosanac kleči i moli. Na kom je prikazan kao sužanj.“

¹¹ „Stećak je za mene ono što nije za druge, ono što na njem i u njemu nisu drugi unijeli ni znali da vide. Jest kamen, ali jeste i riječ, jest zemlja, ali jeste i nebo, jeste materija, ali jeste i duh, jest krik, ali jeste i pjesma, jest smrt, ali jeste i život, jest prošlost, ali jeste i budućnost.“

ili kreativni zadaci, kako bi se potaknulo kritičko razmišljanje i razmjena mišljenja među učenicima/ama. Također, važno je osigurati aktivno sudjelovanje svih učenika/ca kako bi se postigla raznolikost pogleda na pjesmu. Čas možemo kvalificirati kao interpretacijsko-analitički pristup obradi pjesme, budući da je naglasak stavljen na razumijevanje teksta kroz analizu motiva, jezičkih elemenata i formalnih karakteristika. Jasno je da jedan bitan element koji nedostaje jest dublji historijski kontekst pjesme. Razumijevanje historijskog konteksta ima značajnu ulogu u interpretaciji simbola i poruka koje autor nastoji prenijeti u svojoj pjesmi. Odsustvo ovog konteksta može ograničiti dubinu analize i interpretacije pjesme. Međutim, treba istaknuti da ćemo se u nastavku rada detaljnije posvetiti ovom aspektu. Dublje razumijevanje historijskog okvira pomoći će nam u analizi simbola i motiva u pjesmi, te će nam omogućiti da bolje razumijemo zašto su postali ključni elementi bosanskohercegovačke književne baštine. Ovakav pristup će nam omogućiti sveobuhvatniju i temeljitiju interpretaciju pjesme *Stećak* te bolje razumijevanje njenog značaja u kontekstu književnosti Bosne i Hercegovine.

4. Prijedlog novih nastavnih časova

Ovim magistarskim radom teži se ponuditi inovativna interpretacija Kulenovićevih djela, koja su uključena u školski plan i program, ali i prijedlozi nastavnih časova djela koja nisu uključena u nastavni plan i program. Prijedlog novih nastavnih časova započet će se analizom Skenderovog soneta *Stećak*, a u radu će biti predstavljene savremenije i osvježavajuće metode za interpretaciju, istražujući korelacije s drugim nastavnim predmetima i njihovim jedinicama. Ova multidisciplinarna perspektiva ima ključni značaj jer omogućava učenicima/ama šire i dublje razumijevanje Kulenovićevih djela. Pitanje korelacije između književnosti i drugih nastavnih predmeta, kao što su historija, likovna kultura i društveni predmeti postaje sve značajnija u kontekstu obrazovnog sistema. Ova nova interpretacija Kulenovićevog soneta učenicima/ama pruža priliku da dublje razmotre kulturni i historijski kontekst stećaka, istražujući njihovu vezu s lokalnim običajima i tradicijom. Također, omogućava nastavnicima/ama da uspostave most između različitih predmeta, stvarajući integrirani pristup obrazovanju. Osim toga, u radu će biti ponuđena analiza soneta *Nad mrtvom majkom svojom i Ponornica*. Iako trenutno nisu dio nastavnog plana i programa, ove pjesme imaju potencijalnu vrijednost za obrazovanje i kultivaciju književnog interesa učenika/ca. *Nad mrtvom majkom svojom* može se razmotriti kao potencijalni dodatak literarnim sekcijama, omogućavajući učenicima/ama da prodube svoje razumijevanje sonetnog stvaralaštva i Kulenovićevih tematskih nijansi. Prijedlog je da pjesma bude obrađena u osmom razredu osnovne škole, nakon analize i interpretacije pjesme *Stećak*. Pjesma *Ponornica* bi se mogla koristiti kao uvod u čas lektire u četvrtom razredu srednje škole, kada se obrađuje istoimeni roman. Analizom pjesme u kontekstu romana, učenici/ce bi dobili priliku bolje razumjeti motive i simbole koji se protežu kroz Kulenovićevu književnost, ali i primijetiti razlike između pjesme i romana. Sve navedene sugestije su koncipirane s ciljem da budu praktično primjenjive i da unaprijede obrazovno iskustvo učenika/ca. U analizi Kulenovićeve zbirke priča *Gromovo đule* posebna pažnja je posvećena izboru i obradi dvije priče koje do sada nisu bile uobičajeno obuhvaćene u udžbenicima za sedmi razred. Prva odabrana priča je *Abez*, u kojoj se govori o dječaku koji je uspio nadmudriti odrasle osobe. Ova priča nudi dublje uvide u dinamiku između djece i odraslih, ističući moć i snalažljivost dječijeg uma. Druga odabrana priča je *Šarenka*, koja donosi zanimljivu priču o dječaku i njegovoj povezanosti s kravom Šarenkom. Ova priča pruža dodatni uvid u Kulenovićev književni svijet, istražujući raznolikost tema i likova u njegovom opusu. Ovaj pristup omogućava nastavnicima/ama da prošire metodičku obradu, pružajući učenicima/ama priliku za dublje razumijevanje kulturnih i socijalnih konteksta unutar kojih su

ove priče nastale. Analizom ovih priča cilj je istražiti kako se stvarnost i sujevjerje isprepliću unutar pripovjednih struktura, pružajući čitatelju/ici uvid u različite aspekte života, vjerovanja i međuljudskih odnosa. Kroz sistematičan pristup analizi, nastojat ćemo dekonstruirati ključne elemente priča, rasvijetliti njihove simbole i kontekstualizirati ih unutar šireg društvenog i kulturnog okvira. Analiza drame *Djelidba* će biti provedena s fokusom na strukturu, likove, jezik, dramske elemente i društveni kontekst u kojem je djelo nastalo. Analiza i interpretacija eseja *Iz smaragda Une* će biti usmjerena na istraživanje stilističkih elemenata, filozofskih i estetskih temelja koje autor razvija kroz svoj esejistički pristup. Istaknut ćemo ulogu eseja kao književnog žanra u izražavanju subjektivnog iskustva.

4.1. Prijedlog za pristup analizi soneta *Stećak*

Prijedlog za pristup analizi soneta *Stećak* Skendera Kulenovića s ciljem poboljšanja iskustva učenika/ca u učenju književnosti podrazumijeva prijedlog da se čas održi na nekropoli stećaka u Novom Travniku. Ova lokacija je predložena kako bi proširila iskustvo učenika/ca kao i znanje o stećcima, ali i Skenderu Kulenoviću. Prijedlog je da se posjeti nekropola, kuća Kulenovićeve majke u kojoj je on živio jedan period i grad Travnik. Ova lokacija pruža jedinstvenu priliku učenicima/ama da ožive historiju i usko povežu pjesmu s prostorom. Ovakav pristup potiče timski rad i saradnju među učenicima/ama jer će zajedno analizirati pjesmu, raspravljati o njezinoj tematici i važnosti te dijeliti svoje utiske i spoznaje. Pjesma se postavlja u prostor i postaje relevantnija kada se učenici/ce nađu pred spomenicima i okolinom koja ih okružuje. Ovakav čas nadahnjuje učenike/ce i ostavlja dugotrajan utisak, čineći učenje zanimljivim i relevantnim za njihovu edukaciju.

Analiza pjesme *Stećak* Skendera Kulenovića moguća je u ovom posebnom okruženju nekropole stećaka, koje je bogato historijskim spomenicima. Prije analize stihova, a nakon čitanja pjesme i emocionalne pauze potrebno krenuti od analize naslova te pružiti učenicima/ama nekoliko osnovnih informacija o stećcima i njihovoj važnosti u bosanskohercegovačkoj kulturi.

Stećci su mramorni spomenici, često ukrašeni složenim ornamentima i natpisima, koji su se koristili kao nadgrobni spomenici u srednjem vijeku. Oni su karakteristični za Bosnu i Hercegovinu i predstavljaju iznimno važan dio kulturnog nasljeđa ovog područja, često su ukrašeni simbolima poput krstova, biljaka, životinja i ljudskih figura, što pruža uvid u vjerovanja i kulturu tog vremena. Bosanskohercegovački stećci su jedinstveni u svijetu i nalaze se na UNESCO-ovom popisu svjetske kulturne baštine.

Nakon uvoda u temu stećaka bitno je prepoznati formu pjesme, a to je sonet. Sonet je strogo strukturirana pjesnička forma koja se sastoji od četrnaest stihova raspoređenih u dva katrena i dvije tercine. Svaki sonet ima određeni metrički obrazac i rimičku shemu. Forma je nastala u Italiji i postala je popularna tokom renesanse.

Prijedlog za izgled table ili početne stranice prezentacije ukoliko se nastava odvija u učionici. Ako je čas moguće održati prema prijedlogu, u prirodi, može se koristiti fotografija autora.

Stećak

Skender Kulenović
(1910–1978)

Šta je sonet?

Sonet je strogo strukturirana pjesnička forma koja se sastoji od 14 stihova raspoređenih u dva katrena i dvije tercine. Svaki sonet ima određeni metrički obrazac i rimičku shemu. Forma je nastala u Italiji i postala popularna tokom renesanse.

Metodički pristup pjesmi *Stećak* (Skender Kulenović)

1. Priprema i motivacija:

Prije nego što krenemo u interpretaciju Kulenovićevog *Stećka*, važno je postepeno uvesti učenike/ce u osnovne karakteristike ovog djela. To će im omogućiti bolje razumijevanje i analizu koja ih čeka, te pripremiti za moguća pitanja koja se mogu pojaviti.

Učenicima/ama ćemo objasniti da će imati priliku aktivno sudjelovati u stvaranju pjesme, učeći o sonetu i procesu njegove izgradnje. Kada shvate kakva je sonet forma učenici/ce će raditi u paru. Podijelit ćemo im pomiješane rečenice Kulenovićevog *Stećka* i naglasiti da koriste rimu kao smjernicu za slaganje soneta. Napomenut ćemo ih da prate ritam pjesme. Nakon što sastave sonet, neko od učenika/ca će pročitati pjesmu, prepoznati odgovarajuće motive i pronaći izražajna sredstva kojima se pjesnik služio. Ovaj način rada odabiremo jer je izvodiv kako u učionici, tako i u prirodi. Učenicima/ama je lakše raditi kada imaju papiriće i podlogu za sastavljanje pjesme.

2. Najava cilja časa:

Nastavnik/ca će pripremiti tekst u kojem će biti istaknuti ključni detalji o Kulenovićevoj poeziji, uključujući primjere iz njegovih soneta. Primjerci ovog teksta bit će podijeljeni učenicima/ama radi daljnje analize. Razgovarat će se o razlikovanju lirskog subjekta i pjesnika, istaknuti će se poteškoće u potpunom odvajanju ta dva identiteta.

3. Interpretacija pjesme *Stećak*

Objava dojmova: Nakon čitanja pjesme, učenici/ce će iznijeti svoje dojmove.

Pitanje za učenike/ce: Kakav je utisak u vama ostavila ova pjesma? Da li je pobudila vedro ili tužno raspoloženje?

Zatim prelazimo na analizu pjesme stih po stih¹², učenike/ce nakon pročitano g stiha navodimo na odgovor. U radu su prikazani potencijalni odgovori koji su tačni. Učenike/ce motivišemo kako bismo zajedno došli do tačnih odgovora.

Analiza prvog stiha prvog katrena: "Stećak mramorni ćuti govorom scena po boku":

Ovaj stih ukazuje na statičnost i tišinu stećka, opisujući ga kao mramorni spomenik koji šuti. Epitet "mramorni" naglašava tvrdoću i trajnost stećka, dok riječ "ćuti" ukazuje na njegovu materijalnu nijemost. Međutim "stećak ćuti govorom scena" sugerira da su priče i scene ugravirane na stećku, odnosno natpisi i ukrasi, ono što govori o prošlosti i historiji. Stećak je nositelj i svjedok historije.

Analiza drugog stiha prvog katrena: "Jači od kandža kiše, povampirenja i krađe":

---

¹² Zašto interpretirati pjesmu stih po stih? Interpretacija pjesme stih po stih može biti korisna iz više razloga. Analizirajući svaki stih posebno, omogućuje dublje razumijevanje poruke pjesme. Svaki stih može sadržavati različite slojeve značenja, metafora ili simbola koje treba istražiti. Proučavanje svakog stiha omogućuje fokusiranje na jezik pjesme, uključujući izbor riječi, ritam, rime, aliteracije i druge jezične elemente. To pomaže u razumijevanju kako je pjesnik koristio jezik kako bi izrazio svoje ideje i osjećaje. Pjesme često imaju određenu strukturu i formu koja doprinosi njenom značenju. Analizirajući svaki stih, može se uočiti kako se pjesnik služio strukturom pjesme kako bi istaknuo određene teme ili ideje. Mnoge pjesme koriste simbole i metafore kako bi prenijele svoju poruku. Razmatranje svakog stiha omogućuje identifikaciju i analizu ovih simbola i metafora, te shvaćanje kako doprinose ukupnom značenju pjesme. Promatranje pjesme stih po stih može pomoći u praćenju emocionalne i tematske progresije pjesme. Može se primijetiti kako se teme razvijaju i mijenjaju kroz pjesmu, kao i kako se mijenja ton i raspoloženje. U konačnici, interpretacija pjesme stih po stih omogućava potpunije razumijevanje svih aspekata pjesme i dublje povezivanje s njenim značenjem i porukom.

Ovaj stih potvrđuje nepokolebljivost i otpornost stećka. "Jači od kandža kiše" opisuje kako stećak odolijeva vremenskim uvjetima. Ova sintagma se koristi kako bi se naglasila snaga i destruktivna moć kiše. Izraz "povampirenje" koristi kao snažan simbolički element. Povampirenje se odnosi na ponovno oživljavanje ili ponovno buđenje. U kontekstu stećka i njegove veze s historijom, "povampirenje" sugerira da su priče, spomenici i zapisi na stećku na neki način uspjeli oživjeti prošlost i ponovno je "doveli" u svijest ljudi. Stećak postaje čuvar povijesti i kulturnog nasljeđa koje se iznova vraća kroz priče i proučavanje. Izraz "krađa" ukazuje na potencijalnu opasnost i rizik od gubitka ili uništenja stećka. Stećci su često bili izloženi različitim prijetnjama, uključujući krađu i vandalizam. Ovaj dio stiha može podsjećati na važnost očuvanja i zaštite ovih kulturnih spomenika kako bi se spriječile krađe i oštećenja te kako bi se sačuvalo historijsko i kulturno naslijeđe. Stihovi označavaju otpornost stećka na sve uslove: prirodne, nadnaravne i ljudske. Stećak opstaje kroz vrijeme i stoji na istom mjestu.

Analiza trećeg stiha prvog katrena: "Njegov mjesec i sunce, što znače posmrtno lađe":

U trećem stihu prve strofe "njegov mjesec i sunce" simboliziraju univerzalne i vječne elemente koji su prisutni nakon smrti ili koji nadilaze smrtnost. Mjesec i sunce su simboli koji su uklesani u stećak. Među najčešće ukrase stećaka spada polumjesec i razni solarni simboli, koji se na njima nalaze sami ili u raznim međusobnim kombinacijama. Ovi simboli predstavljaju dan i noć, odnosno dane provedene na zemlji. Simboli koji označavaju život sada su samo posmrtno lađe, a sada vjekuju u doku tj. drugom dijelu "luke" u koju je uplovila lađa. Izraz "posmrtno lađe" odnosi se na lađe ili brodove koji se tradicionalno koriste u mnogim kulturama kao sredstvo prijevoza duše prema zagrobnom svijetu. Ovdje se "posmrtno lađe" koriste kao simbol prolaska duše nakon smrti.

Analiza četvrtog stiha prvog katrena: "Davno su prevezli dušu, vjekuju sad u doku":

Posljednji stih ove strofe ukazuje na to da je osoba o kojoj svjedoči stećak umrla prije mnogo godina. Ovaj dio stiha sugerira vremenski aspekt i prolaznost, ističući da je duša već prošla kroz taj prijelaz. "Dok" se može interpretirati kao mjesto na kojem duša odmara ili čeka, prije nego što nastavi dalje svoj put nakon smrti. Ovaj izraz sugerira postojanje nekog međuprostora između zemaljskog života i zagrobnog života, gdje se duša priprema za dalji put tzv. čistilište.

Ovaj katren bavi se temom smrti, prolaska duše i vječnosti te koristi bogat jezik i simboliku kako bi izrazio te duboke koncepte.

Analiza prvog stiha drugog katrena: "Udaljili su se od njega i gradovi i sela":

U ovom stihu autor opisuje kako su gradovi i sela postali udaljeni od stećka. Ovo sugerira da su pored vremenskih i društveni faktori uzrokovali promjene u okolini stećka. Gradovi i sela, koji predstavljaju urbanu i ruralnu zajednicu su se proširili ili mijenjali s vremenom, a stećak je ostao kao svjedok tih promjena na istom mjestu gdje je i bio. Ovaj stih se odnosi na topos na kojem se stećak nalazi. Stećci nisu smjeli biti daleko od gradova i sela (od ljudi) što znači da su na tim mjestima nekada živjeli ljudi. Danas su to pusta mjesta.

Analiza drugog stiha drugog katrena: "Vidik mu stvore listopad i kože što tu brste":

Autor koristi slikovite elemente prirode kako bi opisao trenutno stanje i okoliš stećka. S obzirom da su se ljudi udaljili od tih mjesta stećak se nalazi u netaknutoj prirodi. Vidik mu prave kože koje brste lišće zato pjesnik koristi simbolično mjesec oktobar jer u oktobru opada lišće. U stihu je značaja izbor riječi "listopad" umjesto "oktobar" i u pjesničkom kontekstu može da ima svoju simboličku vrijednost i poetski razlog. Listopad (odnosno lišće koje opada u tom mjesecu) često se koristi u poeziji kao simbol prolaznosti, promjene i jeseni. Iako "listopad" označava isti mjesec kao "oktobar," riječ "listopad" omogućuje da se pjesma lakše razumije i poveže s osjećajem promjene i prolaznosti. Izraz "kože što tu brste" može se tumačiti kao opis pastoralne scene u kojoj kože pasu na tom području što ukazuje na ruralni karakter mjesta gdje se stećak nalazi.

Analiza trećeg stiha drugog katrena: "Vjetar podsjeti lijeske, i one se šaptom krste":

Autor koristi prirodu i njezine elemente kako bi stvorio slikovitu scenu. Vjetar se može interpretirati kao prirodna pojava koja utječe na drveće. "Vjetar podsjeti" odnosno vjetar potiče reakciju. Izraz "i one se šaptom krste" sugerira da lijeske reagiraju na vjetar na način da se njišu ili šušaju, stvarajući tihi zvuk. Ovdje se koristi personifikacija drveća, tj. davanje ljudskih osobina prirodnim elementima. "Krste se" može ukazivati na njihovo nježno kretanje koje može podsjećati na gestu križanja. Lijeske se nalaze pored pustih nekropola.

Analiza četvrtog stiha drugog katrena: "Zmija mu krene uz reljef, svoj reljef svije sred čela":

U ovom stihu autor uvodi zmiju kao još jedan element prirode. Zmija se kreće duž stećka, a stećak ima svoj reljef, tj. ugravirane ili ukrašene detalje, koji često prikazuju različite motive, likove ili scene. "Sred čela" može značiti središte spomenika, gdje su ti reljefi najizraženiji. Zmija je jedan od simbola koji se nalazi na stećku. Zmija je najčešće vezana uz kult smrti,

odnosno predstavljala je neki vid božanstva. Kod Slavena je preovladavalo mišljenje da se u zmijama ogledaju duše predaka.¹³

Analizirajući drugi katren Kulenovićeovog *Stećka*, primjećujemo da se autor koristi bogatim i slikovitim jezikom kako bi dočarao atmosferu i karakteristične elemente okoline i samog spomenika. Kroz ovaj katren, autor stvara kompleksnu sliku koja kombinira prirodne elemente, simboliku i povijesni kontekst kako bi stvorio dublje razumijevanje i osjećajnost prema historijskom spomeniku.

Analiza prvog stiha prve tercine "Zašto sam došao ovdje kad sve već ovdje piše"

Ovaj stih počinje retoričkim pitanjem koje sugerira iznenađenje ili zapanjenost lirskog subjekta. Lirski subjekt se pita zašto je došao na određeno mjesto ili u određenu situaciju kada su svi odgovori ili informacije već prisutni. Izraz "sve već ovdje piše" može ukazivati na to da su svi odgovori, istina ili znakovi već dostupni ili jasni. Zaključuje da je na stećcima sve već ispisano, zapravo lirski subjekt primjećuje da na stećku može saznati mnogo toga o pojedincu koji je ukopan na tom mjestu i o njegovom životu.

Analiza drugog stiha prve tercine: "Posljednju bijedu zelen s jesenjom travom dišem":

Autor opisuje subjektovo trenutno stanje uma ili duha. "Posljednja bijeda" naglašava da subjekt prolazi kroz težak trenutak u svom životu. "Zelen s jesenjom travom" može simbolizirati kontrast između mladosti i prolaznosti, gdje "zelen" predstavlja mladost i vitalnost, dok "jesenja trava" simbolizira starije doba i završetak ciklusa. Ovo se može odnositi na posljednju jesen lirskog subjekta jer nije se slučajno našao na ovome mjestu. Ovo mjesto podsjetilo ga je na vlastitu smrtnost.

Analiza trećeg stiha prve tercine: "Čuj, zvoni zrelo stablo: to lijes mi teše žuna":

Autor u ovom stihu koristi slikovit jezik kako bi stvorio zvučnu i vizualnu sliku. "Zvoni zrelo stablo" može ukazivati na zvuk koji dolazi od stabla koje je doseglo zrelost. "To lijes mi teše žuna" sugerira na kuckanje djetlića i može simbolizirati prolaznost života. Lijes je simbol smrti. Ova kombinacija simbola može poticati razmišljanje o ciklusu života i smrti. Lirski subjekt postavlja pitanje o smislu ili svrsi dolaska na određeno mjesto, dok istovremeno opisuje svoje

---

¹³ Kućna zmija je predstavljala dušu rodonačelnika porodice i nije se smjela ubijati. Smatralo se da ona živi pod pragom i da je treba paziti, hraniti i čuvati.

unutarnje borbe i promišljanja o prolaznosti vremena i prirode ljudskog postojanja. Žuna je najveća ptica iz porodice djetlića. Udarci njenog kljuna podsjećaju na zvuk pravljenja lijesa. Lirski subjekt uz prirodu sprema se na počinak.

Prva tercina Kulenovićevog *Stećka* započinje pitanjem lirskog subjekta koje ukazuje na iznenađenje ili zapanjenost zbog prisutnosti svega što je već jasno iskazano na tom mjestu. Kroz stihove opisuje trenutno emotivno stanje, ističući osjećaj posljednje bijede u kontrastu s prirodom koja simbolizira prolaznost i ciklus života i smrti. Simbolični jezik koji koristi stvara slikovite scene i naglašava unutarnje sukobe i promišljanja o smislu i prolaznosti ljudskog postojanja. Ova tercina predstavlja duboko emotivnu introspekciju lirskog subjekta dok se suočava s vlastitim postojanjem i smrtnošću, istovremeno se uranjajući u simboliku prirode kako bi iskazao svoje unutarnje stanje i spoznaje.

Analiza prvog stiha druge tercine: "Stihove što još bruje - dlijetom po stećku svom stišaj":

Ovaj stih sugerira da su stihovi još uvijek "živi" poput zvuka ili buke. "Dlijetom po stećku svom stišaj" predstavlja proces umirivanja ili smirivanja tih stihova, kao da je autor svojim riječima urezanim u stećak dao neku vrstu vitalnosti ili buke koju sada želi kontrolirati ili usmjeriti. Dlijeto je oruđe od čelika kojim se mogu uklesati simboli u stećak. Lirski subjekt se obraća sebi, ali daje i važnu napomenu o smrtnosti. Njegovo pero postaje dlijeto. Šta god bude pisalo na nadgrobnom spomeniku vremenom će te stihove pokriti lišaj.

Analiza drugog stiha druge tercine: "i, uspokojen, pusti neka ih pokrije lišaj,":

Lirski subjekt govori o potrebi da smiri svoje stihove nakon kreativnog procesa. "Uspokojen" sugerira na naklonost miru i tišini nakon oblikovanih stihova. "Pusti neka ih pokrije lišaj" može se tumačiti kao želja autora da svojim stihovima dopusti da ih vrijeme i priroda prekriju i oblikuju, poput lišaja, poput onih na stećku. To može simbolizirati prihvaćanje prolaznosti i trajnost umjetničkog djela. Kako pjesma "odmiče" sve više shvatamo da je teško u potpunosti odvojiti lirskog subjekta i autora zbog toga je vrlo bitan dijalog na početku ovog časa o razlici i povezanosti lirskog subjekta i samog autora.

Analiza trećeg stiha druge tercine "lezi pod stećak stiha bez prevoznika-čuna.":

Stih se može interpretirati kao autorov intimni odnos prema ovim stihovima i umjetničkom i historijskom nasljeđu. "Bez prevoznika-čuna" ukazuje na to da stihovi ne trebaju posrednika ili drugi način komunikacije kako bi bile izražene misli i kako bi historija bila trajna. Ovi stihovi izražavaju duboku povezanost između pjesnika i stećaka. Autor istražuje odnos između

stvaralaštva, prolaznosti i trajnosti umjetničkog, historijskog važnog djela. Posljednji stih veže se za četvrti stih prve strofe. Vjekovat će u vječnosti bez ikakvog prevoznog sredstva, bez svog tijela, ali napominje da je važno biti spokojan. Stihovi, tijelo i nadgrobni spomenici su prolazni kao i ovaj život.

Druga tercina pjesme ističe složeni odnos između autora i njegovih stihova te povezanost s prolaznošću vremena i prirode. Autor simbolično predstavlja proces umirivanja svojih živih stihova, prihvaćajući njihovu buduću sudbinu pod lišajem kao metaforu za prihvaćanje prolaznosti i trajnosti umjetnosti. Ovaj intimni odnos izražava duboku povezanost autora s umjetničkim i historijskim nasljeđem, dok naglašava da stihovi ne trebaju posrednika za izražavanje svoje poruke ili trajanje kroz vječnost. Kroz te stihove, autor istražuje teme stvaralaštva, prolaznosti i vječnosti, naglašavajući važnost spokoja i prihvaćanja u svjetlu prolaznosti života i umjetničkog djela.

4. Nastavnik/ca može podijeliti učenike u pet grupa:

Prva grupa će imati zadatak da odredi temu i ideju pjesme.

Mogući odgovor:

Tema pjesme je prolaznost života.

Ideja pjesme: "Priroda ima četiri sjajne scene – godišnja doba – i uvijek iste aktere: sunce, mjesec i zvijezde, ali stalno mijenja publiku."

Druga grupa će imati zadatak da odredi stilske figure.

Mogući odgovor:

Stilske figure koje prepoznajemo su onomatopeja (lijeske se šaptom krste), personifikacija (stećak mramorni ćuti), epiteti (posmrtna lađa), metafora (stećak mramorni ćuti), retoričko pitanje, kontrast, paradoks...

Treća grupa će imati zadatak da prepozna rimu.

Tačan odgovor: U pjesmi prepoznajemo obgrljenu rimu.

Četvrta grupa će imati zadatak da prepozna lirske slike.

Mogući odgovor: stećak u oluji, stećak okružen biljkama i životinjama, žuna i drvo, zamišljeni pjesnik koji promatra stećke...

Peta grupa će imati zadatak da pronađe simbole koji se nalaze na stećcima i njihovo značenje.

Mogući odgovor: Mač na stećcima je bio simbol statusa, vlasti. Mač možemo pronaći i na novcu iz ovog perioda.

5. Zajedno ponavljamo naučeno te učenicima/ama postavljamo pitanje: Opišite formu soneta na osnovu ove pjesme!

Tačan odgovor: Sonet je strofa pjesničke forme koja se sastoji od četrnaest stihova raspoređenih u dva kvarteta (četvorostihove) i dvije tercine (trostihove). Sonet ima specifičnu metriku i ritmičku shemu.

6. Učenici/ce će za domaću zadaću dobiti zadatak da ilustruju stećke i da napišu zašto su izabrali određeni motiv na stećku koji su ilustrovali/le.

VRIJEDNOSTI:

Metodički pristup analizi pjesme u nastavi književnosti je od suštinskog značaja kako bi se učenicima/ama omogućilo dublje razumijevanje teksta i razvoj analitičkih vještina. U ovom radu je opisan plan za analizu pjesme u kontekstu rada sa učenicima/ama, fokusirajući se na pjesmu *Stećak*. Analiza ima za cilj povezivanje pjesnikovog stvaralaštva s njegovim ličnim iskustvima i mjestom gde je živio. Važno je stvoriti interaktivno okruženje gdje se učenicima/ama pruža prilika da sami analiziraju stihove, a istovremeno da im se pruža podrška u slučaju potrebe. Podsticanje učenika/ca da razmišljaju o formi pjesme, njenom značaju i zahtjevnosti može unaprijediti njihovo razumijevanje književnosti. Ova analiza također podstiče učenike/ce da se fokusiraju na dublje slojeve pesme, uključujući temu, ideju, rimu, lirske slike i stilske figure što omogućava dublje razumijevanje pjesničkog izraza i doprinosi razvoju kritičkog razmišljanja. Spajanje različitih društvenih oblasti i učenje kroz igru može učiniti nastavu dinamičnijom i zanimljivijom za učenike/ce. Ovo se može postići kroz interaktivne aktivnosti kao što su diskusije, igre uloga ili kreativni zadaci koji zahtijevaju primjenu znanja stečenog analizom pjesme. Nastavnik/ca treba da bude podrška učenicima/ama tokom ovog procesa, postavljajući pitanja koja ih vode ka dubljem razmišljanju i razgovoru. Također je važno da se naglasi da će ovakvo iskustvo ostaviti trajne utiske kod učenika/ca, a ponovo će se sretati s Kulenovićevim djelima u budućnosti. Prethodno smo komentarisali kako analitički pristup nije kvalitetan ako nije u kombinaciji s drugim pristupima. Međutim učenici/ce treba da znaju da odrede temu, ideju, lirske slike, stiske figure, rimu i druge elemente pjesme, kako bi razvili svoje vještine tumačenja književnih dijela. Analitički pristup

treba da bude prilagođen njihovom nivou znanja i razumijevanja. Sve u svemu, ovakav metodički pristup analizi pjesme doprinosi bogatom obrazovnom iskustvu učenika/ca, pomaže im da razviju kritičko razmišljanje i omogućava im se da se povežu s piscem i njegovim djelima na dublji način. Kada je riječ o nastavi književnosti, pristupi koji idu korak dalje od klasičnog čitanja i analize književnih djela često donose dublje razumijevanje i veće angažovanje učenika. Jedan takav pristup je analiza pjesme *Stećak* Skendera Kulenovića u stvarnom okruženju - u nekropoli stećaka u gradu gdje je pjesnik živio. Ova metoda ima potencijal da obogati učenje književnosti iz nekoliko ključnih razloga. Prvi razlog je povezanost s inspiracijom pjesnika: pjesma *Stećak* Skendera Kulenovića duboko je ukorijenjena u njegovom okruženju i ličnom iskustvu. Posjeta nekropoli stećaka može pomoći učenicima/ama da stvore jasniju sliku o okolini koja je možda inspirisala pjesnika pri pisanju ove pjesme. Vidjeti stećke, njihovu arhitekturu i okolinu omogućava dublje razumijevanje pjesme. Drugi razlog je emotivna veza s pjesnikom: fizička prisutnost na mjestu gdje je pjesnik živio i stvarao može pomoći učenicima da razviju emocionalnu vezu s pjesnikovim djelom. Treći razlog je interaktivna diskusija i analiza: analiza pjesme stih po stih u stvarnom okruženju može olakšati interaktivne diskusije među učenicima/ama. Mogu postavljati pitanja, razmjenjivati mišljenja i dublje analizirati pjesmu uz uzimanje u obzir onoga što vide oko sebe. To omogućava dublje razmatranje pjesme i njene poruke. Četvrti razlog je učenje kroz iskustvo što im pomaže da bolje shvate kako okolina i lokalni identitet utiču na umjetničko stvaralaštvo, čineći književnost življom i relevantnijom. Učenici/ce na ovaj način postaju svjesniji/je važnosti stećaka u bosanskohercegovačkoj kulturi i naslijeđu. Peti razlog je povezivanje s kulturnim naslijeđem: posjeta nekropoli stećaka također može doprinijeti razumijevanju kulturnog naslijeđa i tradicije tog područja, što može biti korisno za šire obrazovanje učenika/ca. Ipak, treba imati na umu da ovakav pristup također može biti izazovan u smislu planiranja, odobrenja, vremena i resursa. Također potrebno je osigurati da se analiza pjesme ne ograniči samo na okolinu, već da učenici/ce i dalje pažljivo razmatraju pjesmu stih po stih i duboko je analiziraju u kontekstu njenog književnog značaja. Kroz ovakav pristup, analiza pjesme *Stećak* Skendera Kulenovića može postati ne samo školski zadatak već i bogato iskustvo koje će učenicima/ama pomoći da dublje razumiju književnost i stvore trajne veze s književnim djelom i autorom.

4.2. Prijedlog za pristup analizi soneta *Nad mrtvom majkom svojom*

Pjesma *Nad mrtvom majkom svojom* ističe se kao jedno od najistaknutijih ostvarenja Skendera Kulenovića. Iako nije direktno uključena u redovni nastavni plan i program, prijedlog koji je ostvariv jeste da se ova pjesma obrađuje u osmom razredu devetogodišnje osnovne škole kao dio dodatnih aktivnosti npr. unutar literarne sekcije. Ova pjesma je izrazito zrela u smislu da oslikava zrelost samog autora u njegovom književnom stvaralaštvu. Umjetničko značenje pjesme proizlazi iz dubokog prikaza teme smrti, istovremeno njegujući snažnu vezu i ljubav prema majci. Važno da se ova pjesma analizira zajedno sa učenicima/ama osmog razreda s obzirom na njihovu emocionalnu i intelektualnu zrelost. Takav pristup omogućava im suočavanje s ozbiljnim temama poput smrti na način prilagođen njihovom uzrastu. Predloženi pristup obuhvata započinjanje časa raspravom o smrti uopšteno. Ovaj razgovor bi trebao biti vođen s obzirom na karakteristike takvih diskusija, te bi trebao biti vođen s pažnjom i osjetljivošću prema učenicima/ama. Učenicima/ama je potrebno otvoreno okruženje za dijalog. Nastavnik/ca bi trebao/la stvoriti prostor za slobodnu i otvorenu razmjenu mišljenja o temi smrti. Važno je da se učenici/ce osjećaju dovoljno sigurno da izraze svoje misli i osjećaje. Razgovor treba biti praćen podrškom autoriteta. Nastavnik/ca bi trebao/la biti spreman/na pružiti utjehu i podršku učenicima koji možda imaju lična iskustva ili osjećaje vezane uz temu. Diskusija o pjesmi može se povezati s umjetničkim izrazima poput muzike, slika ili drugih književnih djela koja obrađuju istu ili sličnu temu. Diskusija bi također mogla uključivati etičke i kulturne perspektive na temu smrti kako bi se razumjelo kako se različite kulture nose s ovom temom. Ovakav pristup omogućuje učenicima/ama da steknu dublje razumijevanje teme smrti, a istovremeno im pruža prostor za izražavanje i obradu svojih osjećaja. Moguće je povezati pjesmu *Nad mrtvom majkom svojom* s pjesmom *Stećak* koju učenici/ce rade prema redovnom planu i programu za osmi razred devetogodišnje osnovne škole. Osim što su obje pjesme napisane u formi soneta i iako se čini da su ove dvije pjesme različite po tematici jer prva govori o gubitku majke, a druga o stećku kao nadgrobnom spomeniku postoji mogućnost za povezivanje pjesama kroz temu smrti. Pjesma *Nad mrtvom majkom svojom* istražuje duboke emocije gubitka i tuge zbog smrti majke, dok pjesma *Stećak* istražuje simboliku i značaj nadgrobničkih spomenika kao mjesta sjećanja. Pjesme se mogu povezati kroz temu smrti, prisjećanja i očuvanja uspomena na preminule. Analiza ovih pjesama u istom kontekstu mogla bi omogućiti učenicima/ama da razmišljaju o različitim načinima izražavanja gubitka i ožalošćenja. Izuzetno je bitno pokrenuti ovakvu temu u ovom periodu odrastanja djece zbog pravilnog izražavanja emocija i sticanja empatije. Istraživanje kako se ove teme obrađuju u

oba djela - jedno kroz ličnu emotivnu vezu, a drugo kroz simboliku i spomenike - može pružiti dublje razumijevanje različitih načina koje umjetnost dopušta za izražavanje osjećaja prema smrti i gubitku. Analiza pjesme *Nad mrtvom majkom svojom* autora Skendera Kulenovića uključuje detaljno proučavanje stihova unutar sonetne strukture. Ovaj metodički pristup podrazumijeva razdvajanje pjesme na dijelove – katrene i tercine. Kroz ovakav metodološki pristup, stihovi se proučavaju pojedinačno, razmatrajući ritam, rime, kao i semantička i poetska značenja svakog dijela soneta. Ova analitička dubina omogućava učenicima da prodru u strukturne elemente soneta, razumijući tematske nijanse i simboličko značenje svakog stiha, pružajući tako višeslojno razumijevanje pjesme. Analitički dio zadatka učenici/ce mogu uraditi samostalno. Zadatak nastavnika/ce u analizi ove pjesme jeste da učenike/ce potakne na razmišljanje i stvori ugodan ambijent za razgovor o temi pjesmi. Nakon završetka analize stihova više će se govoriti o metodičkom pristupu za daljnju analizu ove pjesme kao i samom pristupu učenicima/ama. Ovaj pristup olakšava nastavnicima/ama prenošenje pjesme učenicima/ama na način prilagođen njihovom uzrastu i nivou razumijevanja.

Prijedlog za izgled table ili početne stranice prezentacije:

**Nad mrtvom majkom
svojom**
Skender Kulenović

PONOVIMO ZAJEDNO
KO JE BIO NAŠ VELIKI PISAC,
SKENDER KULENOVIĆ

FORMA PJESME: SONET
Šta je sonet?

POSLUŠAJMO
ZVUČNI ZAPIS PJESME.

NEPOZNATE RIJEČI:
krin-ljiljan
pelin -biljka gorkog okusa

MRTVA MAJKA – ZEMLJA KOJA PRIMA MAJKU – LIRSKI SUBJEKT

Metodički pristup pjesmi *Nad mrtvom majkom svojom* (Skender Kulenović)

1. Priprema i motivacija

Prije nego što započnemo s interpretacijom Kulenovićevog soneta *Nad mrtvom majkom svojom* važno je postepeno uvoditi učenike/ce u osnovnu temu ovog djela, a to je tema smrti. Smrt je tema koja se pojavljuje u mnogim umjetničkim djelima diljem svijeta i kroz različite kulturne i vremenske kontekste. Možemo potaknuti razmišljanje učenika/ca o tome šta smrt predstavlja u njihovom životu, kako se osjećaju kad razmišljaju o smrti i kako je percipiraju u svakodnevnom životu. Potičemo učenike/ce da podijele svoje misli i osjećaje o gubitku i smrti ako se osjećaju ugodno da to učine. Tema je osjetljiva stoga je važno stvoriti siguran i podržavajući prostor za dijalog.

Krenimo s poticajnom rečenicom: "Danas ćemo razgovarati o temi koja je prisutna u mnogim umjetničkim djelima diljem svijeta - smrti. Kako se osjećate kad razmišljate o smrti? Jeste li ikad razmišljali o tome što ona znači u vašem životu i kako se percipira u društvu?"

Nakon što smo pokrenuli temu smrti, možemo nastaviti s povezivanjem s temom majke: "Sada želim da razmislite o vašem odnosu s majkom. Kako biste opisali tu vezu? Koje su vaše najljepše uspomene s majkom? Kako mislite da gubitak majke utječe na čovjeka i njegovu percepciju svijeta?"

Razgovor o temi smrti i odnosa s majkom može izazvati emotivne reakcije kod nekih učenika/ca, ali ne kod svih. Važno je imati na umu da su neka djeca već imala iskustva s gubitkom ili da imaju kompleksne odnose s roditeljima, pa bi takve teme mogle dodirnuti njihove emocije.

Kako bi se osiguralo da se učenici/ce osjećaju sigurno tokom razgovora, važno je stvoriti podržavajući i prihvatljivi prostor. Načini za to su:

- Jasan naglasak na tome da su sva mišljenja i osjećaji dobrodošli i da nema "pravilnih" odgovora.
- Pružanje mogućnosti za učenike/ce da dijele koliko se osjećaju ugodno i da ne moraju ukoliko ne žele sudjelovati u dijalogu.
- Pokazivanje empatije i razumijevanja prema svim stavovima koji se izražavaju.
- Važno je imati na umu da su različiti ljudi različito osjetljivi na određene teme i da će nekima biti potrebno više vremena da se prilagode ili da obrade svoje osjećaje.

2. Najava cilja časa

Učenicima/ama ćemo podijeliti papire na kojima se nalazi sonet *Nad mrtvom majkom svojom*. S obzirom da u ovom razredu se već susreću sa Kulenovićevom poezijom podsjetiti ćemo koja je to forma pjesama ovom pjesniku bila najdraža. Tačan odgovor je sonet. Ponovit ćemo šta je sonet, a onda prelazimo na izražajno čitanje soneta *Nad mrtvom majkom svojom*.

3. Interpretacija pjesme *Nad mrtvom majkom svojom*

Nakon pročitane pjesme i emocionalne pauze ono što se može primijetiti odmah jeste da je kroz cijelu pjesmu prisutna stilska figura apostrofa¹⁴. U ovoj pjesmi lirski subjekt se obraća samome sebi.

Objava utisaka: učenici/ce će iznijeti svoje utiske.

Pitanje za učenike/ce: Kakav je utisak u vama ostavila ova pjesma? Da li je pobudila vedro ili tužno raspoloženje? S učenicima ćemo razgovarati o nazivu pjesme.

Naslov je izuzetno sugestivn i nosi duboke emotivne konotacije, postavljajući ton za analizu emotivno nabijenog sadržaja koji slijedi u tekstu. Analizirajući možemo primijetiti da pjesnik odmah uspostavlja intimnu i emotivnu vezu između subjekta i objekta, odnosno "mrtve majke" i subjekta koji ju nadilazi. Izraz "nad mrtvom" sugerira prisutnost smrti i gubitka, dok "majka svoja" dodatno pojačava emocionalni naboj, implicirajući snažan osjećaj povezanosti i intimnosti. Rasprava o naslovu pružit će priliku za analizu emocionalne i simboličke dubine koju pjesnik prenosi, te će potaknuti učenike na promišljanje o temama, simbolima i osjećajima koji se pojavljuju u samoj pjesmi.

Zatim prelazimo na analizu pjesme stih po stih, učenike/ce nakon pročitano g stiha navodimo na odgovor. U radu su prikazani potencijalni odgovori koji su tačni. Učenike/ce motivišemo kako bismo zajedno došli do tačnih odgovora.

Analiza prvog stiha prvog katrena "Poljubi još jednom joj čelo, kojim te sada gleda":

---

¹⁴ Apostrofa je termin antičke retorike za figuru u kojoj govornik ili pisac iznenada prekida s izravnim obraćanjem publici, "okreće" se od svoga neposrednog sugovornika, da neposredno oslovi neku mahom odsutnu osobu, bogove, predmete ili pojave o kojima govori. Apostrofa je uvijek u vokativu i nositelj je rečeničkog akcenta. Ponekad je čitavo djelo pisano kao apostrofa (Peković (1986), "Rečnik književnih termina", Beograd).

U ovom stihu izrečen je intimni trenutak i emotivni oproštaj s mrtvom majkom u posljednjem susretu. Poljubac u čelo predstavlja posljedni kontakt s majkom. "Živa duša gleda nas očima, a mrtva bijelim čelom" (Jergović, 2010). Kako bi bolje razumjeli prvi stih prvog katrena potrebno je povezati ga sa drugim stihom.

Analiza drugog stiha prvog katrena "ispod kapaka mrtvih: usnom što stid ti je stinu":

Ovaj stih upućuje na kontrast između čovjekovog ponašanja u životu i u momentima kada je suočen s nečijom smrću. Majka više ne može vidjeti svog sina, ali je on može poljubiti u čelo usnama koje se stide zbog neizgovorenih riječi tj. neizrečenih osjećaja prema majci u toku njenog života. Također, stih otvara mogućnost da je nešto između majke i sina u toku života ostalo neriješeno i prešućeno.

Analiza trećeg stiha prvog katrena "nevjerstva izmjeri svoja na tom čelu od leda,":

U trećem stihu prepoznamo osjećaj krivnje zbog propuštenih trenutaka. Lirski subjekt sebi poručuje da izmjeri svoja nevjerstva za majčinom smrću. „...ali se na Skendera čekalo da to znanje pretvori u riječi, i da zatim onaj tko je pjesmu pročitao, ili mu je bila pročitana, svaki put kada se ubuduće s nečijim mrtvim čelom suoči, pomisli na stih Skendera Kulenovića. Ili: "usnom što stid ti je stinu nevjerstva izmjeri svoja na tom čelu od leda."“(Jergović, 2010)

Analiza četvrtog stiha prvog katrena: "i zapamti ih vjerno u svakom svome vinu."

Kroz ovaj stih saznajemo da je lirski subjekt suočen s odgovornošću i osjećajima patnje i krivnje koje će ga pratiti u njegovoj svakodnevnicu. Prikazan je emotivni i intimni trenutak lirskog subjekta u kojem se on ogoljava pred samim sobom u situaciji koju ne može promijeniti i strofa prikazuje suočavanje sa smrću. Lirska slika prve strofe je mrtvo čelo, a druga je posvećena je zemlji "koja je prima".

Analiza prvog katrena otkriva duboku emocionalnu kompleksnost koja je prisutna u prvom susretu s mrtvom majkom. Kroz stihove, pjesnik istražuje složene osjećaje tuge, krivnje i nesigurnosti koje proizlaze iz tog intimnog trenutka oproštaja. Poljubac u čelo simbolizira posljednji čin ljubavi i poštovanja prema majci, dok se istovremeno otvara prostor za introspekciju i suočavanje s neizgovorenim emocijama i nedostacima u odnosu s majkom za vrijeme njenog života. Kontrast između života i smrti, te konfrontacija s vlastitom krivnjom i patnjom, oblikuju duboku emotivnu napetost u prvom katrenu, naglašavajući slojevitost ljudskih odnosa i iskustava. Ovaj katren postavlja temelje za daljnje istraživanje osjećaja

gubitka i tuge koji se protežu kroz cijelu pjesmu, ističući osjećajnost i intimnost ljudske egzistencije u licu smrti.

Analiza prvog stiha drugog katrena "Baci još jedan joj grumen zemlje koja je prima,":

Lirski subjekt sudjeluje posmatra zemlju i time je potvrđena smrt tj. prihvatanje smrti kao istine.

Analiza drugog stiha drugog katrena "da vidiš kako se ona sahranjivala u te":

Ovaj stih ukazuje da se sa svakim grumenom zemlje majka sahranjivala u lirskog subjekta. Lirski subjekt u ovom slučaju sjedinio se sa zemljom. "Grobljanska zemlja je metafora zaborava, ili je zaborav metafora zemlje, sad je već posve svejedno, kada sin njezin biva zemlja u koju se mater pokopava. I više nema one distance iz prve strofe, niti čela koje ga u oči gleda." (Jergović, 2010)

Analiza trećeg stiha drugog katrena "da čuješ kako će pasti tvoja zaludna rima":

Lirski subjekt se obraća samome sebi i u ovom stihu. Međutim ovaj put kritika je jača. Izraz "zaludna rima" sugerira na nekadašnju upotrebu pjesničke riječi ili izraza koji su možda imali svoje mjesto u prošlosti, ali sada gube svoj smisao ili značaj. Kroz ovu formulaciju, naglašava se ideja da su pokušaji izražavanja ili suočavanja s gubitkom majke, koje su možda nekada bili prisutni, sada postali beskorisni ili nedovoljni. Upotreba glagola "pasti" sugerira da ti pokušaji više neće imati isti učinak ili utjecaj kao prije. Stih ističe osjećaj bespomoćnosti, nemoći i besmisla koji prate gubitak voljene osobe, naglašavajući dubinu tuge i boli koju doživljava lirski subjekt.

Analiza četvrtog stiha drugog katrena: "kao što pada sad zemlja na ta usta što ćute.":

Ovaj stih dodatno produbljuje emotivni ton i simboliku prisutnu u prethodnom stihu. Izraz "kao što pada sad zemlja" uspostavlja slikovitu paralelu između pada zemlje na usta pokojnika i pada beskorisnih pjesničkih rima. Kroz ovu sliku, naglašava se ideja da je smrt majke, kao konačna stvarnost, sada nepokolebljiva i neumoljiva, baš kao što je i zemlja neumoljivo padala na usta mrtve majke. Ova slika dodatno pojačava osjećaj besmisla i nepomirljivosti s gubitkom, ističući dubinu tuge i bola koji obuzimaju lirskog subjekta.

Drugi katren predstavlja duboku emotivnu dubinu i unutarnju borbu lirskog subjekta koji se suočava s gubitkom majke. Kroz snažne slike rituala pokopa i integracije majčine smrti u vlastitu tugu, pjesnik prenosi kompleksnost i bol tog iskustva. Ovaj katren postavlja temelje za

daljnje istraživanje tema tuge, gubitka i nemoći, ističući dubinu emocionalnog iskustva i unutarnje borbe lirskog subjekta u licu smrti.

Analiza prvog stiha prve tercine "Zaustavi tu suzu što hoće da ti ispere":

Izraz "suzu što hoće da ti ispere" označava želju ili potrebu za izražavanjem emocionalne boli ili tuge kroz suze. Međutim, upotreba riječi "zaustavi" ukazuje na unutarnju borbu i napor lirskog subjekta da kontrolira svoje emocije, možda iz straha iz želje da ostane jak pred nepodnošljivim teretom tuge. Ovaj stih ističe unutarnju borbu i pokušaj suočavanja s tim emocionalnim izazovom.

Analiza drugog stiha prve tercine "taj pelin u omči grla, taj kasni jauk vjere":

Ovaj stih vezan je za prethodni. Metafora "pelin u omči grla" opisuje osjećaj zaustavljanja suza i potiskivanja osjećaja tuge za majkom. Ako bi lirski subjekt zaplakao taj osjećaj "pelina" bi nestao. Svoje emocije drži u sebi. "Taj kasni jauk vjere" predstavlja čestu ljudsku osobinu da se pomoć traži u vjeri u momentima kada nam je teško.

"Taj kasni jauk vjere" još jednoga, uz Mešu Selimovića, uvjerenog ateista, iskazan u kršćanskoj, pače katoličkoj pjesničkoj formi, bez sumnje pripada najljepšim literarizacijama islama u našim jezicima, tako tih, nježan i okamenjen, bez grijeha plača, jer su suze nad otvorenim grobom u islamu grijeh, on Skendera čini muslimanskim pjesnikom u najbitnijem smislu riječi. (Jergović, 2010)

Ova slika naglašava unutarnju borbu i konflikt vjere koja se odvija u srcu lirskog subjekta dok pokušava prihvatiti ili razumjeti smrt voljene osobe.

Analiza trećeg stiha prve tercine: "i humku što raste ko grijeh – oblije tugom krina.": Pretpostavlja se da će nekim učenicima/ama biti nejasan izraz humka¹⁵ i krin¹⁶ te im je značenja riječi potrebno predočiti te nakon toga analizirati stih u kojem se ove riječi nalaze. Ovaj stih predstavlja metaforički prikaz tuge koja se očituje kroz krin, cvijeće koje simbolizira prolaznost. Kombinacija humke koja je stabilna i masivna i simbolizira trajnost kada je prekrivena tugom krina postaje nositelj teškog tereta. Pjesnički jezik spaja suprotne elemente

---

¹⁵ Zemlja groba izdignuta na površini okolne zemlje, grob oblikovan po stranama od zemlje.

¹⁶ Ljiljan. Prema kršćanskom vjerovanju simbol je Isusove majke, Marije. Prema jednoj priči u njezinom grobu, tri dana nakon ukopa, umjesto njezina tijela bio je samo veličanstveni buket ljiljana.

(stabilnost humke i krhkoću krina). Ovakva lirski slika pruža dublje razumijevanje emotivne težine koju nosi trenutak gubitka majke i završni trenutak života.

Analiza prve tercine otkriva duboku emocionalnu kompleksnost i simboličku dubinu. Kroz snažne, slikovite opise rituala pokopa i kontrast između stabilnosti humke i prolaznosti tuge simbolizirane krinom, pjesnik prenosi dubinu osjećaja tuge i nepomirljivosti s gubitkom voljene osobe. Metaforički opisi kao "pelin u omči grla" i "kasni jauk vjere" naglašavaju unutarnju borbu i duhovnu krizu koju lirski subjekt doživljava u trenutku oprostaja. Kroz ove snažne slike i metafore, pjesma ističe kompleksnost ljudskih emocija i duhovnosti u licu smrti, naglašavajući dubinu tuge, nemoći i pokušaja suočavanja s nepodnošljivim teretom gubitka.

Analiza prvog stiha druge tercine "Ne miči nikud, jer korak – korak je zaborava":

U ovom stihu prenosi se važnost momenta odlaska s mjesta vječnog počivališta. Svakim korakom lirski subjekt je dalje od istine smrtnosti i bliži ka zaboravu uspomena na svoju majku.

Analiza drugog stiha druge tercine "stoj, gledaj: tako si nico ko što će iz nje trava.":

Ovaj stih je opomena lirskom subjektu o prolaznosti života. Ovim stihom možemo povezati prethodne motive: čelo, zemlja, krin, vjera. Lirski subjekt ukazuje na njegovo stečeno vjerovanje koje se odrazilo kroz prirodne cikluse, ali i emocije u ovom teškom trenutku. Lirski subjekt se zapravo podsjeća da ga je njegova majka jednom nosila i rodila.

Analiza trećeg stiha druge tercine "Zanijemi joj nad grobom, i budi vjerna tišina.":

U ovom stihu lirski subjekt ukazuje na važnost tišine i iskazivanja emocija u tišini što je vjerski čin. Prihvatanje smrti kroz tišinu predstavlja prihvatanje pravila ovog svijeta i poštovanje prema majci. Ovi stihovi prenose poruku o prolaznosti života, uspomenama i važnosti umrlih. Lirski subjekt pokazao je prisutnost, poštovanje i prihvatanje kroz iskustvo duboke i tihe tuge.

"... bez grijeha plača, jer su suze nad otvorenim grobom u islamu grijeh, on Skendera čini muslimanskim pjesnikom u najbitnijem smislu riječi. Pritom, druga tercina, sam finale ove pjesme zbog koje strancu i domaćemu ima smisla učiniti naše jezike, religijsku ideju dovodi do najvišeg poetskog ostvarenja, kada se i Bog pretvara u stih. Dogodilo se to u stihu: "stoj, gledaj: tako si nico ko što će iz nje trava". (Jergović, 2010)

U drugoj tercini pjesme kroz motive kao što su zadržavanje na mjestu sjećanja, spoznaja o prolaznosti života te važnost tišine i poštovanja prema umrlima, pjesma prenosi duboku

emotivnu i duhovnu introspekciju. Ova tercina ističe univerzalnu temu tuge i prihvatanja smrti, naglašavajući složenost osjećaja koje lirski subjekt doživljava.

4. Određivanje teme i ideje pjesme

Tema pjesme: suočavanje s gubitkom majke

Ideja pjesme: “Moramo biti svjesni koliko je važno provoditi trenutke s našim voljenim osobama.”

5. Emocije kao cilj časa

S obzirom da je ovaj sonet poprilično težak za učenike/ce osmog razreda, ali da je vrlo važno da se u ovom razredu upoznaju sa Kulenovićevim najboljim ostvarenjima, ali i temom smrti prijedlog je da se ova pjesma radi na dodatnoj nastavi npr. literarnoj sekciji. Cilj ovog časa jeste pravilna analiza pjesama stih po stih kako bi učenici usavršili svoje analitičke vještine, ali najbitniji cilj zapravo jeste opušteni razgovor o dječijim emocijama vezanim za ovu temu, Stoga učenicima/ama nećemo davati zadatke kao što su određivanje stilskih figura i određivanje lirskih slika jer je pjesma u tom smislu previše kompleksna i prepuna stresnih slika i simbola, za njihov uzrast. Međutim pjesma ima duboke emocionalne slojeve te može pružiti korisne lekcije i aspekte koji potiču na razmišljanje. Pjesma nudi priliku za razgovor o teškim emocijama poput tuge i gubitka, pomažući učenicima/ama da razviju emocionalnu zrelost i razumijevanje složenih osjećaja. Otvoreni razgovori o smrti i gubitku mogu pomoći učenicima/ama da razviju bolje razumijevanje prirode života, smrti i načina kako se nositi s gubitkom. Može pomoći da razviju razumijevanje ciklusa života i smrti te koliko je važno cijeniti trenutke koje dijelimo s voljenima. Pravilno vođeni razgovori i interpretacija pjesme mogu pomoći u stvaranju sigurnog i otvorenog okruženja u kojem mogu razviti emocionalnu inteligenciju i suočiti se s ozbiljnim temama stoga ova pjesma može pružiti priliku za učenje o suosjećanju, poštovanju i prihvaćanju životnih situacija. Potrebno je stvoriti otvoren dijalog i postaviti pitanja koja će potaknuti učenike na kritičko promišljanje o pjesmi. Također potrebno je da se učenicima/ama ponudi prilika za razgovor o vlastitim iskustvima koja su srodna temi pjesme jer na ovaj način kod učenika/ca se potiče izražavanje emocionalne reakcije na pjesmu, diskutujući o načinu na koji ih određeni dijelovi pjesme dotiču lično. S učenicima/ama ovog uzrasta može se razgovarati o motivima u pjesmi. Tema koju ovu pjesmu otvara, a najznačajnija je u kontekstu metodičkog pristupa jeste svijest o važnosti trenutaka provedenih s roditeljima. Ovu pjesmu je bitno obrađivati u ovom periodu jer kroz pravilnu analizu i zanimljiv i izazovan čas učenicima/ama se ne prenosi isključivo znanje iz književnosti već im

se daju uputstva za kvalitetan i svjestan život. Ovakvi momenti i pjesme ključni su za emocionalni i socijalni razvoj adolescenata. Ovaj period za njih predstavlja osjetljivo razdoblje u kojem razvijaju svoj identitet i suočavaju se s različitim unutarnjim i vanjskim izazovima. Ova dob obilježena je procesom otkrivanja vlastitih vrijednosti i stvaranja identiteta, dok istovremeno dolazi do povećane neovisnosti. Kroz proučavanje ove pjesme, koja naglašava temu gubitka i ljubavi prema majci, učenicima/ama se pruža prilika za promišljanje o vrijednostima, osjećajima i odnosima unutar porodice. Analiza poezije poput soneta *Nad mrtvom majkom svojom* može potaknuti učenike/ce na razmišljanje o prolaznosti vremena, neprocjenjivosti trenutaka provedenih s roditeljima i značaju izražavanja ljubavi i poštovanja prema njima dok su živi te razgovor sa učenicima/ama treba ići u tom smjeru razumijevanja. Razumijevanje te teme može poslužiti kao podsjetnik o vrijednosti bliskosti s roditeljima. Ova analiza je potencijalna prilika za ojačavanje emocionalne inteligencije adolescenata, razumijevanja i poštovanja prema roditeljima, dok su oni još prisutni u njihovim životima. Ovakav pristup može imati pozitivan utjecaj na formiranje njihovog identiteta, vrijednosti, odnosa unutar porodice i osvještavanje prolaznosti.

VRIJEDNOSTI:

Metodički pristup pjesmi *Nad mrtvom majkom svojom* Skendera Kulenovića podrazumijeva postupno uvođenje učenika/ca u temu smrti, stvarajući prostor za dijalog. Naglašava se važnost razumijevanja smrti kao teme koja se pojavljuje u umjetničkim djelima. Kroz poticajne rečenice otvara se dijalog o emocijama povezanim s gubitkom i vezom s majkom. U najavi cilja časa ističe se forma soneta i prelazi na izražajno čitanje same pjesme. Nakon emotivne pauze, započinje se s interpretacijom pjesme, ističući prisutnost stilske figure i analizirajući stihove stih po stih. Analiza prvog katrena otkriva kompleksnost emocija tuge, krivnje i nemoći. Drugi katren prikazuje duboku introspekciju lirskog subjekta i borbu s gubitkom majke. Treća tercina ističe temu prolaznosti života i važnost prihvatanja smrti. Tema pjesme je suočavanje s gubitkom majke, a ideja je svijest o važnosti trenutaka provedenih s voljenima. Kroz emocionalni cilj časa, potiče se razvoj analitičkih vještina, ali i otvoreni razgovor o tuzi i gubitku, pružajući učenicima/ama priliku za emocionalni rast. Ova kompleksna pjesma otvara prostor za promišljanje o ljudskim odnosima, prolaznosti vremena i vrijednosti ljubavi prema roditeljima. Metodički pristup pjesmi omogućava učenicima/ama razumijevanje složenih osjećaja i promišljanje o životnim vrijednostima.

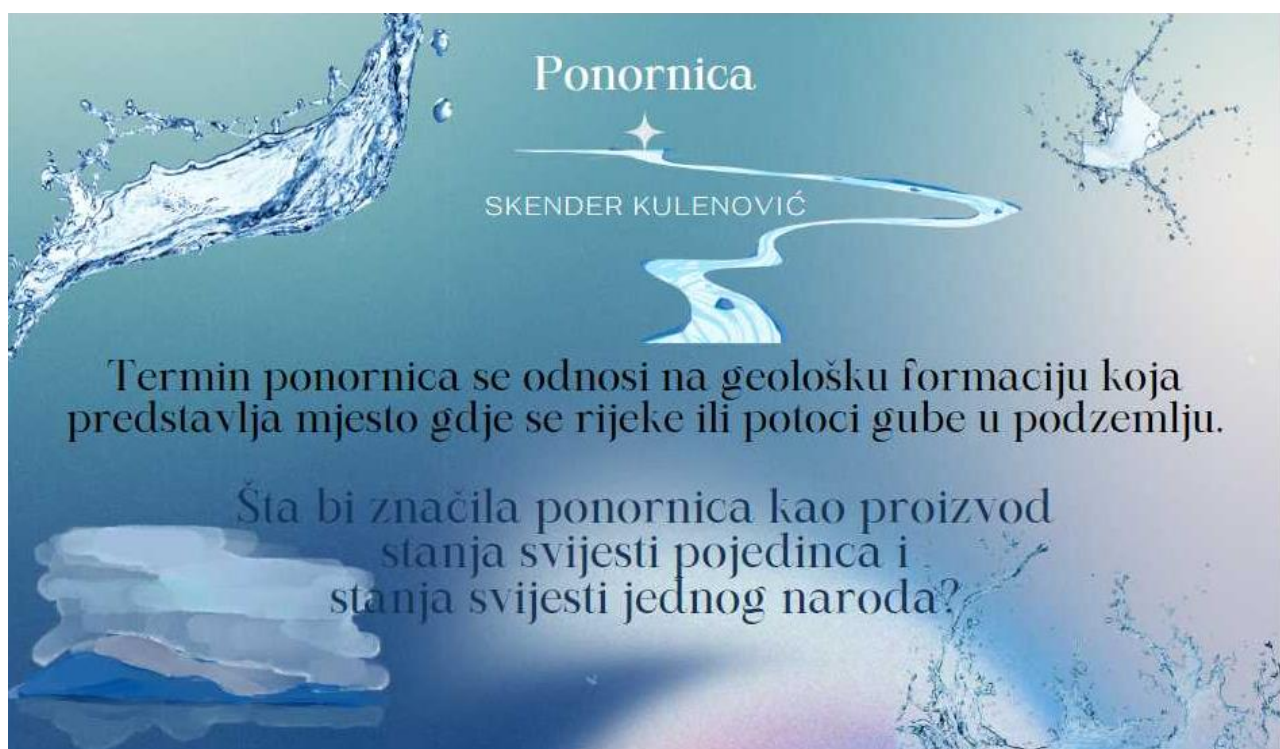
4.3. Prijedlog za pristup analizi soneta *Ponornica*

Poezija je kao ponornica: teče kroz mračna grotla u pjesniku, objelodanjuje se u svjetlosti, obalama i koritu poetskih riječi i uvire u čovjeka, tim obalama i koritom donesena u njega.

(Kulenović 1971: 307)

Sonet *Ponornica* će se koristiti kao prijedlog za metodičku analizu, koja može poslužiti kao uvod u lektiru *Ponornica* Skendera Kulenovića za četvrti razred gimnazija i stručnih srednjih škola stoga je potrebno naglasiti na samom početku da analiza ovog soneta neće biti opširna i detaljna kao prethodne dvije. Prijedlog da upoznavanje učenika/ca sa romanom *Ponornica* počne kroz ovu pjesmu najviše će nam pomoći kroz naziv pjesme i romana te sličnosti i razlike sadržaja. Iako ovaj sonet nije uključen u nastavni plan i program, pružiće se metode i analize koje su izvodljive i korisne. Pjesmu je korisno analizirati kao uvod u čas u kojem se obrađuje roman kako bi učenici/ce stekli/le bolje razumijevanje terminologije i motiva u sonetu, a kasnije i u romanu. Ovakav pristup nudi mogućnosti za bolje razumijevanje književnih dijela kroz integraciju soneta kao uvoda u analizu romana. Integracija ovakvog pristupa omogućava učenicima/ama da razviju analitičke vještine, kritičko razmišljanje i bolje razumiju veze između pjesničkog izraza i književnog djela. Kroz prizmu soneta *Ponornica* kao uvoda, učenici/ce mogu dublje sagledati tematske paralele, simbole i koncepte koji se protežu kroz oba djela, pružajući im sveobuhvatnije razumijevanje i kontekst. Ovaj pristup proširuje obrazovni horizont učenika i omogućava im da steknu više vještina u tumačenju i analizi književnih djela.

Prijedlog za izgled table ili počtne stranice prezentacije:

Metodički pristup pjesmi *Ponornica* (Skender Kulenović) – uvod u čas lektire *Ponornica*

1. Priprema i motivacija

Na početku časa važno je da učenici/ce daju što više asocijacija za termin ponornica kao i emocije koje sa istom mogu povezati. Učenike/ce moguće je navoditi igrom asocijacija da lakše dođu do tačnih odgovora.

- Termin ponornica se odnosi na geološku formaciju koja predstavlja mjesto gdje se rijeke ili potoci gube u podzemlju. Ovakav tip prirodnog fenomena karakterističan je za kraške terene¹⁷, gdje voda ulazi u podzemlje kroz pukotine, šupljine i sisteme pećina.

Ponornica kao pojam može simbolizovati emocionalnu dubinu ili kompleksnost koja može biti teška za shvatanje, slično kao što se voda gubi u podzemlju, čovjek se gubi u životu. Ovaj termin može predstavljati složene emocije koje su duboko ukorijenjene u nečijem unutrašnjem biću. U ovakvom stanju česte su emocionalne promjene. Ovakav emocionalni proces nije lako identifikovati i razumjeti, poput vodenog toka koji nestaje u podzemlju. Ponornica kao

---

¹⁷ Krš ili kras je tip reljefa koji se razvija na tlu sastavljenom od topljivih stijena.

metafora za stanje države može označavati situaciju u kojoj postoji kompleksnost problema koji se duboko zakopavaju u sistemu države.

2. Najava cilja časa

Učenicima/ama ćemo najaviti da ćemo čas lektire započeti analizom pjesme koja nosi isti naziv kao roman – *Ponornica*. Nastavnik/ca će uraditi analizu pjesme s obzirom da je ista kompleksna za ovaj uzrast te bi oduzela previše vremena. Učenici/ce pažljivo trebaju slušati analizu jer je njihov zadatak da zaključe da li se pjesma može povezati s istoimenim romanom. Analiza pjesme *Ponornica* će biti provedena kroz sistematski pristup kako bi se izvukle ključne teme i karakteristike svake strofe. Budući da je riječ o sonetu, svaka strofa će biti razmatrana kao samostalna jedinica. Konačni cilj je stvoriti sveobuhvatan prikaz pjesme *Ponornica* kroz isticanje najvažnijih motiva i obilježja prisutnih u svakoj strofi te razumijevanje ukupne strukture i poruke pjesme. U ovoj pjesmi, Kulenović koristi snažne metafore i simbole kako bi predočio intenzivnu emocionalnu i fizičku bol.

3. Interpretacija pjesme *Ponornica*

Analiza prvog katrena:

„Strgam moru svjetla i ko tumore izrežem oči.
Marmorom crnih mi voda začepim uši ko boli.
Gorka mi nepca grotla raskužim crnom soli.
I bacim posljednju misao prvoj podzemnoj ploči.”

U prvoj strofi oslikava se bolna slika uništenja vida, sluha, okusa i misli. Kroz brutalnu bol, koja je simbolički predstavljena, lirski subjekt od sebe uklanja tumore, crne vode kao negativne i mračne emocionalne dubine, uzrokovane stvarnošću oko lirskog subjekta. Stihovi su puni tame i dubokog ponora. U prvom katrenu primjećujemo mentalnu agoniju kroz snažne metafore koje prenose osjećanje unutarnje depresije, raskola i očaja. Sintagme “mora svjetla”, “crne vode”, “crna sol” stvaraju atmosferu emotivne nabijenosti i težine, prenoseći osjećaj unutarnje boli.

Analiza drugog katrena:

“Al’ grotlo mi otješnja: hrupim – na bijelcu vodoskoka,
a korito me uzme u obale, štake bogalja.

Pa u pjenu mi svijet isperu kloaka i pralja,
i svi me pomalo otpiju, do mrava-krvoloka.”

Druga strofa izražava intenzivnu napetost. U ovim slikama primjećuje se pokušaj oslobođenja od unutarnjih osjećaja gdje je voda predstavljena kao mjesto prema kojoj se ti osjećaji usmjeravaju. Bjelica simbolizira oslobađajuću snagu. U lirskom subjektu vidimo sliku unutarnje eksplozije gdje se moćna unutarnja, negativna energija usmjerava prema prirodnom, divljem motivu – vodopadu. Strofa se može tumačiti kao nemogućnost lirskog da živi u ovom svijetu. Sugerira osjećaj iscrpljenosti, gubitka energije i emocionalnog iscrpljivanja usljed stalnog davanja drugima.

Analiza prve tercine:

“I s pola se sebe sručim u uvir ko u rođenje,
u crno se zakletu spjenim neporodilju vrela.
Al, žile me izvora nađu i dosrče korijenje.”

Ova strofa predstavlja ideju preobražaja, obnavljanja. Lirski subjekt je spreman prepustiti se promjeni, dopuštajući transformaciju polovine svog bića koja mu je ostala. Međutim, vanjski utjecaji su previše moćni i od njega ne ostane ništa.

Analiza druge tercine:

“I tražeć se banem u svijet, pa zjapim iz suha ždrijela
u loznice cvjetnih čaški gdje s prašnika bludnih kapam,
i slušam, u gluhoj mi školjci, mračni muk svojih škrapa.”

Ipak, lirski subjekt se nastavlja tražiti. Posljedni spas on pokušava pronaći u ljubavi, iako od njega, više ništa nije ostalo.

Ovaj sonet odražava zrelost Kulenovićeve poetike i zbog toga je važan. Uočavaju se duboki, gotovo mračni tonovi koji obuzimaju lirskog subjekta, stvarajući dojam bezizlaznosti. Simbolično je prikazan kao utopljenik u dubinama rijeke. Ovakvo stanje proizlazi iz vanjskog svijeta, a pjesnik to predočava kroz duboka unutarnja promišljanja.

4. Razgovor s učenicima/ama

Učenici/ce trebaju odgovoriti na pitanje: Šta bi značila ponornica kao proizvod stanja svijesti pojedinca i stanja svijesti jednog naroda?

Mogući odgovor: Nakon pročitano­g romana i ponuđene interpretacije pjesme moguće je zaključiti da ponornica kao proizvod stanja svijesti utječe na pojedinca zbog vanjskih faktora, dok ponornica kao proizvod stanja svijesti jednog naroda utječe na propadanje jednog naroda jer taj narod ne želi prihvatiti promjene. U pjesmi vidimo borbu lirskog subjekta, ali vanjske sile su ipak prejake kako bi on uspio živjeti u svijetu koji je pun zla i nepravde. U romanu primjećujemo stanje jednog naroda koji ne želi da promijeni svoja uvjerenja iako dolazi do promjena u društvu. U takvom društvu koje propada stradaju neshvaćeni pojedinci, ali u cjelini nikome nije dobro. Te pojedince iz romana možemo prepoznati u ovoj pjesmi.

4. Zaključak

Zaključno, pjesmu je moguće uključiti u čas, a iz prethodno navedenih razloga i primjera vrlo je korisna kako za razumijevanje termina kao što su ponor i ponornica tako i za razvijanje vještina kod učenika/ca. Učenici/ce će analizirati sličnosti i razlike između ova dva oblika književnosti, što će im pomoći u dubljem razumijevanju i interpretaciji tekstova. Ova analiza obogatiti će i njihovo poznavanje najboljih ostvarenja Skendera Kulenovića. Interpretacija *Ponornice* pruža dublji uvid u složenost ljudskog iskustva i društvenih dinamika. Iako lirski subjekt u pjesmi vodi unutarnju borbu protiv vanjskih sila, njegova nemoć svjedoči o premoći zla i nepravde u svijetu. Paralelno, u romanu vidimo sličan sukob između tradicije i promjene što dovodi do propadanja društva i trpljenja pojedinaca. Stoga, kako u pjesmi tako i u romanu, neshvaćeni pojedinci postaju simbol propasti koji odbija prihvatiti nužne promjene za opstanak i napredak.

5. Analiza i interpretacija romana.

U nastavku časa s učenicima/ama bi trebalo obrađivati roman *Ponornica*. Roman *Ponornica* obrađuje se u gimnazijama i srednjim stručnim školama dva školska časa. Prijedlog za analizu i interpretaciju romana *Ponornica* ponuđen je u nastavku ovog rada.

VRIJEDNOSTI:

Metodički pristup pjesmi *Ponornica* Skendera Kulenovića započinje s pripremom i motivacijom učenika/ica, potičući ih da izraze asocijacije na termin "ponornica" i povezane emocije. Nakon toga, najavljuje se cilj časa koji uključuje analizu pjesme, s fokusom na ključne teme, motive i strukturu. Interpretacija pjesme provodi se kroz analizu svake strofe, ističući simbole i metafore te osjećaje koje prenose. Raspravom s učenicima/icama istražuje se dublje značenje ponornice kao simbola stanja svijesti pojedinca i društva. Ovakav pristup omogućava

bolje razumijevanje tematike i stila autora te potiče razvoj analitičkih vještina. Nadalje, predlaže se analiza i interpretacija romana kao nastavak lektire, što bi dodatno produbilo razumijevanje likova, događaja i društvenih tema. Ovaj metod potiče interaktivnost, dublje razumijevanje, povezivanje s stvarnim životom, razvoj kritičkog mišljenja te kontinuirano učenje. Kroz aktivno sudjelovanje u procesu učenja, učenici/ice razvijaju sposobnost analize i interpretacije književnih tekstova. Rasprava o simbolici ponornice potiče ih da povežu književno djelo sa stvarnim životom i društvenim pitanjima. Postavljanje pitanja koja potiču razmišljanje o dubljim značenjima teksta potiče razvoj kritičkog mišljenja. Predlaganje analize romana kao nastavak lektire omogućava kontinuirano učenje i produblјivanje razumijevanja književnih djela.

4.4. Prijedlog za pristup analizi romana *Ponornica*

Čas posvećen analizi romana *Ponornica* obuhvatit će strukturalni metodički pristup.¹⁸ Ponudit će se inovativne metode s ciljem pristupačnijeg prijenosa romana učenicima/ama četvrtog razreda gimnazija i stručnih škola. Fokus analize treba biti usmjeren ka suštini romana, istražujući značajne dijelove romana krenuvši od naslova i njegove simbolike. Ovaj dio razumijevanja romana ponuđen je u prethodnom poglavlju. U uvodnom dijelu časa potrebno je da učenici/ce ponove ključne podatke o piscu i o njegovim najpoznatijim djelima. Cilj časa jeste da učenici/ce steknu dublje doživljaje književnog djela i raznovrsno sagledaju vrijednosti djela. Ponudit će se analiza likova i njihovih dijaloga što omogućava razumijevanje ključnih tema u romanu i poticaj na razvoj kritičkog, samostalnog mišljenja kod učenika/ca.

Roman *Ponornica* vezan je za period bosanske historije u periodu kada je Osmansko Carstvo, sa svojom kulturnom matricom, bilo izvan granica Bosne, dok je nova Austro-Ugarska vlast već unijela svoj poredak i običaje. Srećom, Skenderova kritika bosanskoga begovata nije bila izvana, ideologijski motivirana, već duboko iznutra proživljena, i on nije mogao ništa drugo niti napisati osim begovskog romana. Nažalost, bio je to "posljednji begovski roman" u bošnjačkoj književnosti - i u doslovnom i u simboličkom značenju te riječi. (Džanko 2000: 63). Prva tradicija nije potpuno umrla dok druga nije dovoljno živa.

Vrijeme je to – bez imalo sumnje – najradikalnijeg loma u ukupnoj novijoj bosanskohercegovačkoj povijesti, trenutak sudbinske povijesne migracije cjeline bosanskohercegovačkog prostora iz okvira orijentalno-islamske u modernu evropsku civilizaciju i kulturu, a zapravo vrijeme unutar kojeg započinju i oni procesi čiji će učinci na

---

¹⁸Strukturalni metodički pristup je pedagoški pristup koji se fokusira na analizu strukture sadržaja ili materijala koji se obrađuje u nastavi, kao i na odgovarajuće metode i tehnike poučavanja koje se temelje na toj analizi. Ovaj pristup naglašava razumijevanje osnovnih elemenata nekog sadržaja ili materijala, poput tema, likova, zapleta i simbola, te njihovih međusobnih odnosa. Cilj je olakšati učenicima/ama razumijevanje i interpretaciju materijala na dublji i sveobuhvatniji način. U kontekstu analize romana *Ponornica*, strukturalni metodički pristup podrazumijeva proučavanje ključnih aspekata romana i primjenu odgovarajućih metoda kako bi se učenicima/ama olakšalo razumijevanje i interpretacija djela, kroz aktivnosti kao što su diskusije, analiza teksta i sl. Sve ovo ima za cilj da učenicima/ama omogući dublje razumijevanje i veću aprecijaciju književnog djela.

različite načine oblikovati ukupni bosanskohercegovački kulturalno-društveni prostor i u desetljećima koja slijede, sve do aktuelne savremenosti, što, uz ostalo, osigurava i tradicijsku kurentnost "austroougarske teme" tokom ovog dugog razdoblja, a ne samo unutar relativno kratkih književnopovijesnih dionica devetnaestostoljetnog preporodnog doba i njegova folklornog romantizma ili prosvjetiteljskog realizma. (Kodrić 2012: 151)

Odraž ovog perioda vidimo u svakom liku romana *Ponornica*. Roman nosi naziv koji duboko ukazuje na njegovu simboliku i tematski sadržaj. Izraz "ponornica" odnosi se na prirodni fenomen podzemnog izvora, u kojem voda ponire u zemlju. U kontekstu romana, ovaj pojam simbolizuje duboko skriveno ili potisnuto, kako u vezi sa pojedinim likovima, tako i sa dešavanjima u priči. Naziv može ukazivati na elemente romana koji su skriveni ispod površine, na tajanstvene aspekte ili tamne dubine ljudskog uma i društvenih događaja. Tokom časa, može se istraživati kako se ova simbolika odražava u samoj priči, razmatrajući dublje značenje i implikacije koje nosi pojam "ponornice" u kontekstu romana. Ponornica označava ponor svijesti koji uzmiče pred bilo kakvim problemom i skriva se od njih što znači da se iz ponora svijesti rekonstruira nestali svijet i njegov ponor.

Neumitna propast usljed pada turskog Castva bila je "krivica bez krivice" bosanskih begova i kompleksnost njihove tragične krivnje pokušao je opisati u romanu Ponornica Skender-beg Kulenović - naizgled ateistički bezdušno i bezosjećajno, a suštinski veoma bolno i emotivno, kako je jedino i mogao pisati o begovima jedan autentični bosanski beg. (Džanko, 2000: 63)

Metodički pristup romanu *Ponornica* (Skender Kulenović)

1. Priprema i motivacija

Na početku časa potrebno je učenicima/ama naglasiti da je roman *Ponornica* tematski vezan za društveno-historijske preobražaje i postavljen je u gradsku, muslimansku sredinu. Kroz roman, narator reinterpretira prošlost svoje porodice i sebe pružajući duboku refleksiju o raskršću između Istoka i Zapada. Fabula romana prožeta je kompleksnim zapletima.

Učenicima/ama postavljamo pitanje: „Kako dolazak Austro-Ugarske vlasti utječe na stanovništvo u Bosni?“

Mogući odgovor: Dolazak Austro-Ugarske vlasti dovodi u pitanje dotadašnji način života i naslijeđe osmanske vlasti. S učenicima/ama ćemo ponoviti podatke o piscu.

Učenicima/ama postavljamo pitanje: „Od koliko je poglavlja sastavljen roman?“

Tačan odgovor: Roman je sastavljen od četrnaest poglavlja.

2. Najava cilja časa:

Cilj časa je dublje razumijevanje romana *Ponornica* autora Skendera Kulenovića. Kroz analizu ključnih elemenata romana, kao što su likovi, dijalози i tumačenje, želimo omogućiti učenicima/ama da dublje prožive književno djelo. Fokus će biti na istraživanju srži romana kroz važne dijelove teksta. Kroz interaktivne aktivnosti i diskusije, cilj je potaknuti različite perspektive i potaknuti razvoj kritičkog i samostalnog mišljenja kod učenika/ica. Kroz ovaj proces, želimo postići da učenici/ice steknu dublje razumijevanje i šire sagledavanje vrijednosti književnog djela, kao i da razviju sposobnost interpretacije i analize književnih tekstova.

3. Interpretacija romana s fokusom na analizu tradicionalnih i modernih likova, ženskih likova, patrijarhata i glavnog lika u romanu:

Analizu s učenicima/ama treba započeti identifikacijom likova u romanu, a zatim kroz poglavlja analizirati dijaloge i dinamiku između likova. Posebna pažnja treba se obratiti na podjelu likova na one koji teže očuvanju tradicije, kolektivnog identiteta i orijentalnih kulturnih vrijednosti i onih likova koji teže usvajanju novog vremena, onih koji u novim vrijednostima vide spas od prošlog načina života. Druga grupa likova je ona koja društveno, materijalno i individualno prihvata sve što dolazi s novim vremenom, smatrajući to korisnim. Učenicima/ama postavljamo pitanje: „Koji likovi u romanu se čvrsto drže tradicije, a koji likovi su otvoreni prema novom vremenu?“ Nakon što učenici/ce prepoznaju razlike između likova koji se čvrsto drže tradicije i onih koji su otvoreni prema novom vremenu analiza romana treba preći da dublje istraživanje sadržaja. Kada počnemo s analizom sadržaja posebnu pažnju treba posvetiti Senijinom pismu i Muhamedbegovom povratku u zavičaj. Učenici/ce treba da odgovore na pitanje „Zbog čega je Senijino pismo značajno tokom cijelog romana?“ Učenici/ce treba da odgonetnu da je Senijino pismo “roman u malom” i motiv koji potiče glavnog lika na razvoj retrospektivne priče. U ovom razgovoru otkrit ćemo da je pismo simbol dubokih društvenih i kulturnih slojeva. U samom pismu saznajemo da je Senija naučila uz Muhamedbegovu pomoć čitati i pisati. Iz ovih činjenica učenici/ce trebaju zaključiti da je jedan od ključnih momenata u romanu kritika begovskog društva u kojem su žene nepismene. Ženski gubitak prava i naglašavanje ovakve činjenice su duboko ukorijenjeni u ovakvu tradiciju te nam pisac kroz svoj roman odražava i vlastiti stav prema ovome s obzirom da je ovaj detalj ponovljen mnogo puta u romanu. Senija, ali i druge žene u romanu podvrgnute su

tradicionalnim ograničenjima. Postavljanjem ove teme u fokus postaviti ćemo temelj za dalje istraživanje društvenih situacija, uloga likova i mogućnost za razumijevanje konteksta. Senija u pismu spominje i sukobe među nepodjeljenima, odnosno među ljudima unutar iste zajednice. Ovakva situacija prikazuje društvene tenzije osvjetljene u romanu. U pismu se spominje i nametnuti brak koji je bitna tema ovakvog društva. Ovakve teme mogu poslužiti za priču o temi ženskih prava i uloga u društvu. Nostalgичni ton pisma dodatno prikazuje emotivnu povezanost između Senije i Muhamedbega. Muhamedbeg je bio ključan u njenom životu, a iz pisma saznajemo da je prestala pisati nakon što je on otišao u Kairo. Muhamedbeg je predstavljen kao oslonac u njenom emotivnom životu, ali i obrazovanju i kulturnom identitetu. U analizi ovog pisma, učenicima/ama se može postaviti pitanje o značaju i implikacijama svakog od navedenih elemenata. Pismo Senije Muhamedbegu otvara vrata za dublje istraživanje društvenih, kulturnih i ličnih tema koje se prepliću u romanu. Otvaranje teme o odnosu prema ženi u ovoj srediti značajan je zbog refleksije društvenih normi. Odnos prema ženi odražava tradicionalne društvene norme u bosanskom društvu ovog vremena. Roman pruža uvid u patrijarhalnu strukturu i stereotipe koji oblikuju žensku sudbinu i ulogu. Kroz prikaz odnosa prema ženama, autor istražuje sukob između tradicionalnih vrijednosti i modernizacije koje donosi dolazak Austro-Ugarske vlasti. Odnos prema ženi postaje polje na kojem se sukobljavaju stari i novi svjetovi. Ženski likovi ilustruju različite sudbine žena u kontekstu ograničenja tradicije i društvenih promjena. Proučavanjem njihovih priča, učenici/ce dobijaju uvid u kompleksnost života žena u to vrijeme. Kroz različite likove, autor prikazuje raznolikost ženskih karaktera, svakog s jedinstvenim izazovima i težnjama. To doprinosi kompleksnosti i dubini romana, pokazujući različite aspekte ženskog iskustva. Odnosi između muškaraca i žena, uključujući i sukobe, pružaju uvid u dinamiku moći i ravnotežu između spolova. Autor istražuje kako su muškarci i žene postavljeni u društvu, čime se otvaraju pitanja o jednakosti i pravima žena. Odnos prema ženi često se koristi kao simbolika šireg društvenog konteksta. Kroz likove žena, autor prenosi poruke o promjenama, otporu i traženju identiteta u vremenu između tradicije i modernizacije. Odnos prema ženi u romanu ima duboku simboličku, kulturnu i socijalnu vrijednost, pružajući čitaocima uvid u kompleksnost života žena u specifičnom društvenom i historijskom kontekstu. Objašnjenje važnosti pisma Senije Muhamedbegu i njegovo tumačenje u kontekstu romana *Ponornica* može se prenijeti učenicima/ama na različite načine.

Jedan od načina je kontekstualizacija društvenih normi. Ukazivanjem na društveni kontekst u kojem je postavljena radnja romana potrebno je naglasiti norme i uloge muškaraca i žena u

društvu tog vremena. Pismo odražava ograničenja i izazove s kojima su se žene suočavale u takvoj sredini.

Drugi način jeste fokusiranje na lik Senije kao predstavnika ženske sudbine u jednom vremenu. Pismo otkriva njenu nemoć o odlučivanju o vlastitoj sudbini. Učenicima/ama je potrebno približiti da je Senija simbol žene čija je sudbina često bila determinisana društvenim normama.

Treći način jeste da istaknemo emotivnu dubinu pisma, Senijinu tugu zbog udaljenosti od Muhamedbega te pitanje o njegovom dolasku označuje emotivnu vezu između likova što pomaže učenicima/ama u stvaranju odnosa s likovima i njihovim unutrašnjim svjetovima.

Može se proučiti Senijino priznanje o gubitku vještine pisanja nakon što je Muhamedbeg otišao. Ovo predstavlja gubitak ne samo u smislu vještina, već i u kulturnom identitetu i obrazovanju koje joj je Muhamed pružao.

Učenike/ce je potrebno podsticati na razmišljanje o značaju obrazovanja i ulozi učitelja/ica u formiranju ličnosti. Pismo treba povezati s temama koje se šire kroz cijeli roman. Povezivanje ovog epistolarnog momenta s širim slikama koje autor želi prenijeti kroz roman ključno je za razumijevanje djela u cjelini. Kroz ovakav pristup, učenicima/ama možemo omogućiti da dublje razumiju značaj pisma Senije Muhamedbegu i istovremeno ih podstiče na analizu širih društvenih i kulturnih tema unutar romana.

Nakon analize pisma potrebno je s učenicima/ama otvoriti teme o likovima djeda, muftije i Tahirbega, a poseban značaj stavljamo na Muhamedbegov povratak u rodni kraj. Pritom, razmatramo i značenje razgovora između Muhamedbega i muftije, s obzirom na Muhamedovu odgovornost da ne izneveri muftijina očekivanja. Djed, muftija i Tahirbeg se pojavljuju kao ključni likovi čije uloge postaju od značaja kako radnja romana napreduje. Muhamedbegov povratak u rodni kraj ima poseban značaj, što će dodatno biti istraženo tokom ovog dijela časa. Muftijino vjersko poimanje postavlja posebne zahtjeve pred Muhamedbega, uključujući poznavanje Kur'ana i šerijatskog prava. Odlomcima iz teksta otkrivamo više informacija o tim odnosima.

Djed mi veselo primi selam, Muftija, i ne gledajući me, hladno, ispod glasa. Smaknu mi ruku kad htjedoh da mu je poljubim. Znači, zna sve. Ko mu je mogao reći nego moja glavna nada - Tahirbeg! (Kulenović 1977: 22)

Muftija me gleda poprijeko, ništa ne reče, nego samo puhnu preda se: ti si se našao da to kažeš! kao da čujem šta misli. Nauk i učenje! Samo koji nauk i učenje? (Kulenović 1977: 68)

Učenici/ce bi trebali analizirati odnos između Muhamedbega i muftije kako bi dobili uvid u složenost odnosa i očekivanja. Pitanje da li će Muhamedbeg iznevjeriti muftijina očekivanja postavlja temu odgovornosti prema vjerskim vrijednostima. Način tumačenja trebao bi biti interaktivan. Potrebno je podsticanje diskusije i razmjene različitih mišljenja među učenicima/ama.

U drugom segmentu časa potrebno je fokusirati se na ključna pitanja koja proizlaze iz prvog i drugog poglavlja, naglašavajući mjesto gdje su smješteni likovi, njihov odnos prema tradiciji, vjeri i modernizaciji. Postavljanje pitanja o tome kako Muhamedbegov dolazak utiče na ponašanje u zajednici i kakve su reakcije likova otkrit će učenicima/ama značaj njegovog povratak. Pažnju treba posvetiti analizi Muhamedbegovog unutarnjeg monologa koji se odvija u fijakeru.

Što se više približavamo kasabi, u meni sve više raste nespokojsvo. Najmanji mu je sad razlog moj predstojeći susret sa Muftijom. Sve ovo i ostalo što mi je Fehim rekao, a mnogo više ono pri čem je začutao ili što je vješto zaobišao, naročito oko moje obitelji i Senijinih dioba, pa i samo to što mi ovoga puta ništa nije pričao sam od sebe - a pričalica je velika - sluti mi na nešto nepredvidljivo, a sigurno, što će se desiti, što se već dešava, u čemu ću se naći i ja i u čemu sam već; ovako se, čitao sam, unespokoje životinje kad predosjete pomračenje Sunca ili zemljotres. (Kulenović 1977: 12)

Ovaj odlomak otvara razgovor o sljedećim dešavanjima i svemu što Muhamedbeg sluti. U ovom momentu Muhamedbeg se nalazi na međuprostoru između novog vremena i starog te vlastitog novog i starog načina života. Knjige koje Muhamedbeg nosi sa sobom ukazuju na njegovu modernost i preobražaj ličnosti koji mu se desio u Kairu. U ovom dijelu također vidimo da stav prema ženama ostaje nepromijenjen te da žene ostaju u kući u svakoj situaciji. Otvara se situacija i odnosa begova i kmetova (odnos snage i potlačenosti). Muhamedbeg primjećuje da, dok je on u fijakeru, kiša pada kako bi prikrila njegov dolazak. On je sretan zbog toga. Pisac sve bitne teme o kojima učenici/ce trebaju steći mišljenje, otvara već na samom početku, u momentu kad se Muhamedbeg vraća u svoj rodni kraj, a iste teme provlače se kroz cijeli roman. Kroz pitanja i analizu učenici/ce će razviti sveobuhvatnije razumijevanje ključnih tema.

Nakon ovog dijela s učenicima/ama treba analizirati članove Muhamedbegove porodice. U ovom dijelu otkriveni su važni likovi poput Muhamedbegove majke i sestre Arife i dublji uvid u njihove sudbine. Majka Muhamedbega prikazana je isključivo kao majka, žena bez vlastitog imena. Njena uloga je posvećena porodici, zadovoljavanju njihovih želja i održavanju domaćinstva. Arifa, predstavljena kao "pobjegulja", predstavlja ženu koja je pokušala izmijeniti svoju sudbinu. Arifa je predstavnik novog doba, pobunjenički lik koji pokazuje žensku ulogu na drugačiji način u odnosu na tradicionalne norme. Pitanja o Arifi podstiču analizu njenog karaktera, izazova i značaja u priči. U ovom dijelu Muhamedbeg se sjeća Elize, svoje djevojke iz Kaira. Eliza je predstavljena kao figura modernog doba, žena koja nije ograničena tradicionalnim normama. Njena ljepota i samostalnost čine je nezavisnom i slobodnom. Analizirajući stav Muhamedbega prema Elizi, učenici/ce će razumjeti sukob između tradicionalnih očekivanja i novih vrijednosti u Muhamedbegu. U ovom dijelu časa istaknut će se autoritet Muhamedbegovog oca, koji nalaže poslušnost svih u porodici.

Zatim s učenicima/ama otvaramo značajnu temu kroz scenu Veprove prosidbe, koja dublje ocrta lik Vepra i naglašava njegovu seksualnost. Razgovaraćemo o Muhamedbegovom odnosu s Senijom i kako Muhamedbeg često zaboravi na nju. Učenicima/ama postavljamo pitanje da li on to radi namjerno ili slučajno. Zaključit ćemo da je Muhamedbeg statičan lik, on primjećuje nepravilnosti, ali nije spreman suočiti se sa izazovima. Nije spreman pomoći Seniji i zauzeti se kako za druge likove tako ni za sebe. Muhamedbeg je promatrač. Kroz ovu analizu, učenici/ce će biti potaknuti na razmišljanje o složenosti likova, njihovim međusobnim odnosima i kako ti elementi doprinose ukupnoj strukturi i tematici romana.

U petom dijelu romana, susrećemo se s fascinantnim likom Nene, žene koja je u ovakvom patrijarhalnom društvu pronašla svoj jedinstveni put opstanka. Učenicima/ama postavljamo pitanje na koji način se Nena ističe u romanu. Nena se ističe svojim hrabrim stavom i britkim jezikom – ovo su karakteristike koje su obično povezivane s muškarcima. Ovaj fenomen postavlja nas pred važno pitanje: „Kako žene pronalaze svoj identitet i zauzimaju svoje mjesto u zajednici koja ih često marginalizuje?“ Nena je preuzela ulogu muškarca preuzimajući sve obaveze koje su tradicionalno bile rezervirane za muškarce. Žena u ovakvom društvu kako bi opstala pretvara se u muškarca. Važno je naglasiti da, iako Nenina sudbina nije bila laka, ona nije postala zla ili zavidna. Njena priča je snažna ilustracija sudbine mnogih usamljenih osoba koje tragaju za utjehom, ljubavlju i srećom. Uprkos životnim izazovima, Nena ostaje moralno čvrsta, pokazujući nam da sudbina često nije po volji pojedinca, ali da se karakter može

sačuvati i kroz izazove. Ovaj segment romana jasno prikazuje da je pisac kreirao lik Nene kao odgovor na specifičnosti društva u kojem živi. Njeno postajanje nije samo sredstvo preživljavanja, već i izraz borbe za identitet i integritet u patrijarhalnom okruženju. Kroz Nenin lik, učenici/ce mogu razumjeti duboke društvene dinamike i nijanse ženske borbe za ravnopravnost i priznanje. Osim toga, ključno je istaknuti da Nena, iako je postala muško u svom domu, nije izgubila svoju ljudskost i suosjećanje. Ona je prihvatila Seniju. Kada je Senija izgubila razum Nena je prikazana kao brižna i prepuna ljubavi. Nadalje, dotičemo se pitanja ženske sudbine u ovom patrijarhalnom društvu, gdje žena često mora odabrati nekonvencionalne načine izražavanja kako bi se izborila za svoje mjesto.

Bila je na sve strane poznata po svom jeziku bez dlake i po svojoj muškoj surovosti, i niko je nije zvao Ibrahimbegovicom nego njenim vlastitim imenom, Namkahanumom, a još više njenim nadimkom "Ljuta Arnautka".

Kroz analizu ovog dijela romana, učenici/ce će imati priliku dublje razumjeti kompleksnosti ženskog iskustva u kontekstu društvenih i kulturnih ograničenja. U ovom dijelu časa možemo s učenicima/ama razgovarati i o Muhamedbegovoj sestri, Arifi jer je i ona predstavnik drugačijih žena, žena pobunjenica.

Nakon što smo s učenicima/ama obradili dvije ključne teme: razlike između tradicionalnih i modernih likova te analizu ženskih likova i pitanje patrijarhata, fokusirat ćemo se na detaljnu analizu glavnog lika, Muhameda-bega. Kroz analizu odabranih opisa u romanu, pristupit ćemo dubljoj analizi lika Muhamedbega koji sebe prikazuje kao dvoličnog i neodlučnog. Kroz introspekciju i samooptužbu, otkrivamo da je, koliko god se udaljavao, ipak dio bosanske kulture i svega ružnog što je vidio u drugima.

Danima me, međutim, podgriza savjest što stalno odlažem da opet odem Neni, nje radi. Jest "Ljuta Arnautka", ali i ljuti kamen puca. A ja ipak ostajem pod karamutom prevodeći rasuto, više na zalete, perzijskog pjesnika, koji mi je do povratka u Kairo postao dobrodošao zaklon od svega. Pravdam se time da bi takva posjeta bila isprazna, čak, možda bih Neni, samom svojom pojavom, samo povrijedio ranu; a primijetio sam, i u obitelji i napolju, da je svima zazorno da o tom javno govore, a u četiri oka šta tu čovjek može - samo u čudu raširiti ruke ili slegnuti ramenima.

Nakon pročitano g poglavlja s učenicima/ama ćemo razgovarati o konstantnom traženju izgovora i opravdanja za samoga sebe od strane glavnog lika.

Osim navedenog, nakon obrade ovih ključnih tema u romanu učenici/ce dublje mogu istražiti sljedeće teme:

- Utjecaj dolaska Austro-Ugarske vlasti na život stanovništva u Bosni i Hercegovini
- Razmatranje uloge religije u životima likova
- Analiza jezičnih stilova i retorike likova
- Analiza socijalne dinamike u romanu
- Simbolika prirode u romanu

4. Razgovor s učenicima i postavljanje zadataka:

Pregled prethodno obrađenih tema: Prije nego što započnemo s razgovorom, kratko ćemo sumirati glavne teme i analize koje su obrađene u prethodnim dijelovima časa. Ovo će osigurati da su učenici/ce usredotočeni i pripremljeni za daljnju diskusiju.

Učenike/ce ćemo potaknuti da iznesu svoje misli, dojmove i zaključke o različitim aspektima romana. Postavit ćemo pitanja kao što su:

“Koje su najupečatljivije scene ili dijalози u romanu i zašto?”

Mogući odgovor:

Najupečatljivija scena u romanu je susret Senije i Muhamedbega. Također i scena u kojoj Senija gubi razum.

“Kako su se likovi nosili s promjenama u društvu i koliko su promjene utjecale na njihove postupke i stavove?”

Mogući odgovor: Promjene u društvu utjecale su na Muhamedbega, ali ne dovoljno da ima hrabrosti da se sa istim suoči.

Na kraju časa s učenicima/ama možemo razgovarati o njihovim zaključcima o značaju romana u kontekstu bosanskohercegovačke književnosti.

Skender Kulenović se ističe kao jedan od najizuzetnijih pisaca u južnoslavenskoj književnosti, već od svojih đaćkih dana pokazujući zrelost koja je rijetka u toj dobi. Njegovo plodno spajanje orijentalno-islamske kulture s bošnjačkim identitetom reflektira se kroz raznolike žanrove poput eseja, putopisa, proze, drama i poezije, dosežući svoj vrhunac u romanu *Ponornica*. Kroz kombinaciju priznatih metoda istraživanja, cilj je bio analizirati i opisati metodičku interpretaciju ovog romana u srednjoj školi kako bismo istaknuli vrijednosti koje autor naglašava. Kulenović je usmjerio pažnju na civilizacijske, etničke i socijalne aspekte života u tadašnjoj Bosni i Hercegovini, ističući važnost moralnih i egzistencijalnih pitanja. Cilj je bio objasniti sveobuhvatnu interpretaciju *Ponornice* i kako se ta interpretacija primjenjuje u nastavi bosanskog jezika i književnosti. *Ponornica* je roman koji duboko uranja u društveno-historijske kontekste, posebno u muslimansku sredinu, prikazujući propadanje jednog načina života i promjene u bosanskoj kasabi. Osim što će učenici/ce steći razumijevanje romana, ova interpretacija romana pomoći će im u boljem doživljaju teksta. Metodika interpretacije romana u srednjim školama zahtijeva više pažnje, a nedostatak radova iz ove oblasti naglašava važnost ovog istraživanja. U tekstu je ponuđena obrada romana s fokusom na teme i likove koji nisu česti u postojećim interpretacijama.

5. Domaća zadaća:

Učenicima/ama možemo dodijeliti zadatak istraživanja određene teme ili aspekta romana izvan učionice. Učenici/ce mogu istražiti historijske događaje koji su prethodili vremenu radnje romana i njihov utjecaj na društvo u Bosni. Mogu analizirati ulogu žena u osmanskome društvu, posebno u kontekstu književnog prikaza u romanu te da istraže život i rad Skendera Kulenovića te njegov utjecaj na književnost Bosne i Hercegovine.

VRIJEDNOSTI:

Roman *Ponornica* Skendera Kulenovića nudi učenicima/ama priliku za duboko razumijevanje društvenih i historijskih promjena koje su oblikovale muslimansku sredinu u Bosni pod vlašću Austro-Ugarske. Kroz četrnaest slojevitih poglavlja, Kulenović nas vodi kroz reinterpetaciju prošlosti jedne porodice, stavljajući naglasak na mjesto gdje se susreću Istok i Zapad. Ovaj roman potiče učenike/ce na postavljanje ključnih pitanja o utjecaju Austro-Ugarske na svakodnevni život u Bosni. Analiza likova, dijaloga i tumačenja pruža duboki uvid u složene

dinamike koje su oblikovale bosanskohercegovačko društvo tog vremena. Likovi se dijele na one koji se bore za očuvanje tradicije i one koji prihvaćaju modernizaciju, što potiče raspravu o sukobima identiteta i vrijednosti. Posebno je važno istražiti Senijino pismo kao ključni motiv i simbol društvenih promjena te ženske sudbine u toj sredini. Povratak Muhamedbega u svoj rodni kraj pruža priliku za analizu odnosa unutar zajednice, dok lik Nene ističe borbu žena za svoj identitet i priznanje, često preuzimajući "muške" uloge u društvu. Kroz analizu Muhamedbegovog karaktera, istražujemo kompleksnost i neodlučnost u kontekstu konfliktnog društva. Roman se bavi širokim rasponom tema poput utjecaja vlasti, uloge religije i socijalne dinamike, pružajući učenicima bogat materijal za diskusiju i dublje razumijevanje različitih aspekata bosanskohercegovačke kulture i društva tog vremena. Kroz analizu ključnih scena i dijaloga, učenici/ce su potaknuti da razviju vlastite interpretacije i zaključke o značaju ovog djela u kontekstu bosanskohercegovačke književnosti.

4.5. Prijedlog za pristup analizi priče *Abez*

U ovom dijelu rada straživat ćemo priču o misterioznoj provali zemlje u sjenokosima i ponuditi metodičku analizu iste. Prije detaljne analize pružit će se kratak sadržaj priče kako bi bilo moguće temeljno razumijevanje narativa. Fokus će biti na ključnim elementima priče, uključujući simbole i teme. Radnja priče *Abez* prati dječaka koji istražuje misterioznu provalu zemlje u sjenokosima svog djeda. Ljudi iz sela šire različite priče i glasine o tome, uključujući predviđanja o smaku svijeta i repatici na nebu. Priče se povezuju s vjerskim tumačenjima i strahom od nepoznatog, posebno abeza – riječi koja izaziva jezu i povezuje se s aždahom koji izlazi iz provalije svake noći. Dječak odlučuje istražiti abez i spušta se u provaliju pomoću konopca. Opisuje svoje iskustvo, osjećaje i strahove dok se kreće prema dnu provalije. Na kraju, uspijeva izaći iz abeza, jer je abez dubok koliko je dječak visok, a kasnije se kladi s prijateljima da može skočiti u abez. Iako je njegova avantura bila uspješna, djeca su pomislila da je ostao u provaliji i da iz iste ne može izaći. Tekst završava komičnom situacijom gdje se narator suočava sa zabrinutošću roditelja zbog svoje "junačke" avanture, ali i sa podsmijehom odraslima. Na kraju se narator obraća čitaocima: "Da li sam pogriješio što sam sišao u abez?"

Cilj časa jeste da učenici/ce razumiju narativnu strukturu teksta, da analiziraju simbole i njihov utjecaj na priču, da razumiju odnos dječaka naratora i zajednice u kojoj živi te da razviju vještine kritičkog razmišljanja i samostalne interpretacije teksta. Na času je potrebno razgovarati o pojmovima kao što su: misterija, strah, hrabrost i nepoznato. Predlaže se da se posebna pažnja posveti razgovoru o strahovima. Priča se obrađuje u sedmom razredu devetogodišnje osnovne škole, u periodu koji je ključni za (ne)razvijanje strahova kod djece. S obzirom da je dokazano da se djeca rađaju s dva urođena straha¹⁹, a o jednom se govori upravo u ovoj priči (strahu od pada) važno je učenicima/ama objasniti sve ono što je stečeni strah. U ovoj priči lokalni stanovnici najmanje se plaše straha od pada, dok se mnogo više boje nekih drugih stvari koje su naslijedili kroz narodne priče. S učenicima/ama treba razgovarati o lokalnim mitovima i pričama te o tome kako zajednice reaguju na neočekivane događaje i neobične pojave. Potrebno je potaknuti učenike/ce da istraže lokalne mitove i legende iz njihovog mjesta ili porodice. Može se otvoriti razgovor o tome kako su takve priče oblikovale zajednice i usporediti ih s pričom iz teksta. Razgovor o tome šta bi oni učinili da istraže nešto misteriozno, ali i o njihovim strahovima čini čas kvalitetnim pedagoškim i obrazovnim časom. Što se tiče aktivnosti tokom čitanja priče potrebno je da učenici/ce označe dijelove teksta gdje

---

¹⁹ <https://edition.cnn.com/2015/10/29/health/science-of-fear/index.html>

se opisuje abez ili mjesto u priči koje kod njih izaziva jezu. Aktivnosti koje mogu biti izvršene na času nakon čitanja priče mogu biti u obliku grupnih diskusija o simbolici abeza i njegovom značenju, ali i diskusija o tome da li je dječak pogriješio što je sišao u abez, jer i sam narator postavlja to pitanje. Jedna grupa učenika/ca bi zastupala mišljenje u kojem je dječak pogriješio jer je zabrinuo roditelje i jer se zaista mogao povrijediti da nije bio u pravu, a druga grupa bi govorila o tome kako je dječak ispao mudriji od odraslih te o neodgovornosti odraslih da sami istraže provaliju. Odgovornost odraslih je što su pričajući priče zaintrigirali dječiju maštu. Učenicima/ama se također može zadati zadatak da napišu nastavak priče koji istražuje šta se dešava sutradan u selu i kako je lokalno stanovništvo reagovalo na kraj događaja. Priču bi mogli napisati kroz vlastita iskustva posmatranja i slušanja priča odraslih zagonetnim pojavama. Svaka grupa može analizirati određeni aspekt teksta, poput simbola, likova ili atmosfere, dijeleći svoje zaključke i diskutirajući o mogućim interpretacijama. Kroz priču je moguće razmatrati elemente folklora i mitova povezane s misterioznim događajima. Ovaj metodički pristup potrebno je prilagoditi razini učenika/ca sedmog razreda.

Prethodno navedeno su mogući načini za analizu i interpretaciju ove priče, a neke inovativne i neobične ideje za potpuni doživljaj priče bi bile sljedeće: virtualna stvarnost (VR) gdje bi učenici/ce mogli koristiti VR uređaje kako bi "iskusili" pad u abez. Virtualna stvarnost može pružiti doživljaj dubljeg razumijevanja dječakovog iskustva u priči. S obzirom da nije potrebno da učenici/ce iskuse u stvarnosti ovakav osjećaj VR bi bio koristan i definitivno bi zainteresovao učenike/ce. Kroz ovakvo iskustvo tehnologije mogli bismo im da je većina naših strahova plod naše mašte ili uvjerenja koja smo stekli kroz život. Ukoliko nemamo mogućnost za korištenje VR uređaja može se organizovati performans učenika/ca gdje će simulirati scene iz teksta, uključujući naratorovo istraživanje abeza. U nastavku će biti ponuđen prijedlog metodičkog pristupa priči *Abez*.

Prijedlog za izgled table ili početne stranice prezentacije:

ABEZ

SKENDER KULENOVIĆ

Skender Kulenović je rođen 2.9.1910. godine u Bosanskom Petrovcu, a preminuo je 25.1.1978. u Beogradu. Bio je istaknuti jugoslavenski i bosanskohercegovački književnik. Pisao je raznovrsna književna djela, uključujući poeziju, prozu, eseje i kritike, te se istaknuo i u političkim aktivnostima, sudjelujući u partizanskom pokretu tokom Drugog svjetskog rata. Nakon rata, obavljao je važne funkcije u kulturnim institucijama poput direktora Narodnog pozorišta u Sarajevu i dramaturga Narodnog pozorišta u Mostaru.

STRAH

STRAH JE PRIRODNA REAKCIJA NA NEPOZNATO. ŠTO VIŠE ZNAMO O ONOME ČEGA SE BOJIMO, TO JE MANJE STRAŠNO.

HRABROST

EVO HRABROSTI - HRABROSTI DA SE SUOČIMO SA STRAHOM I NASTAVIMO UNATOČ NJEMU.

Metodički pristup priči *Abez* (Skender Kulenović)

1. Priprema i motivacija:

Na početku časa učenicima/ama se može postaviti pitanje: “Koji su vaši strahovi?” kako bi se otvorila diskusija o temi straha, koja će služiti kao uvod u priču. Zatim, mogu se pokazati ilustracije koje prikazuju misterioznu provalu zemlje u sjenokosima kako bi se potakla znatiželja i intrigirali učenici/ce. Također, mogu se postaviti pitanja poput: "Zašto ljudi vole slušati priče o misterioznim događajima?" kako bi se potaknula refleksija i aktivno sudjelovanje u diskusiji. Učenicima/ama navedemo osnovne podatke o Skenderu Kulenoviću.

Na pitanje “Koji su vaši strahovi?” učenici/ce bi mogli/e odgovoriti da imaju različite strahove poput straha od mraka, gubitka voljenih osoba, neuspjeha u školi ili sportu, straha od visine ili čak strah od nepoznatog. Neki bi mogli reći da su njihovi strahovi rezultat loših iskustava ili traumatičnih događaja iz prošlosti, dok drugi mogu imati strahove koji su teško objašnjivi i dolaze iz dubljih emocionalnih ili psiholoških razloga.

Na pitanje “Zašto ljudi vole slušati priče o misterioznim događajima?” učenici/ce bi mogli/e odgovoriti da ljudi vole slušati priče o misterioznim događajima jer ih takve priče intrigiraju i uzbuđuju. Misteriozni događaji pružaju osjećaj tajnovitosti i avanture te potiču maštu i

znatiželju. Također priče o misterioznim događajima mogu biti uzbudljive jer nude neočekivane obrate i mogućnost za razmišljanje o nadnaravnim ili neobjašnjivim pojavama. Neki/e bi mogli reći da su takve priče zabavne jer pružaju osjećaj uzbuđenja i adrenalina, dok drugi/e možda vjeruju da takve priče imaju dublje poruke ili lekcije koje ih inspiriraju.

2. Najava cilja časa:

Cilj časa je interpretacija priče *Abez* kako bi razumjeli narativnu strukturu, simbole i teme straha i hrabrosti. Analizirani će biti ključni detalji priče, uključujući likove, događaje i motive, te će se istražiti kako se oni povezuju s temom straha i hrabrosti. Također će se istražiti razlike između dječaka koji je skočio u abez i drugih likova.

3. Interpretacija priče:

Nakon čitanja ili prikazivanja dijelova priče, nastavnik/ca može voditi grupnu raspravu o ključnim elementima priče poput likova, događaja, simbola i teme straha. Veoma je bitna tema je i neodgovornost odraslih da sami istraže nepoznatu pojavu te nastavnik/ca treba naglasiti da je kraj ove priče mogao biti i drugačiji. S obzirom na to, učenicima/ama je potrebno skrenuti pažnju na to da je potrebno u svakoj situaciji dobro razmisliti o mogućim posljedicama. Ipak, pisac je kroz ovu priču želio prenijeti i druge poruke o kojima ćemo više govoriti na ovom času.

Mogući odgovori:

- Tema:

Tema priče je odnos između vjerovanja u narodne priče i racionalnog razmišljanja.

Tema priče je istraživanje nepoznatog ili suočavanje sa strahom.

- Ideja:

Ideja priče je "Hrabrost je otpor strahu, ovladavanje strahom, a ne odsustvo straha."

Ideja priče je "Strah je produžena sjenka neznanja."

- Stilske figure:

Personifikacija: zemlja gluho proguta sve što padne u abez

Metafora: izraz abez se koristi za iskazivanje nepoznatog i strašnog

Simboli: Simbol u priči je abez koji simbolizira tamu, strah i nepoznato. Konopac može simbolizirati sponu između straha i suočavanja sa istim.

- Vrsta pripovjedača:

Pripovjedač je unutarnji, što znači da priču priča iz perspektive glavnog lika, dijeleći svoje misli, osjećaje i doživljaje.

- Analiza likova:

Glavni lik: Dječak (narator) pokazuje znatiželju, hrabrost i odlučnost da istraži abez, ali istovremeno i naivnost i nedostatak svijesti o opasnostima.

4. Razgovor s učenicima/ama i postavljanje zadatka:

Nakon interpretacije priče, nastavnik/ica može postaviti pitanja poput: "Kako se dječak nosio sa strahom tokom svoje avanture?" ili "Kakvu poruku autor šalje kroz priču?" Ovo bi moglo potaknuti dublje razmišljanje i analizu teksta. Zatim, učenicima/ama mogu biti postavljeni zadaci poput grupnog istraživanja lokalnih mitova i priča te pisanja vlastitog nastavka priče *Abez* koji istražuje moguće događaje nakon kraja priče.

Mogući odgovori:

- Kako se dječak nosio sa strahom tokom svoje avanture?

Dječak je pokazao odlučnost i upornost tokom svoje avanture. Unatoč strahu koji je osjećao saznao je istinu.

- Kakvu poruku autor šalje kroz priču?

Priča prikazuje kako su glasine i strahovi često izvor nesigurnosti i panike u zajednici, ističući potrebu za kritičkim razmišljanjem i istraživanjem prije donošenja zaključaka. Hrabrost dječaka u suočavanju s misterioznim fenomenom abeza pokazuje kako hrabrost može prevladati strah. Autor potiče čitatelje da budu samostalni u donošenju zaključaka te da se ne povode za masovnim strahovima i predrasudama.

- Lokalni mit:

Za Umoljane, jedno od najljepših sela na Bjelašnici, veže se posebna legenda o Studenom potoku, koja kaže kako je potok nastao kada je aždaja pokušala progutati selo i njegove stanovnike. Legenda, koju često prepričavaju stanovnici ovog sela, kaže kako je aždaja krenula preko doline skrivene među brdima kako bi progutala Umoljane. Svojim tijelom je ostavila vijugavi trag u zelenoj dolini, a mještani su, vidjevši je, pobjegli na brdo i zamolili Boga da ih spasi. Njihove molbe su zatim uslišene i aždaja je skamenjena na brdu iznad sela, a trag koji je ostavila iza sebe ispunila je kristalno čista voda.²⁰

- Pisanje nastavka priče *Abez*:

Nakon što je prošlo neko vrijeme, dječak je shvatio da je njegova avantura u abezu imala dublje značenje od same hrabrosti. Shvatio je da je njegovo iskustvo potaknulo ljude u selu da razmišljaju o strahu, hrabrosti i odgovornosti na dublji način. Iako se možda ne bi složili s njegovim postupkom, dječak je otvorio dijalog o važnim temama među ljudima u selu. Nakon što je sagledao utjecaj svoje avanture, dječak je shvatio da hrabrost nije uvijek jednostavna, ali da je važno suočiti se s izazovima i preuzeti odgovornost za svoje postupke. S tim na umu, odlučio je biti pažljiviji u budućnosti, ali i dalje neustrašivo slijediti svoje snove i istraživati svijet oko sebe.

5. Domaća zadaća:

Za domaću zadaću učenici/ce mogu da napišu esej o vlastitom strahu ili strahovima te načinu na koji je moguće suočiti se sa istim. Kroz ovaj metodološki pristup, učenici/ce će razviti kritičko mišljenje i kreativnost, dok će istovremeno dublje razumjeti važnost priče *Abez*.

Tema straha i hrabrosti pruža učenicima/ama priliku da razmotre različite aspekte vlastitih emocija i ponašanja. Analiza narativnih elemenata poput likova, radnje i simbola, pomaže u razvoju analitičkih sposobnosti učenika/ca. Važno je razgovarati o strahu jer nam omogućava bolje razumijevanje vlastitih emocija i reakcija na izazove u životu. Kroz dijalog o strahu, možemo identificirati najdublje strepnje i naučiti kako ih prevladati. Razgovor o strahu također pruža priliku za međusobnu podršku i povezivanje s drugima koji dijele slična iskustva.

---

²⁰ <https://www.klix.ba/lifestyle/putovanja/prica-o-umoljanima-znate-li-za-legendu-o-malom-selu-na-bjelasnici/211121052>

VRIJEDNOSTI:

Metodički pristup priči *Abez Skendera Kulenovića* koristan je za učenike/ce iz više razloga. Postavljanje pitanja o strahu na početku časa potiče kritičko mišljenje učenika/ca i potiče ih na dublje razmišljanje o temi. Grupna rasprava o ključnim elementima priče potiče razvoj analitičkih sposobnosti, dok zadaci poput pisanja nastavka priče potiču kreativnost učenika/ca. Rasprava o strahu omogućuje bolje razumijevanje vlastitih emocija i reakcija na izazove u životu, potičući emocionalnu inteligenciju. Rasprava o strahu pruža priliku za međusobnu podršku i povezivanje s drugima koji dijele slična iskustva. Zadaci poput istraživanja lokalnih mitova potiču samostalno istraživanje i sticanje novih znanja izvan uobičajenog nastavnog programa. Grupna rasprava i razgovor s učenicima/ama razvijaju vještine komunikacije, uključujući slušanje, izražavanje mišljenja i argumentiranje stavova. Ova priča omogućava učenicima/ama povezivanje s kulturom. Analiza narativnih elemenata i teme straha i hrabrosti potiču refleksiju o vlastitim vrijednostima i uvjerenjima, pripremajući učenike/ce za životne situacije i izazove.

4.6. Prijedlog za pristup analizi priče *Šarenka*

Duboka emocionalna povezanost između čovjeka i životinja često je tema koja nas podsjeća na suštinsku ljudsku empatiju i osjetljivost prema drugim živim bićima. Sljedeća priča ne samo da čitaocima uvodi u svijet ruralnog života, već duboko uvlači u emocionalni labirint likova i njihovih međusobnih odnosa. Kroz pažljivu analizu istražujemo složenost ljudsko-životinjskih interakcija, ističući važnost osjećaja, saosjećanja i dubokog emotivnog vezivanja koje prevazilazi granice vrsta. U ovom dijelu rada bavit ćemo se pričom iz Kulenovićeve zbirke *Gromovo đule*, a to je priča *Šarenka*. Priča sa sobom nosi duboke emotivne niti glavnog junaka, dječaka i krave Šarenke. Ovo je priča koja postavlja temelje za dublje razumijevanje odnosa između čovjeka i životinje. Kroz analitički pristup, istražiti ćemo razvoj priče, karakterizaciju likova, te tematske elemente koji čine srž ovog književnog djela. Kao i u prethodnim analizama, ponuditi ćemo metodičku analizu djela. Fokusirat ćemo se na ključne trenutke u radnji, njihovu simboliku te implikacije koje proizlaze iz emotivne povezanosti sa Šarenkom. Kroz ovu analizu, nastoji se pružiti dublje razumijevanje poruka koje priča nosi, ali i otvaranje teme povezanosti čovjeka i životinje. Obratit ćemo pažnju na ključni motiv u kojem je Šarenka prepoznala glavnog junaka i kroz isti otkriti zašto su odabrane priče za analizu *Abez* i *Šarenka*. Naime, u prvoj priči zaključili smo da narodno vjerovanje mnogo utječe na razmišljanje pripadnika jedne zajednice. Kroz dječaka koji se usudio zakoračiti iza određenih normi otkrivamo da su mnoga narodna vjerovanja izmišljotine. Međutim u priči *Šarenka* pojavljuje se motiv iz narodnih vjerovanja u momentu kada krava Šarenka prepoznaje dječaka. Nije rijetko čuti priče o tome da krave uvijek znaju svoj put kući, da plaču ili da mogu prepoznati svog vlasnika. Mnogi ljudi tome su svjedočili, a u ovoj priči tome svjedoči dječak, narator. Kroz ovaj odnos čovjeka i životinje učenicima/ama možemo otvoriti mnoga bitna pitanja vezana za odnos prema životinjama, ali i drugim živim bićima te doći do zaključka da čovjek živi u antropocentričnom društvu²¹. Radnja priče počinje događajem u kojem se dječak raduje tome što se krava Šarenka otelila. Događaji prate radost rođenja teleta, a porodica se seli u majčin zavičaj, noseći sa sobom i Šarenku. Kasnije zbog finansijskih teškoća, otac prodaje Šarenku, što dječaka jako rastužuje. Godinama kasnije, sretno Šarenku na kaldrmi međutim

---

²¹ Antropocentrizam je naziv za ideologiju ili općeniti stav da je čovjek superioran prirodi ili njen najvažniji i najvrijedniji dio. Antropocentristi vjeruju da je čovjek nije ravnopravan drugim stvorenjima, nego da ima pravo upravljati nad florom, faunom i općenito Zemljom.

odluči da je zaobiđe iako je uvidio da ga je prepoznala. Priča naglašava ljubav prema životinji i težak trenutak razdvajanja.

Za ovu priču predlaže se metodički pristupiti analizi emocionalnog razvoja likova. U cilju analize emocionalno razvoja likova u priči *Šarenka*, nastavnici/ce mogu organizirati grupnu diskusiju koja će se fokusirati na identifikaciju ključnih trenutaka u emocionalnom putovanju likova, posebno dječaka i Šarenke. Učenici/ce će razgovarati o utjecaju tih trenutaka na karakterizaciju i dinamiku odnosa između čovjeka i životinje. Metoda za rad može biti i pisanje iz perspektive likova. Kroz ovu kreativnu vježbu, nastavnici/ce mogu potaknuti učenike/ce da napišu eseje iz perspektive različitih likova u priči. Ova aktivnost potiče dublje razumijevanje likova, njihovih unutarnjih sukoba i omogućuje učenicima/ama da pokažu empatiju prema različitim karakterima. Organiziranje razgovora o moralnim dilemama prisutnim u priči pružit će učenicima/ama priliku da razvijaju kritičko razmišljanje. Pitanja o etičkim izazovima u odnosu između čovjeka i životinje potaknut će ih na analizu odluka likova. Rasprava o tome kako životinje često služe kao nositelji simbolike u književnosti omogućit će učenicima/ama razumijevanje slojevitosti priče. Posvećivanje dijela časa društvenim i ekonomskim aspektima priče omogućit će učenicima/ama bolje razumijevanje šireg konteksta. Diskusija se može baviti povezanošću ekonomskih problema s odnosom porodice i Šarenke. Razgovor o prepoznavanju i odbijanju fokusiran na analizu dječakovog ponašanja pri susretu sa Šarenkom pružit će priliku učenicima/ama da istraže psihološke i emocionalne aspekte ove scene. U ovoj priči, kao i u priči *Abez*, može se ponuditi učenicima/ama čas kreativnog pisanja u kojem će sami osmisliti drugačiji kraj priče. Ponuditi ćemo dva zanimljiva i neobična načina pristupanja metodičkom dijelu časa priče *Šarenka*. Prvi se odnosi na debatu o etici životinjskih prava. Ova aktivnost usmjerava se na dublje razumijevanje etičkih pitanja povezanih s odnosom između čovjeka i životinja. Nastavnici/ce mogu organizirati debatu u kojoj će učenici/ce preuzeti uloge zagovornika prava životinja. Učenici/ce će raspravljati o etičkim aspektima održavanja životinja, postavljati pitanja o odgovornosti čovjeka prema životinjama i razmatrati razloge prodaje Šarenke. Ova aktivnost potiče analitičko razmišljanje, argumentaciju i razvoj kritičkog stava prema etičkim pitanjima. Najkorisniji metodički pristup u kontekstu ličnog razvoja učenika/ca kroz ovu priču jeste metoda putovanja kroz vrijeme. Putovanje kroz vrijeme odnosi se na to da nastavnici/ce mogu organizirati kreativnu radionicu “putovanja kroz vremenski tok”. Svaki/a učenik/ca će, koristeći ključne događaje iz priče *Šarenka*, napisati pismo sebi kao budućem odraslem. Pismo može biti sastavljeno od savjeta, osjećaja i razmišljanja o životnim iskustvima. Nakon pisanja, učenici/ce će podijeliti s razredom svoja pisma te

razgovarati o promjenama i razvoju likova. Ova aktivnost potiče refleksiju, pisanje i kreativno izražavanje. Pisanje pisma starijem sebi može potaknuti učenike/ce da pišu o svojim emocijama, posebno ako se usredotoče na ključne trenutke iz priče *Šarenka*. Kroz pismo starijem sebi, učenici/ce mogu razmotriti svoje odluke i postupke kako bi jasnije razumjeli i likove u priči. Ako je prodaja *Šarenke* u priči donesena iz nužde, učenici/ce mogu razmišljati o sličnim situacijama u vlastitom životu, odlukama koje su morali donijeti te posljedicama tih odluka te ponuditi razumijevanje i samorazumijevanje. Također kada učenici/ce zamisle sebe kao odrasle osobe moguće je da će prema sebi kao djeci osjetiti empatiju i ponuditi razumijevanje. Ova metoda je psihološki prihvatljiva. Aktivnost pisanja pisma može potaknuti učenike/ce da razmisle o životnim lekcijama iz priče i kako se one odražavaju u njihovim vlastitim iskustvima. To može uključivati razmatranje vrijednosti, odgovornosti prema živim bićima ili suočavanje s promjenama u životu. Dakle, pismo starijem sebi može služiti kao alat za povezivanje osobnih iskustava učenika/ca s temama, emocijama i motivima prisutnim u priči *Šarenka*, čime se produbljuje njihovo razumijevanje i empatija.

Prijedlog za izgled table ili početne stranice prezentacije:

Metodički pristup priči *Šarenka* (Skender Kulenović)

1. Priprema i motivacija:

Čas započinjemo čitanjem odlomka iz priče koji prikazuje emotivnu vezu između glavnog junaka i krave Šarenke. Ovo će potaknuti učenike da se emocionalno povežu s temom prije dublje analize.

Odlomak:

Poslije dođe do naše porodične selidbe u majčin zavičaj. Završili smo bili sestra i ja osnovnu školu, otac je htio da nas dalje školuje, a u našem rodnom mjestu nije bilo gimnazije. S nama se preselila i Šarenka. Osiromašili smo strašno, Šarenka je nama djeci bila glav-na hraniteljka. Jednog popodneva, kad se vratih iz škole, saznadoh strašnu vijest. Otac je prodao i Šarenku; morao, nije više bilo ni hljeba. Novcem od Šarenke moglo se živjeti još koje vrijeme, ali kuću i dušu dugo nije napuštala tuga. U maloj štalici bilo je još tužnije: prazno, u polumraku su tinjali u mom sjećanju snijeg i crveni baršun Šarenkinih šara. Sve se na ovom svijetu zaboravi, pa smo tako svi zaboravili, i ja, i Šarenku. (Kulenović 2002: 43)

Učenicima/ama ćemo predstaviti osnovne informacije o piscu, a nakon toga, postaviti ćemo pitanja poput: Kako se osjećate čitajući ovaj odlomak? Šta mislite o osjećajima dječaka prema Šarenki?

Mogući odgovori:

Na pitanje “Kako se osjećate čitajući ovaj odlomak?” učenici/ce bi mogli/e odgovoriti da se osjećaju tužno zbog glavnog junaka i njegove porodice zbog gubitka Šarenke. Učenici/e bi trebalo da osjećaju empatiju prema njihovoj situaciji i da razumiju koliko je prodaja Šarenke uzrokovala nesreću.

Na pitanje “Šta mislite o osjećajima dječaka prema Šarenki?” učenici/e bi mogli/e odgovoriti da glavni junak očigledno osjeća duboku povezanost i ljubav prema ovoj životinji. Ona nije bila samo krava za njega već poseban član njihove porodice. Njegove riječi o tuzi koja je ostala dugo nakon prodaje Šarenke pokazuju koliko mu je stalo do nje.

2. Najava cilja časa:

Učenicima/ama ćemo objasniti da ćemo istražiti teme ljubavi, odanosti i gubitka kroz analizu priče *Šarenka* te da ćemo dublje razumjeti emocionalne aspekte likova i njihovih odnosa. Dublje razumijevanje teme ljubavi, odanosti i gubitka kroz analizu priče pružit će nam priliku da istražimo univerzalne ljudske emocije i vrijednosti. Kroz ovu analizu, naučit ćemo

prepoznati važnost međusobne podrške i empatije u odnosima te kako se suočavati s izazovima i gubicima u životu. Također istražiti ćemo kako književna djela poput ove priče mogu potaknuti dublje promišljanje o našem odnosu prema životinjama i prirodi te kako ti odnosi oblikuju našu svakodnevicu i moralnu svijest. Kroz analizu priče *Šarenka* nadamo se potaknuti učenike/ce da razvijaju empatiju prema drugima i da prepoznaju važnost poštovanja i brige prema živim bićima oko sebe.

3. Interpretacija priče:

Učenike/ce potičemo da analiziraju osjećaje i postupke likova te da razmišljaju o simboličkim likovima i događajima.

Analiza osjećaja i postupaka likova:

Učenici/ce mogu analizirati kako se likovi osjećaju u različitim situacijama tokom priče (radost zbog rođenja teleta, tuga zbog prodaje Šarenke).

Učenici/ce mogu istražiti što pokreće postupke likova (očeva odluka o prodaji Šarenke ili dječakovo zaobilaženje Šarenke).

Razmišljanje o simboličkim likovima i događajima:

Učenici/ce mogu istražiti simboliku likova (Šarenka predstavlja vezu između ljudi i prirode).

Povezivanje osjećaja i postupaka:

Učenici/ce mogu raspravljati o tome kako tuga dječaka zbog prodaje Šarenke pokreće njegovo zaobilaženje krave kad se sretnu kasnije te kako ta akcija odražava njegov unutarnji sukob i tugu.

Analiza razvoja likova kroz osjećaje i postupke:

Učenici/ce mogu pratiti kako se odnos dječaka prema Šarenki mijenja od početne ljubavi do kasnijeg osjećaja krivnje i tuge nakon prodaje.

Analiza priče može se provesti kroz analitičku metodu određivanja teme, ideje, stilskih figura, vrste naratora i analize likova.

Mogući odgovori:

- Tema:

Glavna tema priče je emocionalna povezanost između čovjeka i životinje te gubitak i tuga koji proizlaze iz razdvajanja od voljene životinje. Tema obuhvaća ideju o ljudskoj odgovornosti prema životinjama i moralnim dilemama koje proizlaze iz ekonomskih poteškoća.

- Ideja:

Ideja priče je: "Ljubav prema životinjama donosi nam duboku radost koja nadilazi riječi."

- Stilske figure:

Epiteti: glasovita zima, sladak doručak, žuto mlijeko, strma kaldrma...

Poređenje: osjetih se kao krivac

Simboli: Pogled krave simbolizira tugu. Tele simbolizira novi početak i nadu. Prodaja Šarenke simbolizira trenutak u kojem se dječak suočava s teškom stvarnošću ekonomskih problema. Snijeg predstavlja hladnoću i teškoće. Dječak koji se pojavljuje bosonog u priči simbolizira djetinjstvo.

- Vrsta naratora:

Priča je pripovijedana u prvom licu što znači da je narator lik iz priče koji izravno sudjeluje u događajima i dijeli svoje osjećaje i promišljanja s čitateljem. Ovakav tip naratora omogućava čitatelju da se dublje poveže s emocijama i unutarnjim sukobima glavnog lika.

- Analiza likova:

Dječak je protagonist priče i promatrač događaja. Njegova reakcija na različite situacije pruža uvid u njegov karakter. Pokazuje duboku povezanost s kravom Šarenkom. Njegova tuga zbog gubitka Šarenke ogleda se u njegovim postupcima, poput izbjegavanja susreta s njom nakon prodaje.

Reakcija majke na gubitak Šarenke nije izravno opisana, ali pretpostavlja se da i ona osjeća tugu zbog prodaje krave. Ona sudjeluje u obiteljskim aktivnostima, poput pripreme ručka u čast Šarenke, što pokazuje njezinu predanost obitelji.

Otac je prisutan kao autoritet u porodici. On donosi odluke koje utječu na cijelu porodicu poput prodaje Šarenke radi finansijske stabilnosti.

4. Razgovor s učenicima i postavljanje zadataka:

Možemo organizovati grupnu diskusiju o temama ljubavi, odanosti i gubitka u priči, postavljajući pitanja kao što je: Koje su moralne lekcije koje možemo naučiti iz ove priče?

Mogući odgovor:

Iz priče *Šarenka* možemo naučiti važnost ljubavi i odanosti između ljudi i životinja te potrebu za empatijom prema životinjama. Odluka o prodaji Šarenke podsjeća nas na teške životne situacije s kojima se odrasli suočavaju. Dječakov susret sa Šarenkom nakon prodaje ističe emocionalne posljedice takvih odluka i potrebu za razumijevanjem i prihvatanjem gubitka. Priča nas podsjeća i na važnost prihvatanja promjena u životu te prilagodbe novim okolnostima.

Nakon diskusije, možemo učenicima dodijeliti zadatke poput pisanja eseja o emocionalnoj vezi između ljudi i životinja ili crtanja ilustracija koje prikazuju ključne scene iz priče.

5. Domaća zadaća:

Učenicima/ama dajemo zadatak da napišu pismo budućem sebi. Pisanje pisma sebi u budućnosti može biti korisna aktivnost jer omogućava učenicima/ama da razmišljaju o teškim situacijama i odlukama s kojima će se možda jednog dana suočiti. Učenici/e mogu pronaći inspiraciju u karakteru dječaka iz priče koji se suočava s izazovom. Možemo im preporučiti stranicu FutureMe²² jer je to zanimljiv način rada koji bi im mogao pružiti korisna iskustva. Također možemo ih potaknuti da istraže druge književne radove koji istražuju odnos između čovjeka i životinje.

---

²² FutureMe.com je web stranica koja omogućuje korisnicima da pišu pisma samima sebi te da im ista budu dostavljena na njihov e-mail u budućnosti. Korisnici mogu postaviti datum kada će ta pisma biti dostavljena, bilo da je to za nekoliko dana ili godina unaprijed. Ova platforma pruža priliku za refleksiju i promišljanje o životu, postignućima i ciljevima. Pisma mogu biti privatna ili javna, a pristup svim pismima omogućen je korisnicima nakon prijave na web stranicu.

VRIJEDNOSTI:

Metodički pristup priči *Šarenka* Skendera Kulenovića pruža učenicima/ama niz koristi. Početna priprema, čitanje odlomka koji prikazuje emocionalnu vezu između glavnog junaka i krave Šarenke, potiče emocionalnu povezanost učenika/ca s temom priče, što olakšava dublju analizu. Postavljanje pitanja o osjećajima likova potiče učenike/ce na empatiju i razumijevanje, ključne aspekte emocionalnog razvoja. Najava cilja časa jasno definiše šta će se istraživati, pomažući učenicima/ama da shvate važnost tema ljubavi, odanosti i gubitka. Interpretacija priče potiče analitičko razmišljanje o osjećajima i postupcima likova te razmatranje simbolike događaja. Kroz raspravu i zadatke, učenici/ce razvijaju kritičko mišljenje, povećavaju emocionalnu inteligenciju i potiču kreativnost. Diskusija o moralnim lekcijama iz priče potiče refleksiju o životnim vrijednostima i moralu, pripremajući učenike/ce za suočavanje s izazovima i odlukama u stvarnom svijetu. Domaća zadaća poput pisanja pisma budućem sebi omogućuje učenicima/ama da primijene naučene lekcije na svoje živote, potičući introspekciju i samorazumijevanje.

4.7. Prijedlog za pristup analizi drame *Djelidba*

Kulenovićeva drama *Djelidba* nudi bogat tematski okvir i kompleksne likove koji pružaju izuzetnu priliku za dubinsku analizu i razvoj ključnih kompetencija učenika/ca. Uključivanjem *Djelidbe* u srednjoškolski nastavni plan i program ostvaruje se niz pedagoških ciljeva, što je nužno za holistički²³ razvoj učenika. Prijedlog je da se obrađuje u četvrtom razredu gimnazije i srednjih škola s obzirom da su u ovom periodu učenici/ce spremni/e da tumače i razumiju navedeno književno djelo, ali i da isto povezuju sa Sociologijom koju učenici srednjih škola u ovom razredu dobijaju kao predmet. Prijedlog je i da se u okviru analize i tumačenja drame realizuje i odlazak u pozorište s učenicima/ama. Drama uvodi likove različitih vjerskih i etničkih pozadina čime se pruža prilika za promišljanje o multikulturalnosti i jačanju tolerancije među učenicima/ama. Analizom likova potiče se diskusija o suživotu različitih zajednica. Jer, Kulenović kao daje iskorištavao, isprobavao i propitivao s državnog vrha obnaro-dovanu „narodnu demokratiju“ te otvorenost „socijalističkogsamoupravnog društva sa humanim osnovama“ i njegovu spremnost da „pozorište mora biti istinski pobornik progresivne društvenesvijesti“, pa je otud unekoliko čak i insistirao na vezi s prijašnjom verzijom *Djelidbe*. (Kodrić 2007: 263) Likovi u drami oslikavaju složenost društvenih struktura. Učenici/ce kroz analizu ovih likova mogu istraživati kako društveni položaj utječe na donošenje odluka i ponašanje pojedinaca. Moralne dileme su postavljene pred likove, poput pitanja pravedne raspodjele dobara. Kroz analizu situacija u kojima su se likovi našli, učenici/ce razvijaju sposobnost kritičkog razmišljanja o etičkim pitanjima. Analiza drame omogućuje učenicima/ama da bolje razumiju sociopolitički kontekst Jugoslavije iz vremena kada je radnja smještena. Razmatranje likova u kontekstu tadašnjih društvenih i političkih prilika pridonosi širem razumijevanju historije Jugoslavije, ali i Bosne i Hercegovine. Kroz ove aktivnosti, učenici/ce stvaraju dublje razumijevanje dramske forme, jačaju svoje analitičke vještine, promiču etičko razmišljanje te razvijaju kritičko razumijevanje društvenih i kulturnih aspekata. Scensko izvođenje određenih dijelova drame na priredbama u školi potiče kreativnost učenika. Drama se bavi temama poput korupcije, manipulacije, društvenih podjela i moralnih izazova,

---

²³ Ovaj pristup podstiče razvoj svih aspekata ličnosti učenika/ca, uključujući kognitivne sposobnosti, socijalne vještine, emocionalnu inteligenciju, kreativnost i moralne vrijednosti. Holistički pristup u obrazovanju podrazumijeva integraciju različitih disciplina i metoda kako bi se podržao sveobuhvatan razvoj učenika/ca. Osim nastave školskog predmeta, uključuje i aktivnosti poput umjetnosti, društvenog angažmana i drugih vanškolskih aktivnosti koje doprinose različitim sferama razvoja.

što omogućuje učenicima/ama da povežu događaje iz drame s aktualnim društvenim pitanjima. Likovi i situacije u drami mogu poslužiti kao polazište za raspravu o globalnim temama poput ljudskih prava, socijalne pravde i saradnje među različitim kulturama.

Djelidba je drama koja duboko oslikava kompleksne odnose između pravoslavaca, muslimana i katolika u Jugoslaviji, a danas i u Bosni i Hercegovini. Pisac kroz dramu postavlja izazovna pitanja koja i danas odjekuju u našim društvima. Radnja se odvija u Jugoslaviji nakon narodnooslobodilačkog rata. Uprkos svom historijskom kontekstu *Djelidba* prožima savremene izazove, čineći je relevantnom za učenike srednjih škola. Kroz lik Tufka, kahvedžije koji simbolizira iskrenost vjere, autor uvodi dramu, otkrivajući intrige među likovima poput Zećirage, Antelje i Trivuna. Tufko kroz monolog izražava nezadovoljstvo situacijom i prikazuje sukobe unutar društva. Prvi čin uvodi temu djelidbe dok likovi otkrivaju svoje namjere. Kroz sukobe oko djelidbe, Kulenović postavlja ton drame, a likovi postaju sve složeniji kako se priča odmotava. Konflikti među pravoslavicima, muslimanima i katolicima postaju jasniji, a drama kulminira tijekom sjednice komisije. Zećiraga, Trivun i Antelja predstavljaju različite vjerske zajednice, ali njihovi interesi nisu uvijek u skladu s očekivanjima njihovih zajednica. Dramatične situacije poput otkrivanja ratnih priznanica, ceduljica i manipulacija među likovima dodatno razotkrivaju njihove prave motive. Likovi se suočavaju s moralnim dilemama, izdajama i preplitanjem sukoba među različitim vjerskim skupinama. Likovi Stevo, Suljo i Jozica izlažu planove i intrige ove trojice, pokazujući da svaka grupa smišlja kako zadržati veći dio djelidbe. Pomoćna Sila, zagonetna figura, izaziva sukob, a rasplet otkriva njegove prevare i korupciju. Kulminacija drame kroz razotkrivanje laži, prevara i sukoba u komisiji dodatno naglašava temu međusobne podvojenosti i spletki unutar zajednice. Sukobi unutar vjerskih grupa postaju očiti, a muhtar donosi neočekivanu vijest o sudbini djelidbe (djelidba nije namijenjena njihovom selu). Kulenović majstorski stvara dramu koja ne samo da istražuje sukobe, već i duboko ukorijenjene predrasude i licemjerje među likovima. Epilog kroz Tufkovu molitvu zatvara dramu, donoseći trenutak spokoja nakon sveobuhvatnih društvenih previranja.

Kroz analizu likova učenici/ce imaju priliku razvijati kritičko mišljenje i mogućnost interpretiranja umjetničkih izraza. *Djelidba* postaje prostor gdje se potiče dublje promišljanje o motivacijama likova. Važnost promicanja tolerancije i razumijevanja drugih naglašena je kroz dramu. Likovi se suočavaju s raznolikošću te na ovaj način možemo potaknuti učenike/ce da razvijaju empatiju prema drugima i prepoznaju vrijednost prihvaćanja različitosti. Odlazak u pozorište kako bi se pratila izvedba *Djelidbe* dodatno povezuje učenike s umjetničkim izrazom

u stvarnom vremenu i prostoru. Ovakvo iskustvo omogućuje dublje razumijevanje dramatičnih elemenata i emocija koje Kulenović izražava kroz svoje likove. Paralele između situacija iz prošlosti i savremenih izazova postavljaju pitanja kontinuiteta određenih problema. *Djelidba* je književno djelo koje je polazište za savremene rasprave o društvenim izazovima, čime povezuje prošlost s sadašnjosti. Takva drama ne samo da proširuje horizonte učenika, već i gradi mostove prema razumijevanju kompleksnosti ljudskih odnosa. Njena inkluzivnost, mogućnost duboke analize likova i povezanost s savremenim društvenim pitanjima čine je vrijednim doprinosom nastavnom planu i programu srednjih škola. Kulenovićeva umjetnost postaje ogledalo društva, potičući nas i na razmišljanje o vlastitim vrijednostima i odnosima s drugima.

Metodički pristup obradi drame *Djelidba* u srednjoškolskom kontekstu zahtijeva sveobuhvatan plan koji uključuje analizu dramskih elemenata, kontekstualizaciju, kulturnu refleksiju, razvoj kritičkog mišljenja i kreativne aktivnosti. Glavni korak koji pruža *Djelidba* u metodičkom pristupu trebao bi obuhvatiti temeljitu analizu likova. Učenici/ce trebaju dublje razumjeti motivacije, karakteristike i razvoj svakog lika kako bi stvorili cjelovitu sliku dramskog sukoba. Kulturna kontekstualizacija drame, početak 20. stoljeća, izuzetno je važna. Razmatranje simboličkih elemenata u likovima također pridonosi dubljem tumačenju drame.

Metodički pristup drami *Djelidba* (Skender Kulenović)

1. Motivacija za nastavni čas:

Raspravu o Kulenovićevoj *Djelidbi* započet ćemo prezentacijom ključnih pojmova koji će se provlačiti kroz dramu, a uvodna slika je slika na kojoj se nalaze tri čovjeka, predstavnici tri države.

Pitanja za učenike:

Šta primjećujete na slici? Navedite države čije se zastave nalaze na slici. Šta mislite, zbog čega su ljudi na slici jedni drugima “okrenuli” leđa?

Mogući odgovori:

Učenici/ce će na slici primijetiti tri čovjeka koji su obojeni zastavama Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Srbije. Odnosi između Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Srbije obilježeni su povijesnim sukobima, nacionalizmom, ratovima devedesetih i etničkim podjelama, stvarajući kompleksnu dinamiku koja se odražava na političke i diplomatske odnose između ovih zemalja. Učenici/ce će iskazati svoje mišljenje o ovoj temi.

1.1. Objašnjavam učenicima/ama više o odnosima Srbije, Bosne i Hercegovine i Hrvatske:

Na ovom času ćemo istraživati ključne trenutke u povijesti Jugoslavije, s posebnim naglaskom na narodnooslobodilački rat. Ovo je razdoblje obilježeno zajedničkim otporom različitih etničkih zajednica protiv okupatora tokom Drugog svjetskog rata. Nakon završetka rata, regija se suočila s izazovima u izgradnji zajedničke budućnosti. U pozadini poslijeratnog razdoblja na Balkanu, nakon narodnooslobodilačkog rata, promatramo kompleksnu dinamiku koja je oblikovala odnose između Hrvatske, Bosne i Srbije. Etničke tenzije, političke odluke i izazovi rekonstrukcije stvorili su okruženje u kojem su ljudi živjeli s konstantnim strahom od povratka sukoba. Ovaj period ostavio je trajan pečat na identitetu i međusobnim odnosima zajednica, što se odražava i u savremenim pitanjima nacionalne netrpeljivosti, građanske nesigurnosti i straha

od siromaštva. Pokušat ćemo dublje razumjeti kako su povijesni događaji oblikovali društvo i kako ti utjecaji i danas odjekuju u svakodnevnim životima ljudi. Važno je napomenuti da ova tema nije završena s krajem Drugog svjetskog rata. Nažalost, sukobi između Hrvatske, Bosne i Srbije doveli su do oružanih sukoba devedesetih godina dvadesetog vijeka, označavajući još jedno poglavlje u burnoj povijesti ovih regija. Ovi ratovi ostavili su trajne posljedice i duboko utjecali na identitet i međusobne odnose stanovništva. Važnost ove teme ne jenjava ni danas, a savremena društva suočavaju se s izazovima suočavanja s prošlošću, izgradnje povjerenja između zajednica te promicanja dijaloga kako bi se prevazišle duboke podjele. Kritika u socijalističkom samoupravljanju ima nov i cjelovit smisao, ostvarujući svoj društveni značaj suštinskim opredjeljenjima u odbrani ljudske slobode i istinskog humanizma, uz antidogmatsko usmjerenje i revolucionarnu utemeljenost na osnova marksizma. (Bogićević 1986: 302) Ta je kritika istovremeno neposredno povezana s praksom, razvijajući se kao akcija u afirmisanju i stvaralačkoj razradi zajedničkog društvenog opredjeljenja, ali i suprotstavljajući raznim regresivnim tezama i opredjeljenjima. Nastojimo pružiti učenicima uvid u kompleksnost ovih odnosa, potičući ih na kritičko razmišljanje i razumijevanje konteksta u kojem su se događali. Kroz razgovor, istraživat ćemo kako su ovi događaji utjecali na ljude i društvo te kako nasljeđe iz prošlosti oblikuje savremene dinamike i izazove u regiji. Razumijevanje ovog konteksta ključno je za bolje sagledavanje kompleksnosti povijesnih procesa koji su oblikovali regiju, prije nego što se usredotočimo na dramu. Tema drame je općeprikladna i univerzalna stoga zahtjeva i nova čitanja.

Drama *Djelidba* Skendera Kulenovića napisana je, dakle, 1947. godine i problematizira fenomen rata kao nikada dovršenog procesa, vječno prisutnog u obliku konstantnog straha od njegovog povratka, a koji sa sobom donosi nacionalnu netrpeljivost, građansku nesigurnost, strepnju od siromaštva, te bjesomučnu pohlepu, kao nagovještaje novog fizičkog sukoba.” (Skenderagić, 2023)

- Preporučljivo je osloniti se na prethodnu posjetu učenika pozorištu prilikom obrade dramskog književnog teksta. Ovaj pristup omogućava učenicima da steknu dublji dojam o pozorišnoj umjetnosti i upoznaju se s konkretnim dramskim djelom.

2. Najava cilja časa:

2.1. Učenicima ćemo na prezentaciji postaviti fotografiju Skendera Kulenovića i kratku biografiju kako bi se upoznali s piscem ili obnovili znanje prije interpretacije drame.

- Utvrdit ćemo spremnost učenika za rad kako bismo zajednički pristupili obradi djela.

Skender Kulenović (1910-1978)

Skender Kulenović je rođen 1910. u Bosanskom Petrovcu. U rodnom mjestu završio je osnovnu školu, gimnaziju u Travniku, a Pravni fakultet je studirao na zagrebačkom Sveučilištu. Učesnik je narodnooslobodilačke borbe od 1941. godine. Biran je i za člana AVNOJ-a. U toku narodnooslobodilačke borbe uređivao je partizanske listove, a po okončanju rata bavio se političkim radom i uređivanjem listova i časopisa. Bio je dopisni član Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu i redovni član Srpske akademije nauka i umjetnosti. Umro je u Beogradu 1978. godine.

3. Interpretacija književnog djela *Djelidba*:

Kako bi se učenicima/ama olakšalo razumijevanje dramskih tekstova, važno je staviti poseban naglasak na postepeno objašnjavanje nepoznatih pojmova i izraza. Ova praksa omogućava učenicima da se bez prepreka povežu s radnjom i likovima, čineći čitanje dramskih tekstova ne samo edukativnim, već i uzbudljivim umjetničkim iskustvom. Na taj način, osigurava se da umjetnička vrijednost djela ostane dostupna i bliska učenicima, potičući njihovu ljubav prema dramskom stvaralaštvu.

Učenike ćemo angažirati postavljajući sljedeća pitanja:

Kako ste se osjećali kad ste čitali *Djelidbu*? Podijelite sa nama svoje ključne dojmove i obogatite ih konkretnim detaljima iz teksta.

- Učenici/ce će različito reagirati nakon pročitane drame. Neki će biti zainteresirani i angažirani, posebno ako su se povezali s likovima ili prepoznali društvene probleme koje drama istražuje, izazivajući tako znatiželju. S druge strane, neki učenici/ce će možda osjetiti zbunjenost, naročito ako su imali poteškoća u praćenju kompleksnosti drame. Oni koji su dublje shvatili političke konotacije drame mogu doživjeti političku napetost kao ključnu temu. Humor i ironija u djelu mogli su potaknuti osjećaj smijeha ili ironične zabave, dok učenici koji su razvili empatiju prema likovima mogu doživjeti saosjećajnost. Za neke će čitanje ove drame biti osvježavajuće i provocirajuće zbog postavljanja izazovnih pitanja o društvu i ljudskom ponašanju. Važno je napomenuti da su odgovori subjektivni i ovise o individualnim iskustvima svakog učenika.

Određivanjem osnovnih karakteristika drame kao književne vrste koja izaziva suprotstavljene emocionalne reakcije, pristupit ćemo analizi glavnih obilježja satirične komedije. U fokusu će biti identifikacija satiričnih elemenata unutar drame. Analizirat ćemo ponašanja likova kako bismo naglasili konkretne situacije koje nose komičnu notu.

U idućem koraku, postaviti ćemo pitanje učenicima: Kako bismo objasnili ponašanja likova u drami? Trebamo razmotriti kontekst društva iz kojeg ta ponašanja proizlaze. Vraćamo se na okolnosti koje oblikuju likove i istražujemo kako društveni kontekst utječe na njihova postupanja.

- Likovi u drami *Djelidba* ponašaju se u skladu s dubokim religijskim i sociopolitičkim stanjima. Njihovo licemjerje proizlazi iz sukoba između deklarirane vjerske predanosti i stvarnih postupaka, a dramatično otkrivanje laži ukazuje na moralne dileme. Sociopolitički kontekst poslijeratnog društva potiče korupciju, sukobe i manipulaciju u komisiji za djelidbu. Rabijina uloga naglašava položaj žena u društvu, dok se sukobi među likovima ne svode na vjerske razlike, već na osobne interese. Promjene u ponašanju likova tokom drame ukazuju na suočavanje s istinom i razotkrivanje njihovih skrivenih motivacija u širem društvenom kontekstu. Likovi odražavaju univerzalne teme ljudskog ponašanja i moralnosti, što čini dramu relevantnom i za šire društvene kontekste. Kroz njihova licemjerna ponašanja, autor naglašava i kritizira društvene norme te ukazuje na potrebu za introspekcijom i promjenama. Kroz Rabijinu hrabrost i

istraživanje ženske uloge, drama ne samo da analizira sukobe među likovima već i propituje društvene norme i patrijarhalne strukture.

Djelidba kao drama od tri čina, obogaćena je dijalozima, ali posebno značajan trenutak predstavlja Tufkov monolog gdje Tufko sam sa sobom, ali i pred Bogom, izražava duboka razmišljanja. O ovom ključnom trenutku trebamo razgovarati s učenicima te analizirati Tufka i situaciju u kojoj se našao. Učenicima/ama ćemo postaviti pitanja o Tufku: Kakav je Tufko i zbog čega je značajan za analizu? Monolog omogućuje učenicima/ama da istraže složenost lika interpretirajući njegove riječi u kontekstu društvenih i vjerskih napetosti prikazanih u drami. Tufkov monolog ne samo da otkriva njegovo nezadovoljstvo, već i postavlja temelje za daljnje razumijevanje likova i situacija koje će se odvijati tijekom drame.

- Pisac počinje i završava dramu Tufkovim monologom. Tufko, kahvedžija čija kahva postaje poprište djelidbe, dijeli svoje nezadovoljstvo. Razgovor s Bogom postaje introspektivan prikaz Tufkovih životnih izazova, suočavanja s nametnicima i duhovnog traganja. Tufkov monolog odražava njegovu iskrenost i poštenje, ističući njegovo vjersko uvjerenje koje se susreće s izazovima svakodnevnog života. Monolog služi kao platforma gdje Tufko izražava svoje nezadovoljstvo ulogom koju mu je život namijenio - kahvedžija, sluga, džezvoper. Tufko otkriva svoju duboku vjeru kroz molitvu i zahtjeve Bogu da ga oslobodi tereta svakodnevnog života. Humoristički ton služi kao izraz frustracija i očuvanje duha u teškim uslovima. Monolog otkriva sociopolitički kontekst drame, s aluzijama na ekonomske teškoće i poslijeratne izazove. Tufko koristi slikovite usporedbe s prirodom, životinjama i svakodnevnim iskustvima kako bi izrazio svoje frustracije. Ova scena predstavlja ključni trenutak u drami, istražujući široki spektar tema koje odražavaju ljudske borbe. Metafore poput izlaska sunca simboliziraju novi početak, dok pčela koja ide u pašu medenu može predstavljati rad i trud. Tufko dalje koristi motive sjajnog lemeša u zemlji, ptice koja prhće pod oblakom, pupoljaka i klice kako bi istaknuo ljepotu i životnost prirode. Osvrće se na različite životinje poput jarca koji se proteže i bradu češlja, stvarajući sliku promjena. Pitanje koje postavlja Stvoritelju o svojoj sudbini, izraženo kroz sliku stvaranja baštovana, odražava Tufkovu unutarnju borbu između njegove uloge u društvu i želje za slobodom. Kroz ove metafore, Tufko artikulira svoje težnje, sumnje i molitve. Ova dramatična molba Tufka Bogu, koja se odvija kroz slikovite prikaze prirode i ljudskog života, povezuje početak i kraj drame, stvarajući kružnu naraciju koja reflektira teme života, smrti i traženja smisla u situaciji besmisla.

U vezi s tim, učenici/ce će biti usmjereni/e na sljedeće dijelove iz drame koji govori o stavu Tufka prema predstavnicima vjere i vlasti:

“Svaki se pravi svojoj lipoj viri namicatelj i ugoditelj, a, Bože, da ja Tebe u ovu svoju kahvu posadim da samo jednu kahvu popiješ, Ti bi vidio di je kojem spala lipa vira i čemu ugađaju i namiču!”²⁴

“Bože Svugdibudući, Svevidi, Sveznajući, Svemogući, Ti milostiv bi, pa i mene u pravu viru metnu, fala Ti na tome odavle, pa donle, ali zašto Ti mene između tri vire razape baš ko sadžak na vatri?”²⁵

“Bože Svepamteći, Ti najbolje znaš koliko je ovih zrna na tespihu kroz moje prste prokapalo, ali Te jutros samo jedno molim: oči mi jutros u džezvi utopi, uši mi začepi, a ovu jezičinu, ovog crvenog skakavca u ustima, ovog najvećeg ljudskog dušmanina, zaveži, zarobi, okuj trostruko! I skidaj mi ih s vrata, kako god znaš – ja li kakvim Svojim ćuhom-puhom nevidljivim, ja li milom, ja li „milom“ silom!”²⁶

Postepeno dolazimo do osobina ovog lika, a to su:

Pošten i iskren: Tufko je kahvedžija čije ponašanje odražava poštenje i iskrenost. Njegov monolog, obraćanje Bogu, otkriva duboko vjersko uvjerenje i čisto srce. On je simbol autentičnosti u vjeri.

Marljiv: Kroz lik Tufka prepoznajemo marljivost, jer je cijeli život posvetio radu kao kahvedžija. Međutim, njegova situacija postaje izazovna kada se njegova kahva pretvara u komisiju.

Učenike/ce ćemo pitati kako se ponašaju članovi komisije u Tufkinoj kahvi.

- Članovi komisije (Antelja, Trivun i Zećiraga) u Tufkinoj kahvi u drami *Djelidba* ponašaju se na način koji odražava duboke društvene i moralne nijanse. Njihovo ponašanje oblikuje ih kao likove koji su opterećeni vlastitim interesima, licemjerjem i korupcijom. Unutar kahve, vidimo da koriste priliku za dogovaranje, spletkarenje i

---

²⁴ Kulenović, Skender (1963), "Djelidba", Zagreb, 1.

²⁵ Isto, 2.

²⁶ Isto, 2.

ostvarivanje vlastitih ciljeva na štetu drugih likova. Ova scena u kahvi služi kao pozornica za dramatične sukobe, otkrivanje tajni i manipulacije, čime se naglašava sociopolitički kontekst poslijeratnog društva koje je prožeto konfliktima i moralnim izazovima.

S učenicima/ama ćemo razgovarati o Rabiji i njenom odnosu s ocem Zećiragom.

- Rabija je ključni lik u drami *Djelidba*, čije prisustvo i postupci imaju značajan utjecaj na tijek događaja. Njezin lik dodatno obogaćuje slojevitost drame i doprinosi tematskim elementima poput snažnih ženskih likova, porodičnih odnosa te izazova s kojima se žene suočavaju u društvu. Rabija je Zećiragina kćerka. Njeno pojavljivanje u drami donosi aspekt porodičnih odnosa. Njezina odlučnost da istraži situaciju i donese na vidjelo istinu o Pomoćnoj Sili čini je ključnim akterom u razotkrivanju intriga koje oblikuju radnju drame. Rabijina hrabrost i nepopustljivost u suočavanju s istinom, kao i njezina sposobnost da se suprotstavi očevim odlukama i naredbama, čine je snažnim ženskim likom. Ponašanje Rabije također pruža uvid u rodnu dinamiku unutar zajednice koja se suočava s dramatičnim društvenim promjenama. Njezina hrabrost da se suprotstavi tradicionalnim normama i otkrije istinu potiče na razmišljanje o ulozi žena u kontekstu porodice i šire društvene zajednice. Rabija postaje središnja figura u razrješenju damskog zapleta.
- Odnosi između Rabije i njenog oca Zećirage dodatno pridonose kompleksnosti radnje. Zećiraga predstavlja autoritet i tradicionalne vrijednosti unutar porodičnog okvira. Ovaj odnos između oca i kćerke ukazuje na situaciju koja se često javlja u konzervativnim društvima gdje se članovi porodice suočavaju s pritiscima i očekivanjima koja proizlaze iz tradicionalnih uloga. Rabijino otkriće fotografija i pisama može ukazivati na njezinu odlučnost da se suprotstavi tradicionalnim normama i istraži istinu, čak i kada se to kosi s očevim autoritetom. Rabijino suočavanje s ocem u vezi s novcem i donacijama može prikazivati njezinu borbu protiv nepravde i korupcije unutar porodice. Njezina hrabrost da iznese istinu može biti odraz želje za moralnošću i ispravljanjem nepravilnosti. U kontekstu političkih i društvenih promjena u Jugoslaviji, odnos između Rabije i njenog oca može odražavati sukob između tradicije i modernog doba. Rabija, kao predstavnica mlađe generacije, simbolizira težnju za promjenama, dok njen otac Zećiraga predstavlja tradicionalne vrijednosti.

Postepeno dolazimo do osobina ovog lika, a to su:

Hrabra i odlučna: Rabija se ističe hrabrošću i odlučnošću, posebno kada se suprotstavlja ocu, Zećiragi, nakon otkrića nepravilnosti u komisijskom novcu. Njezina odlučnost dovodi do razotkrivanja korupcije.

Uporna: Rabija ne bježi od sukoba s očevim autoritetom. Njezin karakter pokazuje snažnu volju i nespremnost da šuti pred nepravdom.

Zatim ćemo s učenicima/ama razgovarati o sljedećim likovima: Suljo, Jozica i Stevo.

- Jozica, Stevo i Suljo predstavljaju značajne likove koji djeluju kao ključni nositelji moralnih vrijednosti i otpora prema nepravdi. Unatoč njihovim vjerskim i etničkim razlikama, njihova zajednička karakteristika je hrabrost i odanost pravdi. Svaki od njih ima svoju ulogu u suprotstavljanju manipulacijama unutar komisije za djelidbu. Iako predstavljaju različite vjerske i etničke skupine, Jozica, Stevo i Suljo su ujedinjeni u svojoj borbi protiv korupcije i nepravde. Oni su svjetlo koje pokazuje da je suživot na ispravan način moguć. Njihovo zajedničko djelovanje unutar drame sugerira da moralne vrijednosti prelaze granice vjerskih i etničkih podjela, postavljajući ih kao pozitivne likove koji se suprotstavljaju negativnim snagama društva. Ovaj aspekt dramatički doprinosi temi zajedništva i borbe za pravdu.

Postepeno dolazimo do osobina ovih likova, a to su:

Suljo:

Brižan: Suljo se ističe brigom za dobrobit zajednice, a njegova uloga zamjenika ukazuje na odgovornost prema selu. Njegova iskrenost i poštenje čine ga moralnim kompasom unutar društvenih sukoba.

Ogorčen: Ogorčenost Sulje prema nepravdi postaje jasna tokom drame. Njegova borba za pravednu podjelu resursa odražava njegovu etičku čvrstoću.

Jozica:

Otporan na podmetanja. pošten: Jozica ostaje čvrst u svojim uvjerenjima i otporan na podmetanja koja nastoje uništiti zajedništvo među seljacima.

Stevo:

Razotkriva korupciju, pravedan: Stevo ima ključnu ulogu u razotkrivanju korupcije unutar komisije. Njegovo otkriće lažnih priznanica i ceduljica potiče konflikte i dovodi do raspleta drame.

Odlučan u suočavanju s nepravdom: Stevo je odlučan u suočavanju s nepravdom i otporu prema manipulacijama. Njegova uloga postaje ključna u razotkrivanju tajni.

Učenicima/ama postavljam pitanja: Ko su negativci u ovoj drami? Zbog čega su bitni? Šta otkrivaju?

Učenici/e zaključuju da su to Antelja, Trivun, Zećiraga i Pomoćna Sila. Razgovaramo o ovim likovima.

- Zećiraga je predstavljen kao osoba čiji je karakter oportunistički, pokazuje brigu za vlastiti interes i ističe se licemjernošću u odnosu prema svima. Kroz radnju drame otkrivamo njegovu pohlepu, neetičko postupanje te način na koji instrumentalizira vjeru u svoje lične svrhe.
- Antelja, iako naizgled ljubazan prema svima, ima skrivene motive i traži vlastite interese. Njegova potraga za drugom Jozicom ukazuje na mračne tajne i spletkarenja unutar zajednice. Njegovo licemjerje se ogleda u dvoličnosti prema Trivunu i pravoslavicima.
- Trivun, pravoslavni predsjednik komisije, koristi manipulacije kako bi jačao poziciju pravoslavaca u djelidbi. Njegovo odbijanje saradnje s muslimanskim i katoličkim članovima komisije te manipulacija priznanicama prikazuju ga onakvim kakav jeste – licemjerman.
- Pomoćna Sila predstavlja intrigantnog lika s dvostrukim karakterom. Na prvi pogled, prikazuje predanost društvu i pokušava se izdignuti iznad vjerskih podjela. Međutim otkriće da je bio umiješan u manipulacije, podmićivanja te da je iskazivao lažnu brigu za zajednicu stavlja ga u središte sukoba. Njegov brak s Rabijom i tajna veza s Angelinom ukazuju na njegovu dvoličnu narav. Pomoćna Sila, uključen u izdaju i prevaru naroda, postaje simbol korupcije u društvu. On je lik lažne moralnosti i lik koji trguje utjecajem.

Ovi likovi, kroz svoje postupke i motivacije, doprinose kompleksnosti dramske slike, istražujući teme vjerskih i društvenih podjela, licemjerja te narušavanja međusobnog povjerenja unutar zajednice.

Nakon što smo naglasili najbitnije karakteristike likova u drami, učenicima/ama ćemo prikazati sljedeće rečenice na prezentaciji, razgovarati o njima i povezati ih s *Djelidbom*.

“Saučesnik kaznenog djela korupcije često je naša vlastita ravnodušnost.”

Mogući komentar:

Rečenica "Saučesnik kaznenog djela korupcije često je naša vlastita ravnodušnost." može se povezati s dramom kroz prikaz likova koji, unatoč svjedočenju koruptivnim praksama i moralnim padovima u društvu, ostaju ravnodušni ili pasivni. U djelu, likovi poput Tufka, Sulje, Steva, i Jozice suočavaju se s moralnim konfliktima i korupcijom unutar zajednice, ali i s vlastitom ravnodušnošću ili pasivnošću prema tim problemima. Tufko, iako iskren i moralan, na kraju je nemoćan u suočavanju s korupcijom koja se odvija pred njim. Stevo, koji otkriva koruptivne radnje, suočava se s otporom i nerazumijevanjem drugih, dok Suljo, iako iskreno zabrinut za narod, nailazi na prepreke u pokušajima da promijeni situaciju. Jozica, iako svjestan nepravdi, doživljava sukobe u suočavanju s tim pitanjima. Ova ravnodušnost ili pasivnost likova može se tumačiti kao odraz šireg društvenog fenomena gdje građani, unatoč svjesnosti o korupciji, ponekad ostaju pasivni ili ravnodušni, možda zbog straha, nedostatka vjere u promjenu ili vlastite iscrpljenosti pred takvim problemima.

“Korupcija je rak koji krade siromašne, izjeda upravljanje i moralna vlakna i uništava povjerenje.”

Mogući komentar:

Rečenica "Korupcija je rak koji krade siromašne, izjeda upravljanje i moralna vlakna i uništava povjerenje." se može povezati s dramom jer se u *Djelidbi* prikazuju različiti oblici korupcije i moralnog propadanja unutar zajednice. Korupcija se očituje kroz manipulacije oko djeljivosti resursa nakon rata, gdje članovi komisije koriste svoj položaj za vlastitu korist. Ova korupcija ima štetne posljedice na siromašne seljake koji su opljačkani, kao i na zajednicu koja se raspada pod utjecajem sebičnosti i pohlepe. Likovi poput Tufka, Steve, Sulje i Jozice predstavljaju suprotnost koruptivnim praksama, ali se suočavaju s teškoćama u suočavanju s korumpiranim sistemom. Stvaranje veze između prezentovane rečenice i drame sugerira da korupcija, poput raka, proždire zajednicu, krade od siromašnih, uništava moralna vlakna likova i razara povjerenje među njima. Ova slika korupcije kao raka u drami potiče promišljanje o ozbiljnosti i razornom utjecaju korupcije na društvo u cjelini.

“Jaka žena je žena odlučna da učini nešto što drugi ne žele da se učini.”

Mogući komentar:

Rečenica "Jaka žena je žena odlučna da učini nešto što drugi ne žele da se učini." može se povezati s likom Rabije u drami. Rabija predstavlja snažan ženski lik koji je odlučan da otkrije istinu i suoči se s nepravdom unutar zajednice. Ovaj lik pokazuje da snažna žena može biti nositelj pozitivnih promjena u društvu, čak i kad se suočava s otporom i nerazumijevanjem u porodici. Njezina hrabrost u otkrivanju istine naglašava važnost odlučnosti i hrabrosti u suočavanju s nepravdom, ističući da jake žene igraju ključnu ulogu u borbi protiv korupcije i nepravde u društvu.

Kako se bližimo kraju časa potrebno je istaknuti važnost ove drame:

Skender Kulenović kroz *Djelidbu* nudi oštar prikaz društvene korupcije, licemjerja i manipulacija unutar zajednice. Satirični ton pomaže mu da kritizira problematične aspekte društva na humorističan način, često izazivajući smijeh kod publike, ali istovremeno potičući na razmišljanje. Kroz ovakav pristup, Kulenović naglašava apsurdnost situacija u kojima se likovi nalaze, ističući nelogičnosti i moralne kontradikcije. Satira omogućuje publici da sagleda ozbiljne teme poput korupcije, podjela i licemjerja iz drugačije perspektive, često razotkrivajući tragikomične elemente u ponašanju likova. Kulenović nam poručuje da je smijeh moćan alat za suočavanje s društvenim nepravdama te da je važno prepoznati apsurdne kako bismo ih mijenjali. Iako satira može poslužiti kao sredstvo kritike, isto tako nam pruža priliku da preispitamo vlastite vrijednosti i doprinesemo izgradnji boljeg društva. Kulenović nas potiče da budemo budni, kritički nastrojeni i spremni mijenjati nepravde koje prepoznajemo u svakodnevnom životu.

Iz prethodno navedenog možemo zaključiti da metodički promišljena analiza književnog djela drame uvijek pruža prostor učenicima da se kontinuirano vraćaju istoj, produbljujući svoje razumijevanje i stvarajući nove spoznaje kroz ponovno čitanje. Kada učenici/e prate izvedbu predstave u mogućnosti su uspoređivati utiske o likovima iz književnog djela s onima koje su vidjeli na sceni.

Djelidba ima univerzalnu relevantnost jer postavlja pitanja koja sežu izvan specifičnosti vremena i prostora u kojem je postavljena. Kulenovićev pronicljiv prikaz ljudske prirode i društva čini ovu dramu dragocjenim izvorom u razumijevanju ljudske kompleksnosti i izazova koji proizlaze iz društvenih odnosa. Ova drama nije samo drama koja odražava povijesni trenutak Jugoslavije već i univerzalna priča koja potiče na razmišljanje o moralnim dilemama, društvenim dinamikama i potrazi za pravdom. Kulenović naglašava važnost umjetnosti kao

ogledala društva. Autor koristi likove i događaje kao sredstvo za istraživanje dubljih društvenih problema, kao i za postavljanje pitanja o moralu i ljudskim vrijednostima. Drama naglašava važnost dijaloga između različitih zajednica kako bi se izbjegla daljnja polarizacija i sukobi.

Na završetku nastavnog časa, predlaže se podjela listića s pitanjima koje će učenici/ce popuniti kao rezime svega što smo obradili na času. Ovaj pristup omogućuje im stvaranje cjelovite slike o djelu, dok će nastavnik/ca istovremeno moći evaluirati usvojenost gradiva.

Prikaz učeničkih listića sa pitanjima za domaću zadaću:

1. Kako biste opisali Tufkov karakter u drami "Djelidba"?

(Potencijalni odgovor: Tufko je pošten i iskren, teško mu je nositi se s nepravdom u komisiji.)

2. Kako se razvija odnos između Zećirage i Antelje?

(Potencijalni odgovor: Iz početne suradnje zbog zajedničkih interesa, odnos postaje napet zbog različitih stavova o djelidbi.)

3. Kako likovi pravoslavaca, muslimana i katolika sudjeluju u djelidbi?

(Potencijalni odgovor: Likovi se sukobljavaju oko raspodjele resursa, koristeći vjerske i nacionalne razlike kao sredstvo.)

4. Kako dramatičar koristi satiru u djelu?

(Potencijalni odgovor: Satira se koristi za ismijavanje licemjerja i korupcije u društvu, naglašavajući apsurdnosti situacije.)

5. Koji su ključni trenuci u razvoju sukoba u djelidbi?

(Potencijalni odgovor: Ključni trenuci uključuju otkrića o priznamicama, manipulacije Pomoćne Sile te razotkrivanje korupcije Zećirage, Trivuna i Antelje.)

6. Kakve pouke možemo izvući iz postupaka likova u kontekstu društva prikazanog u djelu?

(Potencijalni odgovor: Pouke iz njihovih postupaka upućuju na važnost prepoznavanja korupcije i licemjerja u društvu te na potrebu za zajedničkim naporima u izgradnji poštenijeg društva. Likovi predstavljaju upozorenje o posljedicama sebičnih interesa na opće dobro,

potičući nas da budemo kritički nastrojeni prema nepravdi i da se zalažemo za integritet u svim aspektima života.)

Kada distribuiramo materijale za čas, učenicima/ama možemo zadati zadatak da dodatno istraže događanja tokom premijernog izvođenja drame *Djelidba* u Sarajevu. Ohrabrit ćemo ih da razmisle o konceptu bratstva i jedinstva tih godina i primjeni te ideje u praksi. Učenici/ce bi trebali/e da odgovore na pitanje: *Da li umjetnost ugrožava političke elite?* i to će biti dio njihove domaće zadaće. Ovaj zadatak razvija istraživačke, analitičke i kritičke vještine, povezujući teorijske koncepte s konkretnim historijskim kontekstom. Također podstiče kreativnost učenika/ca i otvara prostor za diskusiju. Ovaj zadatak podržava cjeloviti razvoj učenika/ca kroz istraživanje, refleksiju i diskusiju.

VRIJEDNOSTI:

Analiza drame *Djelidba* donosi niz koristi za učenike/ce. Kroz ovo iskustvo, učenici/ce dublje razumiju historijske, društvene i političke kontekste. To im pomaže shvatiti kompleksnost društva u kojem žive. Također potiče kritičko razmišljanje kod učenika/ca. Rasprava o likovima i njihovim postupcima potiče ih na promišljanje moralnih dilema i šireg društvenog konteksta. Ovakav pristup također potiče razvoj jezičkih vještina učenika/ca. Analiza dijaloga i pisanje razvijaju njihove sposobnosti komunikacije i izražavanja. Također kroz ovakav pristup potiče se razvoj empatije kod učenika/ca. Identifikacija s likovima pomaže im razumjeti ljudsku prirodu i različitost.

4.8. Prijedlog za pristup analizi eseja *Iz smaragda Une (Grozdanin kikut Hamze Hume)*

Skender Kulenović, kako smo već naveli, osim toga što je bio izvrstan pjesnik, pisac i dramaturg bio je i vrsan esejist. Kulenović je u svojim esejima izražavao svoje duboke misli i predstavljao svoje analize. Njegovi eseji su bogati osobnim refleksijama i dubokim literarnim analizama, čime privlače i zadržavaju pažnju čitatelja te im pružaju značajnu intelektualnu i emotivnu vrijednost. Esej koji ćemo obrađivati u ovom radu nosi naziv *Iz smaragda Une (Grozdanin kikut Hamze Hume)* koji predstavlja jedno od Kulenovićevih najvažnijih djela koje se obrađuje u prvom razredu gimnazije i stručnih srednjih škola što potvrđuje njegovu trajnu vrijednost i relevantnost u literarnom kanonu. Kulenović esej započinje citatom Miloša Crnjanskog koji navodi da je stih piščeva zanesena igračica koja svoju ekstazu pretvara u gole pokrete (Kulenović 1971, prema Crnjanski). Crnjanski ovime naglašava da poetska ekspresija treba biti direktna i efikasna, bez suvišnih posrednika, kako bi prenijela čistu poetsku emociju. Kulenović dalje evocira svoje djetinjstvo u Bosanskom Petrovcu, koje opisuje kao "bijelu hartiju," te svoju fascinaciju rijekom Unom koju je prvi put vidio tokom putovanja u Bihać s ocem. Za njega, Una je bila nevjerojatno čudo prirode, nešto što ga je zauvijek očaralo i inspirisalo. To iskustvo koristi kao metaforu za poeziju koja, kao i rijeka, teče direktno i snažno, ostavljajući dubok utisak. Kroz ovaj esej, Kulenović se dotiče uloge pjesnika kao topografa unutarnjih emocija i seizmografa vanjskog svijeta. Pjesnik bilježi unutrašnje džungle i magline, kao i vanjske potrese koji stalno mijenjaju naš unutrašnji svijet. Kulenović zatim prelazi na detaljnu analizu *Grozdaninog kikota* Hamze Hume, djela koje ga je oduvijek fasciniralo svojom svježinom i autentičnošću. Uspoređuje *Grozdanin kikut* s *Panom* Knuta Hamsuna, primjećujući da Hamsun često daje filozofska razmišljanja o svojim iskustvima, dok Ozren iz *Grozdaninog kikota* jednostavno proživljava iskustva bez dodatnih promišljanja.

Pan je priča čovjeka koji (i po vlastitom Glanovom završnom iskazu) "pripada šumama i samoći", jedna šuma-priča puna atavističkih sjenki, puna bjekstva od ljudi, puna rata sa ćiftinstvom života, puna misterije Boga, puna selidbenog nagona, iskonski čistog ljubavnog zova – i možda bi sve to, i slično, moglo da stane u jednu riječ: zagrcnut, neiskriknut krik za čovjekovom slobodom. A Kikut je poema o čovjeku starosjedilačkom, u svom tlu do grla, tjemenu u svom suncu, koji će se samo s tugom, i to kad se mora, rastati sa svojim gnijezdom i čokom - da im se opet vrati; koji bez ljudi ne može i zna samo da ih voli i razumije, mrzeći čovjeka samo kad se u njemu javi životinja; koji je sav u mladoj ljubavnoj turšiji, potapa u nju

i natapa njome sve oko sebe; prosto poema koja je iskapila opojno ljeto ljubavi. (Kulenović 1971: 321)

Razlika je u pristupu: Hamsun analizira svoje doživljaje, dok Humo kroz Ozrena prikazuje čiste, nefiltrirane emocije i doživljaje. Glan iz "Pana" simbolizira bjekstvo i rat s konvencijama života, dok Ozren iz "Grozdaninog kikota" simbolizira ljubav i povezanost s ljudima i prirodom. Kulenović dalje razmatra likove u *Grozdaninom kikotu*. Ozren je mlad, energičan lik koji doživljava ljubav kroz svoje odnose s Grlicom, Ivankom i Grozdanom. Kulenović opisuje te odnose kao različite faze erotskog iskustva: Grlica simbolizira čistu, nevinu ljubav; Ivanka je zrela, ali nesretna udovica; dok su Grozdana i Grozdan oličenje mladenačke strasti. Svrzimitija, jedan od ključnih likova, predstavlja surovost i besmisao života bez ljubavi, dok Ozren, kroz sve svoje odnose i iskustva, širi lepezu erotike, duboko proživljavajući svaku emociju. Posebnu pažnju posvećuje Huminom stilu pisanja, ističući njegovu sposobnost da kroz bogat jezik i senzualne opise prikaže autentičnu ljepotu svijeta. On detaljno analizira Humin izbor riječi, pridjeva poput "krhak" i "fin" te način na koji oni doprinose bogatstvu teksta. Kulenović također ukazuje na paralelu između rijeke Une i Humine poetike, ističući kako obje teku slobodno, prirodno i neobuzdano. Humo koristi boje i prirodne elemente kako bi prikazao kompleksnost ljudskih emocija, stvarajući djelo koje je istovremeno moderno i ukorijenjeno u tradicionalnim vrijednostima. Isto vidimo i kod Kulenovića, tačnije u samom nazivu ovog eseja koji boju rijeke poredi sa smaragdnom. Kulenović vidi *Grozdanin kikot* kao jedinstvenu harmoniju između unutarnjih i vanjskih svjetova, gdje se moderna poezija susreće s rustikalnim pejzažima. Zaključuje da je Humo kroz *Grozdanin kikot* uspio prenijeti čistu, mladenačku erotsku poeziju. On naglašava da je Humo, inspirisan beogradskim modernistima, stvorio djelo koje odiše autentičnom ljepotom i emotivnim intenzitetom, povezanim s tradicionalnom muslimanskom ljubavnom poezijom i gradskom literaturom. Na kraju eseja, Kulenović se vraća svojoj fascinaciji rijekom Unom, simbolom poetske inspiracije i čiste ljepote, zaključujući da je Humo uspio sačuvati tu čaroliju kroz svoje djelo, prenoseći je čitateljima kao smaragdne boje Une koje ga prate kroz cijeli život. Kroz ovaj esej, Kulenović pokazuje svoju duboku povezanost s prirodom, poezijom i ljudskim emocijama. Njegova analiza *Grozdaninog kikota* nije samo literarna kritika, već i refleksija o univerzalnim temama ljubavi, ljepote i prolaznosti, čime se ovaj esej izdiže iznad obične analize i postaje djelo od trajne vrijednosti i relevantnosti.

Prijedlog za izgled table ili početne stranice prezentacije:

Definicija eseja:

Esej je književni oblik koji se bavi različitim temama, bilo da su iz života ili nauke, kroz razmišljanje, zaključivanje i umjetničko oblikovanje. Naziv potiče od francuske riječi "essai" što znači pokušaj, sugerirajući otvorenost i eksperimentalnost ovog književnog žanra. U esejima se ističe lični stav pisca, izbor tema i način izlaganja, uz prisutnost vrijednosti koje se pripisuju nauci i filozofiji. Često su teme eseja povezane s književnošću, što omogućuje umjetničko obrađivanje naučnih tema. Michel de Montaigne smatra se začetnikom esejske proze, a njegovo djelo *Eseji* obuhvaća širok spektar tema na karakterističan esejistički način. Esej je također srodan ogledu te se smatra oblikom stručnog djela.

Metodički pristup eseju *Iz smaragda Une (Grozdanin kikut Hamze Hume)* (Skender Kulenović):

1. Priprema i motivacija:

Čas započinjemo čitanjem dijela iz eseja, odabranog po vlastitom izboru. Nakon toga, postavljamo jednostavno pitanje: "Šta je esej?" Očekujemo odgovore koji će nam pomoći da definiramo ovaj književni oblik.

Mogući odgovor:

Esej je prozni tekst u kojem autor izražava misli o određenoj temi.

Važno je naglasiti da je esej kratki prozni tekst u kojem izražavamo vlastite misli i stavove. Esej nema stroga pravila i obuhvaća slobodnu formu i subjektivnost. Čitanjem eseja možemo dublje razumjeti književna djela, razvijati svoje kritičke sposobnosti i analitičke vještine te poticati kreativno razmišljanje. Proučavanje eseja omogućuje nam da bolje razumijemo književnost i aktivno sudjelujemo u debatama na određenu temu.

Nakon ovog pitanja učenicima/ama ćemo ponuditi biografiju Hamze Hume:

Hamza Humo bio je bosanskohercegovački pisac, novinar i historičar umjetnosti. Rođen je 30.12.1895. godine u Mostaru, a umro je 19.1.1970. u Sarajevu. Gimnaziju je završio u rodnom gradu, a početkom Prvog svjetskog rata uhapšen je i odveden u Mađarsku. Po završetku rata studirao je historiju umjetnosti u Zagrebu, Beču i Beogradu. Od 1922. godine bio je novinar beogradskih listova i aktivni član Grupe sarajevskih književnika. Jedno vrijeme radio je kao urednik Radio Sarajeva i bio je direktor Umjetničke galerije. Njegovo najpoznatije književno djelo jeste *Grozdanin kikut*.

Nakon što smo ponovili šta je esej i zašto je važno čitati eseje te ponovili biografiju Hamze Hume povezat ćemo razgovor sa ličnim iskustvom učenika/ca.

Postavit ćemo im sljedeća pitanja: “Da li ste nekada napisali esej?”, “Kako ste se osjećali dok ste ga pisali?”.

Mogući odgovor: Da, u školi. Zanimljivo je to što u ovakvom načinu pisanja izražavam svoje mišljenje na određenu temu.

2. Najava cilja časa:

Učenicima/ama ćemo najaviti da ćemo na ovom času analizirati esej Skendera Kulenovića *Iz smaragda Une (Grozdanin kikut Hamze Hume)* i način na koji izražava svoje mišljenje u ovom eseju. Posebno ćemo istražiti način na koji Kulenović izražava svoje misli u ovom eseju i zašto je posebnu pažnju posvetio Huminom stilu i načinu pisanja. Bitno je da učenici/ce shvate značaj esejistike u Kulenovićevom opusu te da osim što je poznat kao pjesnik, pisac i dramaturg, također ima značajna djela u žanru eseja. Tokom analize *Grozdaninog kikota* Hamze Hume, koju nudi Kulenović, otkrit ćemo detalje o ovom djelu koje možda do sada nismo znali, istražujući zašto je toliko važno i inspirativno da se Kulenović odlučio posvetiti upravo toj

temi. Kroz ovaj čas ćemo dublje razumjeti Kulenovićevu viziju književnosti i njegovu perspektivu *Grozdaninog kikota*, stvarajući tako temelj za bogatiju diskusiju i interpretaciju ove teme.

3. Interpretacija eseja:

Podijelit ćemo esej u nekoliko dijelova i čitati ćemo isti zajedno s učenicima/ama. Nakon svakog dijela, postaviti ćemo pitanja koja će pokrenuti razgovor.

1. dio:

Najedanput, ispod fjakera nešto zatutnja i zabobota. (Prelazili smo preko drvene ćuprije na Uni.) Skočih i ugledah nešto... ah, nešto... ah, tata, šta je ovo? (Bila je to Una.) Otac se smije, misli da sam se prepao pa me pridržava i govori mi da se ne bojim, da je ćuprija tvrda, a ja se ne bojim: samo lebdim, sav prosjan tom Unom, tim neviđenim čudom, za koje bi jedino znao reći ljepota, ljepota, malo mi očiju da gledam, malo mi pluća da dišem. (Kulenović 1971: 314)

Postavljamo sljedeća pitanja:

“Kako Kulenović opisuje svoje prvo iskustvo s rijekom Unom?”

Mogući odgovor:

Kulenović opisuje Unu kao rijeku koja ga je fascinirala i ostavila dubok trag u njemu od njegovog djetinjstva.

“Šta simbolizuje smaragd u naslovu eseja?”

Smaragd opisuje boju rijeke, ali i njenu dragocjenost i ljepotu.

2. dio:

Čitajući poslije svakovrsne stihove i najrazličitije rasprave o njima, često sam se sjećao one svoje neopisive rijeke koja se po prvi put zasmargdila potpuno bijelom hartijom moga djetinjstva. Ova moja Una uživljavala me, više nego sva ta štiva, u onu maniju, ili onaj grč, pjesnika da vide i objelodane jedan svijet nikad viđen, uvijek nov, nov i onda kad je ogrezao u poznato, i da pri tom između njih i onog što se u njih upija ne bude ništa nego samo čarolija

pjesničke krede i tabula rasa, njen u beskraj otvoreni prostor, a između pjesme i onoga ko je upija ništa nego pjesma sama, takva kakva je bila ta moja rijeka. (Kulenović 1971: 315)

Postavljamo pitanje:

“Kako Kulenović povezuje svoje djetinjstvo i rijeku s poezijom?”

Mogući odgovor:

Kulenović povezuje svoje djetinjstvo s bijelom hartijom na kojoj je počeo pisati. Una je njegova duboka inspiracija za pisanje koja je ukorijenjena u njemu.

3. dio:

I u Panu i Kikotu pisci pokušavaju, na mjestima, da svoj svijet opkrile nekom mišlju. Iako, u takvim slučajevima, ta misao nikada nije srž djela (jer joj se ono, kao i sam život, otima svojim poliperspektivizmom), ipak nam ona, ukoliko dakako nije čist filozofski naljepak, otkriva nešto u samom izvoru djela, u doživljenom aparatu pjesnikovom: ona je neki pregib u njegovoj prizmi. (Kulenović 1971: 317)

Postavljamo pitanje:

“Kako Kulenović povezuje *Grozdanin kikat* s djelom *Pan* Knuta Hamsuna?”

Mogući odgovor:

Kulenović *Grozdanin kikat* doživljava kao djelo koje izražava čiste doživljaje bez filozofskih refleksija, za razliku od Hamsunovog djela.

Važno je istaći da se *Pan* završava besmisлом, a *Grozdanin kikat* molitvom Bogu da se bijeli cvijet obnovi poslije svake svoje smrti i sjetom pred prolaznošću svega. S učenicima/ama možemo prokomentarisati Kulenovićevu misao o obnovi bijelog cvijeta. Obnova bijelog cvijeta nakon svake smrti simbolizira nevinost i čistoću te vječni ciklus rođenja i smrti, izražavajući vjeru. Molitva za tu obnovu odražava duboku pobožnost dok sjeta pred prolaznošću svega naglašava osjećaj tuge zbog prolaznosti materijalnog svijeta.

4. dio:

Ozren je, dakle, iz sebe kroz sve, kroz čovjeka i legendu, kroz vinograd, kamen i vodu, raširio čitavu lepezu erotike; u svemu i kroz sve ništa se drugo i ne vidi nego žarki i svileni, i ponegdje očerupani, ljubavni paun, koji će podjesen tužno da ćurlikne za minulim usijanim ljetom i klikne u buduće. (Kulenović 1971: 320)

Učenicima/ama postavljamo pitanje:

“Koje su ključne karakteristike Ozrena i ostalih likova u poemi i koje odnose Kulenović u eseju spominje?”

Mogući odgovor:

Ozren je mlad, energičan lik koji doživljava ljubav kroz svoje odnose s Grlicom, Ivankom i Grozdanom. Kulenović opisuje te odnose kao različite faze erotskog iskustva.

Kulenović spominje sljedeće odnose: Ozren –Grlica, Ozren –Ivanka, Glan –Edvarda, Glan –Eva. Ovi odnosi su slični po tome samo što je riječ o ljubavnim odnosima, ali te ljubavi i njihov smisao je potpuno drugačiji.

Važno je naglasiti i da Grlica simbolizira čistu, nevinu ljubav; Ivanka je zrela, ali nesretna udovica; dok su Grozdana i Grozdan oličenje mladenačke strasti. Svrzimantija, jedan od ključnih likova, predstavlja surovost i besmisao života bez ljubavi, dok Ozren, kroz sve svoje odnose i iskustva, širi lepezu erotike, duboko proživljavajući svaku emociju.

4. Zajedno ponavljamo naučeno:

Zajedno s učenicima/ama sumirat ćemo glavne dijelove eseja. Postavit ćemo im pitanja koja će pomoći da zaključite koji su to dijelovi i misli najvažnije.

To mogu biti sljedeća pitanja:

"Šta je Kulenoviću Unu činilo nezaboravnom?"

"Kako on vidi pjesnika kao topografa unutrašnjeg i seizmografa vanjskog svijeta?"

"Šta je za Kulenovića posebnost *Grozdaninog kikota*?"

Mogući odgovori učenika/ca:

Una je bila njegovo prvo iskustvo s predivnim, čistim i iskonskim osjećanjem.

Pjesnik je sposoban precizno prikazati unutarnje emocije i vanjske događaje iako oni utiču jedni na druge.

Grozdanin kikut je posebno djelo jer izražava čiste doživljaje bez filozofskih refleksija, sve je u lirskom trenutku, svaki događaj veže se za sljedeći.

Ova pitanja su korisna jer potiču učenike/ce da razmišljaju o bitnim konceptima i idejama iz eseja, poput Kulenovićevih emotivnih iskustava, uloge pjesnika u istraživanju unutarnjeg i vanjskog svijeta te važnosti jednostavnosti u književnosti.

5. Domaća zadaća:

Učenicima/ama ćemo zadati zadatak da napišu kratki esej u kojem će analizirati svoj doživljaj pročitane eseja *Iz smaragda Une (Grozdanin kikut Hamze Hume)*. Naglasit ćemo im da obrate pažnju na koji način je Kulenović pisao i koliko je svoje vlastite emocije utisnuo u ovaj esej. Preporuka je da pročitaju još neki Kulenovićev esej. Ovaj zadatak omogućava im da se detaljno upoznaju s Kulenovićevim esejem razvijajući analitičke i kritičke sposobnosti.

VRIJEDNOSTI:

Analiza eseja *Iz smaragda Une (Grozdanin kikut Hamze Hume)* uz metodički pristup donosi niz koristi za učenike/ce. Kroz ovaj pristup, učenici/ce se upoznaju s književnim žanrom eseja te razumiju važnost čitanja i analize eseja kao sredstva za izražavanje vlastitih misli i stavova. Također upoznaju se s biografskim podacima o autoru, što im pomaže bolje razumjeti kontekst i utjecaj rada autora na književnost. Metodički pristup omogućuje učenicima/ama da povežu sadržaj eseja s vlastitim iskustvima i stavovima, potičući ih na kritičko razmišljanje i analizu. Analizom konkretnih dijelova eseja, poput citata i interpretacija, učenici/ce razvijaju svoje sposobnosti analize književnih tekstova i izražavanja svojih misli i stavova na temelju pročitane. Na kraju, postavljanjem domaće zadaće učenici/ce imaju priliku poboljšati svoje razumijevanje eseja i razviti vlastite analitičke i kreativne vještine kroz pisanje eseja i refleksiju o pročitane.

5. Zaključak

Ovaj magistarski rad detaljno je istražio metodiku nastave književnosti s fokusom na književno stvaralaštvo Skendera Kulenovića u kontekstu obrazovnog sistema. Kroz sveobuhvatnu analizu života i opusa ovog značajnog književnika, rad uključuje kompleksne aspekte interpretacije njegovih djela u okviru školskog sistema. Analizom postojećih metoda interpretacije u nastavnim programima, identificirani su nedostaci tradicionalnih pristupa te su predložene nove strategije koje bi omogućile dublje razumijevanje i kritičko promišljanje književnosti među učenicima/ama. Rad zagovara promicanje raznolikosti književne baštine i potiče na širu analizu književnih tekstova unutar nastavnog programa. Dalje istraživanje u ovom području može doprinijeti razvoju inovativnih pedagoških pristupa koji bi odgovarali savremenim potrebama učenika/ca i omogućili im kvalitetnije razumijevanje književnosti. Za aktivne analize i interpretacije književnosti ključno je uključiti navedene metode i pristupe učenicima/ama, a ovaj rad pruža smjernice za takav napredak u obrazovnom procesu. U cjelini, prijedlozi u radu mogu poslužiti kao osnova za unaprjeđenje nastave književnosti, potičući edukatore da aktivno promiču raznolikost i razvijaju inovativne pristupe poučavanju književnosti u školskom okruženju.

6. Literatura

- Begić, Midhat (1981) *Četiri bosanskohercegovačka pjesnika: Skender Kulenović, Mak Dizdar, Dara Sekulić, Anđelko Vuletić*, Svjetlost, Sarajevo.
- Diklić, Zvonimir (1983) *Metodički pristup pripovjednoj prozi*, Svjetlost, Sarajevo.
- Drenovac, Nikola (1964) *Pisci govore*, Grafos, Beograd.
- Duraković, Enes (1983) *Pjesništvo Skendera Kulenovića*, Glas, Banja Luka.
- Džanko, Muhidin (2000) *O jednom aspektu romana Ponornica Skendera Kulenovića*, Sarajevo.
- Kodrić Sanjin (2012) *Prostori sjećanja: "Austroougarska tema" i njezino oblikovanje u romanu Ponornica Skendera Kulenovića*, Zbornik radova: Sarajevski filološki susreti, Sarajevo.
- Kodrić, Sanjin (2007) *Reprezentacija i skandal: Djelidba S. Kulenovića u kontekstu pamćenja jugoslavenskog socijalizma*, Zbornik radova: Desnični susreti, Zagreb.
- Kulenović, Skender (1971) *Eseji*, Veselin Masleša, Sarajevo.
- Kulenović, Skender (2010) *Drame*, Bosanska riječ, Tuzla.
- Kulenović, Skender (2010) *Pjesme*, Bosanska riječ, Tuzla.
- Kulenović, Skender (2010) *Ponornica*, Bosanska riječ, Tuzla.
- Kulenović, Skender (2010) *Pripovijetke*, Bosanska riječ, Tuzla.
- Kulenović, Skender (2007) *Soneti*, Sarajevo.
- Kulenović, Skender (1982) *Stojanka majka Knežopoljka i druge pjesme*, Svjetlost, Sarajevo.
- Mahmutćehajić, Rusmir (2000) *Riječi kao boje zdjela*, SaVart, Sarajevo.
- Muzaferija, Gordana (2000) *ANTOLOGIJA bosanskohercegovačke drame XX vijeka ALEF*, Sarajevo.
- Pečenković, Vildana (2018), *Poetika soneta Skendera Kulenovića*, Bihać.
- Petrov Nogo, Rajko (1978) *Obilje i rasap materije*, Svjetlost, Sarajevo.
- Rebihić, Nehrudin (2021) *Bošnjačka poezija 20. i 21. stoljeća: od nacionalnog prometejstva do orfičkih katarzi*, Slovo bosansko, Sarajevo.
- Rizvanbegović, Fahrudin (1990) *Pripovijedna proza Skendera Kulenovića*, Sarajevo.
- Rosandić, Dragutin (1972) *Metodički pristup romanu*, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo.

- Rosandić, Dragutin (1986) *Metodika književnog odgoja i obrazovanja, Školska knjiga, Zagreb.*

Izvori:

- <https://stav.ba/vijest/najveci-majstor-soneta-bosnjacke-knjizevnosti-umro-je-na-danasnji-dan/7162>
- <https://mo.ks.gov.ba/>
- <https://edition.cnn.com/2015/10/29/health/science-of-fear/index.html>
- <https://www.klix.ba/lifestyle/putovanja/prica-o-umoljanima-znate-li-za-legendu-o-malom-selu-na-bjelasnici/211121052>
- www.Future.Me.com
- <https://op.bhrt.ba/nedjeljna-kritika-mirza-skederagica-drama-djelidba/>
- <https://www.jergovic.com/subotnja-matineja/skender-pjesnik-iz-mrtve-citanke/>